

NAHİV İLLETLERİ

- İbnu'l-Varrâk Örneği -

Dr. Mansur TEYFUR

İKSAD
Publishing House

NAHİV İLLETLERİ

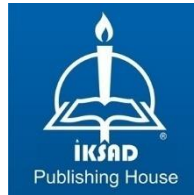
- İbnu'l-Varrâk Örneği -

Dr. Mansur TEYFUR

Editör

Dr. İsmail EKİNCİ

2020

Copyright © 2020 by iksad publishing house
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced,
distributed or transmitted in any form or by
any means, including photocopying, recording or other electronic or
mechanical methods, without the prior written permission of the publisher,
except in the case of
brief quotations embodied in critical reviews and certain other
noncommercial uses permitted by copyright law. Institution of Economic
Development and Social
Researches Publications®
(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)
TURKEY TR: +90 342 606 06 75
USA: +1 631 685 0 853
E mail: iksadyayinevi@gmail.com
www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.
Iksad Publications – 2020©

ISBN: 978-625-7687-18-8
Cover Design: İbrahim KAYA
December / 2020
Ankara / Turkey
Size = 16 x 24 cm

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ..... V

KISALTMALAR..... VII

GİRİŞ

II. ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ 1

III. ARAŞTIRMANIN YÖNTEM VE SINIRLARI 2

IV. ARAPÇA GRAMERİNDE İLLET VE TARİFİ..... 2

V. NAHİV İLLETLERİNİN ORTAYA ÇIKIŞI..... 6

VI. NAHİV İLLETLERİNİ KONU ALAN ESERLER..... 11

A. NAHİV İLLETLERİNİ TEORİK OLARAK ELE ALAN KİTAPLAR..... 12

1. *ez-Zeccâcî'nin (ö. 337/949) el-İdâh'ı*..... 12

2. *İbn Cinnî'nin (ö. 321/1002) el-Hasâis'i*..... 13

3. *el-Enbârî'nin (ö. 577/1181) Lumâ'u'l-Edille'si*..... 14

4. *es-Suyûtî'nin (ö. 911/1505) el-İktirâh fî İlmi Usûli'n-Nahv'i*..... 14

B. NAHİV İLLETLERİNİ KONULARINA GÖRE TOPLAYAN KİTAPLAR..... 15

1. *Ebu'l-Hasan Muhammed b. Abdullah el-Varrâk'ın (ö. 381/991) el-İlel fî'n-Nahv'i*..... 15

2. *Ebu'l-Bekâ el-Ukberî (ö. 616/1219)'nin el-Lubâb fî İleli'l-Binâ'i ve'l-Îrâb'ı*.. 16

3. *Alâuddin el-Paluvî'nin, er-Risâle el-Âlâ'iyye fî'l-İleli'n-Nahviyye'si*..... 17

VII. NAHİV İLLETLERİNİN OLUŞUMUNDA ETKİLİ OLAN UNSURLAR..... 17

VIII. NAHİV İLLETLERİNİN GELİŞİMİ..... 22

BİRİNCİ BÖLÜM

İBNU'L-VARRÂK'IN HAYATI VE ESERLERİ 25

I. İBNU'L-VARRÂK'IN HAYATI 26

A. ADI..... 26

B. NİSBESİ..... 26

C. KÜNYESİ 27

D. AİLESİ 27

E. HOCALARI 28

F. TALEBELERİ 28

G. KLASİK NAHİVCİLERİN ONUN HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ.....	29
H. VEFATI	29
II. İBNU'L-VARRÂK'IN ESERLERİ	29
A. <i>ŞERHU KİTÂBİ SİBEVEYH</i>	30
B. <i>İLELU'N-NAHV</i>	31
C. <i>EL-FUSUL Fİ NÜKETİ'L-USUL</i>	32
D. <i>MİN HÂCU'L-FİKR Fİ'L-HAYAL</i>	33
E. <i>EL-HİDÂYE</i>	33
III. İBNU'L-VARRÂK'IN BAĞLI OLDUĞU EKOL.....	33
A. BASRALILARDAN ETKİLENMESİ VE NEDENLERİ	35
B. BASRALILARIN METODOLOJİSİ VE İBNU'L-VARRÂK.....	36
C. İBNU'L-VARRÂK'IN BASRA VE KUFELİLERİN İSTİLÂHLARINDAN YARARLANMASI	38
D. SİBEVEYH'İN GÖRÜŞLERİNİ SAVUNMASI	39
E. KUFELİ NAHİVCİLERDEN BAHSETME ŞEKLİ	40
IV. İBNU'L-VARRÂK'IN İLELU'N-NAHV ADLI ESERİ	41
A. ESERİN ADI.....	41
B. ESERİN YAZILMA SEBEBİ	42
C. ESERİN ÖZELLİKLERİ VE İBNU'L-VARRÂK'IN TAKİP ETTİĞİ ÜSLUP VE YÖNTEMLER	43
D. ESERDE BASRA EKOLUNUN BAZI TEMEL GÖRÜŞLERİ VE İBNU'L-VARRÂK	46
E. İBNU'L-VARRÂK'IN ESERİNDE KULLANDIĞI BAZI TABİRLERE ÖRNEKLER.....	47
F. ESERDE BAŞVURULAN KAYNAKLAR (ŞEVÂHİDLER).....	48
G. ESERDE İBNU'L-VARRÂK'IN ZİKRETTİĞİ BAZI GENEL KAİDELER	50
H. ESERİN SONRAKİ NAHİVCİLERE ETKİSİ	54
İ. ESERDE YARARLANILAN KLASİK KAYNAKLAR.....	54
1. <i>Basralı Nahivciler</i>	55
2. <i>Kufeli Nahivciler</i>	56
J. ESER HAKKINDA BAZI ELEŞTİRİLER.....	57

İKİNCİ BÖLÜM

NAHİV İLLETLERİNİN ÇEŞİTLERİ.....	59
VE İBNU'L-VARRÂK'A GÖRE İLLET.....	59
I. NAHİV İLLETLERİNİN ÇEŞİTLERİ.....	60
A. EZ-ZECCÂCÎ'YE GÖRE İLLETLER.....	60
B. ES-SUYŪTÎ'YE GÖRE İLLETLER.....	63
C. TÜRLERİNE GÖRE İLLETLER.....	64
D. HÜKÜMLERİNE GÖRE İLLETLER.....	67
E. İLLETLERİN KAYNAKLARI.....	68
II. İLLETLERLE İLGİLİ ÇEŞİTLİ MESELELER.....	71
A. İLLETLERİN ÇATIŞMASI.....	71
B. HÜKŪM İSPATINDA İLLETLERİN YERİ VE ÖNEMİ.....	73
C. İLLETLERİN ŞARTLARI.....	74
D. İKİ HÜKŪM İÇİN BİR İLLETİN KULLANILMASI.....	74
E. İLLETLERİN BİRDEN FAZLA YERDE GEÇERLİ OLMASI.....	75
F. KÂSİR İLLET.....	76
G. NAHİV İLLETLERİ HAKKINDA YAPILAN ELEŞTİRİLER.....	77
III. İBNU'L-VARRÂK'A GÖRE İLLETİN ÖZELLİKLERİ.....	81
A. İLLET ÇOKLUĞU.....	81
B. İKİNCİ DERECELİ İLLETLERLE İLGİLENME.....	83
C. CEDELÎ (DİYALEKTİK) İLLETLERE DAYANMA.....	84
D. İLLETLERİN KAPSAMI (ŞUMŪLŪ).....	87
IV. İBNU'L-VARRÂK'IN DAYANDIĞI İLLETİN ÇEŞİTLERİ.....	88
A. İLLETU HAVF'İL-LEBS (KARIŞTIRILMA KORKUSU İLLETİ).....	88
B. TAHFİF (HAFİFLETME) İLLETİ.....	89
C. TEŞBİH İLLETİ.....	90
D. FARK İLLETİ.....	91
E. ÇOK KULLANILMA İLLETİ.....	92
F. ÖNE GEÇME İLLETİ.....	93

G. İSTİĞNÂ (İHTİYAÇ GÖRMEME) İLLETİ.....	93
H. İSTİSKAL (AĞIRLIK) İLLETİ	94
İ. TASARRUF İLLETİ.....	95
J. İTİDAL, MUÂDELE (DENGELEME) İLLETİ.....	95
K. FASL (AYIRDETME) İLLETİ	96
L. MUHÂLEFET İLLETİ.....	96
M. İVAD (BEDEL) İLLETİ.....	97
N. VÜCUB İLLETİ.....	97
O. BENZERLİK VE BENZEMEZLİK İLLETİ.....	98
P. İŞTİRAK İLLETİ.....	99
Q. DELALET İLLETİ.....	99
R. ZARURET İLLETİ.....	100
SONUÇ.....	102
KAYNAKÇA	105
ÖZGEÇMİŞ	111

ÖNSÖZ

İnsanoğlunun eşyanın sebebini sorup araştırması doğaldır. Dil kurallarının sebeplerinin sorulması ve araştırılması da bu kabildendir. Arap dili nahvinin doğuşu ve gramer kurallarının tespitine paralel olarak bu kuralların gerekçeleri anlamına gelen nahiv illetleri de belirlenmeye çalışılmıştır. Yapılan araştırmalar, Arap dili nahiv illetleri tarihinin, Arap nahiv tarihi ile birlikte geliştiğini göstermiştir. Öte yandan nahiv illetleri üzerinde yapılan araştırmalar, nahvin diğer ilimlerden etkilendiğini ortaya koymuştur.

Bu gerçeklerden hareketle, araştırma konusu olarak seçtiğimiz “*Nahiv İletleri - İbnu'l-Varrâk Örneği*” adlı bu çalışmamız, büyük klasik nahivcilerden sayılan İbnu'l-Varrâk'ın nahiv illetleriyle ilgili orijinal görüşlerini tespit ederek ortaya koymayı amaçlamaktadır. Aynı şekilde klasik nahivcilerin de görüşlerine yer verilerek illet konusu irdelenmiştir. Günümüzde İbnu'l-Varrâk pek tanınmamaktadır. Bu nedenle de amacımız onu tanıtmak ve illet konusunda yazılacak olan yeni çalışmalara ışık tutmaktır.

Çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın amacı, önemi, hipotezleri, yöntem ve sınırları yer almıştır. Bunun yanı sıra giriş bölümünde genel olarak nahiv illetlerinin ortaya çıkışı, Arapça gramerindeki tarifî, klasik nahivcilerin illet konusundaki görüşleri hakkında bilgilere yer verilmiştir. Bununla beraber nahiv illetlerinin oluşumunda etkili olan unsurlar ve etkilendiği diğer ilim dalları ile ilgili bilgiler Giriş bölümde yer almıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde İbnu'l-Varrâk'ın hayatı, eserleri, bağlı olduğu ekolü ve günümüze kadar ulaşılmış tek eseri olan İlelu'n-Nahv

eseri hakkında bilgilere yer verilmiştir. İkinci bölümünde ise, nahiv illetlerinin çeşitleri, illetlerle ilgili başka tartışmalı konular, klasik nahivcilerin görüşleri yer almıştır. Çalışmamızın temelini oluşturan İbnu'l-Varrâk'ın nahiv illetleri, çeşitleri, özellikleri hakkındaki görüşlerine yer verilerek örneklerle açıklanmış ve tercihlerimiz belirtilmiştir.

Sonuç ve öneriler kısmında araştırmanın genel özeti ve araştırmanın bulgularına dayalı olarak tespit edilen sonuçlar verilmiş, bu bulgulara dayalı olarak nahiv illetlerini lüzumlu kılan unsurlara yer verilmiştir.

Bu çalışma, Yüksek Lisans tezimin kitaplaştırılmış şeklidir. Çalışmamın hazırlanmasında birçok kişilerin yardım ve desteği olmuştur. Bu vesileyle çalışma konusunun tespitinde bana destek olan, her safhasında yol göstererek yardımlarını esirgemeyen değerli danışman hocam Prof. Dr. İsmail GÜLER'e en samimi teşekkürlerimi sunarım. Konuyla ilgili görüş ve tavsiyelerinden yararlandığım değerli hocam Doç. Dr. Hasan TAŞDELEN başta olmakla bütün hocalarıma teşekkürü borç bilirim. Çalışmanın editörlüğünü ve dizgisini üstlenen değerli meslektaşım Dr. Öğr. Üyesi İsmail EKİNCİ'ye kıymetli katkılarından dolayı teşekkür ederim. Ayrıca maddi ve manevi desteğini her zaman yanımda hissettiğim kıymetli eşim ve çocuklarıma minnettarım.*

Dr. Mansur TEYFUR

Aralık 2020

* Bu çalışma, 03.08.2010 tarihinde sunduğumuz yüksek lisans tezinin gözden geçirilerek basılmış halidir. Bkz. Mansur Teyfur, *İbnu'l-Varrak ve Nahvin İletlerine Bakışı*, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2010.

KISALTMALAR

- a.g.e. : Adı geçen eser
a.g.m. : Adı geçen makale
bkz. : Bakınız
bs. : Baskı
c. : Cilt
. : Çeviren
h. : Hicrî
s. : Sayfa
s. : Sayı
ss. : Sayfadan sayfaya
thk. : Tahkik eden
ts. : Basım tarihi yok
yay. y. : Yayın kuruluđu yok
y.y. : Basım yeri yok

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

İbnul-Varrâk, h. IV. asırda yaşamış klasik nahivcilerin büyüklerinden biri sayılır. O, gramer kurallarının tespit ve tedvin aşamasından sonra dilde değişik eğilimlerin ortaya çıktığı bir çağda yaşamıştır. Bu çağ, aynı zamanda dilsel çalışmaların felsefî bir renk aldığı çağ olduğundan önem arz etmektedir. Aynı şekilde ilimlerin tasnifi ile meşgul olan âlimler hicri IV. asırda ilmin ve düşüncenin ilerlediği konusunda ittifak etmişlerdir. İbnu'l-Varrâk Arap dili tarihinde büyük hizmetler vererek hicri IV. asırda dil alanına birçok katkılardan bulunun âlimlerden biri olmuştur. Üzerinde çalışılan onun bu eseri, nahvin gerekçeleri konusunda yazılan en hacimli ve eski ilk eserlerden biri sayılmaktadır. Bu çalışmada hem İbnu'l-Varrak'ın kişisel görüşleri hem de çağındaki dil anlayışları irdelenmiştir.

II. ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ

Hipotez 1. İbnul-Varrâk dâhil klasik nahivciler dilsel ve gramatik konulara farklı yaklaşmışlardır.

Hipotez 2. Çoğunlukla nahivciler kendi ekollerine bağlı kalarak yanlış da olsa bu ekolün görüşlerini savunmaya çalışmışlardır.

Hipotez 3. İbnul-Varrâk da çoğu zaman Sîbeveyh'den etkilenerak onun görüşlerini savunmaya çalışmıştır.

Hipotez 4. Nahiv illetleri konusu, doğal olarak dil kurallarının oluşturulması esnasında nahivle birlikte gelişmiş ve üzerinde çalışmalar yapılmıştır.

Hipotez 5. Zamanla nahiv illetleri konusunda aşırıya gidilmiş, gramer kitapları, dil konularının hiç de gerektirmediği, tamamen varsayımlara dayalı nahiv illetlerine dair bilgilerle doldurulmuş ve bazı konular, işin içinden çıkılmaz hale getirilmiştir.

III. ARAŞTIRMANIN YÖNTEM VE SINIRLARI

İbnul-Varrâk'ın nahvin illetleri hakkındaki görüşleri incelenecek ve çoğunlukla İbnul-Varrâk'ın kendi görüşlerine yer verilerek nahiv illetlerinin özellikleri ve çeşitleri hakkında bilgi verilecektir. Bunun yanı sıra, İbnul-Varrâk'ın hayatı ve ilmi performansı ile ilgili konulardan bahsedilerek bu konuda klasik nahivcilerin de görüşlerine yer verilecektir. Bütün bunlardan bahsedilerken nahivle ilgili yazılmış diğer eserlerden de yararlanılacaktır. İbnul-Varrâk'ın *İlelu'n-Nahv* adlı eserinde bulunan tartışmalı konular üzerinde durulacaktır.

IV. ARAPÇA GRAMERİNDE İLLET VE TARİFİ

İnsanoğlunun eşyanın sebebini sorup araştırması doğaldır. Dil kurallarının sebeplerinin sorulması ve araştırılması da bu kabildendir. Arap dili nahvinin doğuşu ve gramer kurallarının tespitine paralel olarak bu kuralların gerekçeleri anlamına gelen nahiv illetleri de belirlenmiştir. Yapılan araştırmalar Arap dili nahiv illetleri tarihinin, Arap nahiv tarihi ile birlikte geliştiğini göstermiştir. Öte yandan nahiv illetleri üzerinde yapılan araştırmalar, nahvin diğer ilimlerden etkilendiğini ortaya koymuştur.¹

¹ Mâzin el-Mubârek, *en-Nahvu'l-Arabî el-İlletu'n-Nahviyye: neş'etuhâ ve tetavvuruhâ*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1981, s. 5.

Arap dilinde nahiv illetleri; “İlet” (عَلَّة) bu kelimenin çoğulu olan “İlet” (عَلَّات), ve “Talil” (تَعْلِيل) kavramları ile ifade edilmektedir. Talil kelimesi “allele” (عَلَّات) fiilinin mastarı olup birini bir şey ile avutup oyalama, meşgul etme, sebeplendirme, sebeplerini açıklama ve delil ile ispat etme anlamlarına gelmektedir.² Çoğulu “İlet” (عَلَّات) olarak gelen “İlet” (عَلَّة) ise, “hastalık”, “birini meşgul eden şey”³ ve “bir şeyin sebebi” gibi anlamlara gelmektedir.⁴ Terim olarak ise, Arap dili gramer kurallarının sebeplerine nahiv illetleri denmektedir.⁵ Mutlak anlamda ise illet; bir şeyin temeli ve muhtaç olduğu şeydir. İhtiyaç duyan şey varlık, yokluk ve mahiyet olabilir.⁶

Nahiv İletleri, Arapların belirli şekillerde konuşmalarının hikmetini açıklamaktadır.⁷ Nahivde illet kavramı ile bir kuralın konulmasının sebepleri kastedilmektedir. Buna göre talil, bir kuralın sebeplerini açıklayıp delillerle ispat etmek anlamına gelmektedir. Bir başka ifadeyle nahiv illetlerinin tespit edilmesi, “dilın görünen şeklinin arka planına nüfuz etme ve neden o şekilde olduğunun sebeplerini

² Ebu'l-Fadl Cemâluddin Muhammed b. Mukerrem İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdır, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1416/1996, IX, s. 367; Muhammed b. Ebî Bekir b. Abdulkâdir er-Râzi, *Muhtâru's-Sihâh*, Beyrut, 1995, s. 189.

³ Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzumi, İbrahim es-Samarra'i, yay.y., y.y., I, s. 88.

⁴ Ma'luf, Luis Ma'luf, *el-Muncid*, Beyrut, 1951, s. 548; Komisyon, *el-Mûcemu'l-Vasîl*, Dâru Umrân, y.y., 1985, II, s. 646.

⁵ Mehmet Cevat Ergin, “Arap Dilinde Nahiv İletleri Üzerine”, *Mârife*, yıl.9, sayı.1, bahar 2009, s. 159.

⁶ Ebu'l-Bekâ Eyyub b. Musa el-Hüseynî el-Kefevî, *Kulliyât*, Dâru'n-Neşr, Beyrut, 1998, s. 250.

⁷ Muhammed Hâşim Abduddâim, “et-Talil İnde'n-Nuhât”, *Mecelletu'l-Bahsi'l-İlmi ve't-Turâsi'l-İslam*, Mekke, 1980, III, s. 135.

araştırma çabası”⁸ olarak da açıklanabilir. Nahiv illetleri için başka tarifler de yapılmıştır.⁹

Talîl, hicri IV. asırda İbn Ebî İshâk el-Hadramî’den İbnu’l-Varrâk zamanına kadar klasik nahivcilerin üzerinde yoğunlaştığı en önemli konulardan biri sayılmaktadır. Bu dönemde yaşamış nahivciler, farklı görüşler sunmaya çalışmışlardır. Bunlardan bir kısmı illet ve türleri hakkında aşırıya gitmiş, bir kısmı da orta yolu tutmaya çalışmıştır.¹⁰

Sistemlerini kurmada âmili ve kıyası esas alan nahivciler, bunlara bağlı olarak ortaya konan kuralların gerekçelerini de açıklamaya çalışmış ve bu gerekçelendirme (talîl) işlemine çok önem vermişlerdir. Ancak kuralların veya kullanımın nedenlerini bulma veya bilme, dili kullanabilme açısından fazla bir önem arz etmemesine rağmen birçok konuda gerekçelendirme yoluna gidilmiş ve hatta bazen bir gerekçe ile yetinilmeyip gerekçenin gerekçesi bile sorgulanır olmuş ve illeti konu edinen mustakil kitaplar yazılmıştır. Kuralların gerekçelerinin araştırılması dilde felsefî eğilimin bir sonucudur.¹¹ Ayrıca bir ilim dalında faydalı sonuçlar vermesi mümkün olan gerekçeleri açıklama eğilimi eğer sonuçlar sağlam öncüllere dayanıyorsa bir bilgi ifade

⁸ Muhammed Selîm Sâdık, *Cuhûdu Ebi’l-Bekâ el-Ukberî en-Nahviyye fî Kitâbeyhi: İrabi’l-Kur’an ve İrabi’l-Hadis*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Musul Üniv. Edebiyat Fak, 1409/1988, s. 164.

⁹ el-Mubârek, *a, g, e*, s. 90.

¹⁰ Ebu’l-Hasan Muhammed b. Abdillâh el-Varrâk, *İlelu’n-Nahv*, Dâru’l-Kutubu’l-İlmiyye, 1. baskı, Beyrut, 2002, s. 90.

¹¹ İsmail Güler, *Nahvi Kolaylaştırma Çabaları*, Rehber Yayıncılık, Bursa, 2006, s. 39.

ederken nahiv kitaplarındaki illetler zanna dayanan türden olduklarından fazla bir değer ifade etmezler.¹²

Dilde hangi tür illetlerin kullanımda ve öğretimde gerekli olduğu konusunda klasik nahivcilerden İbn Madâ (ö. 592/1196) önemli görüşler söylemiştir. O, öğretim amaçlı illetlerin Arap diline bakılarak çıkarılabilecek ve dili kullanmaya yarayacak türden olduğunu söyler. Diğer illetleri de üç ad altında ele alır. Birinci kısım kesin illetler olup dili öğrenmede yararlı olmaktan öte Arapların dillerini kullanmada hikmetli davrandıklarını göstermeye yarar. Örneğin söyleme zorluğundan dolayı, ister bir kelimedede, isterse ayrı kelimelerde bulunsun, biri illet harfi olmadığı sürece Arapların iki sakin harfi yan yana getirmemeleridir. Ayrıca kıyasî olan illetlerde soranı ikna edici bir yön bulunsa da bu çok belirgin, kuvvetli bir gerekçe değildir. Örneğin muzâri fiilin mûrab olma nedenini nahivciler isme benzemesine bağlarlar. İbn Madâ, isimlerde Îrâb farklı anlamları dile getirmek için olduğu gibi fiildeki îrâbın da gerekçesi aynı olduğunu söylemiştir; (لا يضربُ زيدٌ عمرًا) “Zeyd Ömere vurmuyor” cümlesinde (يضربُ) fiili merfû okunduğundan olumsuzluk (*nefiy*), meczum okunduğunda olumsuz emir (*nehiy*) anlaşılır. Yani muzâri fiilin mûrab oluşunu isme benzeterek açıklamak yerine anlam gereği Îrâba konu olduğunu söylemek daha doğrudur.¹³

¹² İyâd Muhammed, *Usûlü'n-Nahvi'l-Arabî fî Nazari'n-Nuhât ve Re'yi İbn Madâ ve Dav'i İlmi'l-uğati'l-Hadis*, Kâhire, 1997, s. 113.

¹³ Ebu'l-Abbas Ahmed b. Abdurrahman b. Muhammed İbn Madâ, *Kitâbu'r-Red Ale'n-Nuhât*, Dâru'l-Maârif, Kahire, 1982, s. 133; Güler, (adı geçen eserinden alıntı), s. 41, 42.

İbn Madâ, üçüncü gruptan saydığı fasit illetlere Muberrred'den (v. 286 h.) aktardığı bir örneği verir; onun fiile bitişen ve çoğul bayanları gösteren (النون) harfinin fethalı olmasını kendinden önceki harfin harekesinin sakın olmasına bağladığını, ardından dönüp bu son harfin sakın olmasını da (النون) harfinin fethalı olması ile açıklayarak çelişkiye düştüğünü gösterir.¹⁴ Bu illetler kabul edilebilir veya edilemez olsalar da dili kullanmada değeri olmayan ve ihtiyaç duyulmayan bilgiler olduğundan terk edilmeleri gerekir.¹⁵

İbnu's-Serrâc (ö. 316/929), nahvin illetlerini kullanımda yarar sağlayıp-sağlamama açısından ikiye ayırmaktadır. Ona göre, her fâil merfûdur örneğindeki birinci grup illet Arapların sözlerini anlamaya yarar. O, fâil niçin merfûdur? Gibi soruların cevabı olan illtleri ikinci grupta değerlendirmekte ve bunların dili öğrenmede bir faydasının olmayacağını belirtmektedir.¹⁶

V. NAHİV İLLETLERİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

İnsanoğlu, konuştuğu zaman ifade şeklinin sebebinii/illetini düşünmez. Çünkü konuşma, zorlanmaksızın ve ne konuştuğunu düşünmeksizin adeta kişinin diline akar. Buna göre Arapların, dilin tabiatına uygun olan bazı fitri illetlere bunların illet olduklarını bilmeden ve konuşurken doğal olarak zorlanmadan riayet ettikleri söylenebilir. Nitekim buna paralel olarak Halil b. Ahmed (ö. 175/791), kendisine ortaya koyduğu nahiv illetlerini Araplardan mı aldığı yoksa kendisinin

¹⁴ Güler, *a, g, e*, s. 42.

¹⁵ *Age*, s. 42.

¹⁶ Ebû Bekir Muhammed b. Sehl b. Serrâc en-Nahvî el-Bağdâdî, *el-Usûl fi'n-Nahv*, 1. baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1975, I, s. 35.

mi çıkarttığı sorulduğunda; O, “Arapların kendi seciyelerine göre konuştuklarını, onlardan nakledilmemiş olsa da illetlerinin akıllarında mevcut olduğunu ve kendisinin de buna göre illetleri belirlediği cevabını vermiştir.”¹⁷

Nahiv illetleri tarihi ile nahiv tarihi hemen hemen birlikte başlamıştır. İlk dilcilerden Halil b. Ahmed ile birlikte nahiv illetleri kavramı da ortaya çıkmıştır. Nahiv illetlerinin amacı dilin doğru konuşulmasını sağlamak ve bunun delillerini ortaya koymaktır. ez-Zeccâcî, İbn Cinnî, el-Enbârî ve es-Suyûtî gibi dilciler, illetler konusunu teorik planda ele alan kitaplar yazmışlar ve illetleri çeşitli açılardan sınıflandırmışlardır. İleride anlatılacağı gibi ez-Zeccâcî, nahiv illetlerini talimî, kıyasî ve cedelî olmak üzere üçe ayırmıştır. Nahiv illetleri belirlenirken mantık, fıkıh ve kelim illetlerinden de yararlanılmıştır. Başlangıçta sadece dil konularını niteleyici bir özellik taşıyan illetler giderek felsefî mahiyete bürünmüştür. Tâlimî illetler, dil kurallarının öğretiminde gerekli illetlerdir. Kıyasî ve özellikle cedelî illetler ise, gereksiz tartışmaları içine alan felsefî ve mantıkî tartışmaların yapıldığı bir şekil almıştır. Başta İbn Madâ olmak üzere bazı dilciler bu tür illetleri eleştirerek nahiv kitaplarından çıkarılması gerektiğini ifade etmiştir. Dil öğreniminde çokta gerekli olmayan bu illetlerin, bütün kitaplardan değil ama okullarda okutulacak kitaplardan çıkarılması uygun olabilir.¹⁸

¹⁷ Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. İshâk ez-Zeccâcî, *el-İdâh fî İleli'n-Nahv*, Dâru'n-Nafâis, 5. baskı, Beyrut, 1986, s. 65-66.

¹⁸ Ergin, *a.g.m.*, s. 159.

Genel kabule göre her nahiv kuralının cüzî ya da küllî bir aklî illetinin olması gerekir. Ayrıca görünür illetlerin yanında, gizli kalan illetler de söz konusudur. Öte yandan illetler, hemen hemen nahiv ile birlikte bilinmekte ve kullanımı çok önceye dayanmaktadır. Nitekim bütün nahiv ekolleri, Halil b. Ahmed'den beri illet prensibini esas almışlar ve her nahiv kuralını illetlendirmişlerdir.¹⁹

Ebû Amr b. el-Âlâ'dan önce Ebû İshâk el-Hadramî (ö. 117/736)'nin “nahvi bölümlere ayıran ve illetlendiren, kıyas ve illetleri geliştiren ilk kişi olduğu”²⁰ yönünde bazı rivayetler var ise de bunu destekleyen bulgular mevcut değildir.²¹ Ya da Ebû İshâk'ın nahiv illetlerini açıklayan ilk kişi olduğu kabul edilse bile bu illetlerin mahiyetini ortaya koyan düşünceyi ortaya atan kişi, el-Halil b. Ahmed'dir. Bu sebeple illet konusunda ilk söz sahibi nahivci, Halil olarak kabul edilmektedir.²² Luğavî talîl, Halil ve Sîbeveyh (ö.180/796) ile başlamış, İbn es-Serrâc (ö. 316/929) ve ez-Zeccâcî (ö. 337/949) ile mantikî talîl gelişmiş daha sonra İbn Cinnî, el-Enbârî (ö. 577/1180) ve es-Suyûtî (ö. 911/1505) ile usulî talîl dönemi başlamıştır.²³

Halil zamanında illetler, bir sözün mahiyetini ortaya koyan dilsel bir yorum niteliğinde olmuştur. Buna göre illet, öncelikle konuşmayı açıklığa kavuşturma girişimidir. Daha sonra bu tür illetlere fark illeti

¹⁹ Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî el-Mevsilî, *el-Hasâis*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1988, I, s. 49.

²⁰ Ebu'l-Berekât Kemâluddîn Abdurrahman b. Muhammed el-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ fî Tabakâti'l-Üdebâ*, Mektebetu'l-Menâr, Ürdün, 1985, s. 27.

²¹ Abduddâim, *a.g.m.*, s. 140.

²² Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ fî Tabakâti'l-Üdebâ*, Ürdün, 1985, s. 45; ez-Zeccâcî, *a.g.e.*, (muhakkikin önsözü).

²³ Muhammed el-Muhtâr Veledu Ebbâh, *Târîhu'n-Nahvi'l-Arabî fî'l-Meşriki ve'l-Meğrib*, yay.y., Beyrut, 2001, s. 34.

veya karışıklıktan emin olma illeti denilmiştir. İlet, ikinci olarak lafızları telaffuz etmeyi kolaylaştırma girişimidir. Özellikle de kullanımı yaygın olan lafızlar için bu söz konusudur. Bu da dile daha hafif gelenin kullanılması olarak bilinir. Halil, luğavî illetleri Araplardan nakletmediğini, bunları kendi düşüncesi ve tefekkürü ile keşfettiğini ifade etmiştir.²⁴ Böylece Halil, kendisinden sonra gelen nahivcilere salt dil esaslarına dayanarak uygun illetleri araştırmak için bir metot çizmiştir.²⁵

Halil, yukarıda geçtiği üzere belirlediği illetleri Araplardan mı aldığı veya kendi mi bulduğu sorusuna vermiş olduğu cevapta²⁶ da görüldüğü gibi talîl erken devirlerde başlamış ve dallanıp budaklanarak gelişmiştir.

Sîbeveyh'e gelince kendisinden önce nahiv illetleri konusunda yazanlar olmuşa da bu konuda elimizde bulunan ilk gramer kitabı Onun "*el-Kitâb*" adlı eseridir. Sîbeveyh, sadece nahiv illetlerini zikretmekle kalmamış, kendisinden önceki dilcilerden nakilde bulunmuştur. Yine O, naklettiği illetlere çeşitli ilavelerde bulunmuş ve bunların kapsamını genişletmiştir.²⁷ Bu illetlere bakıldığında bunların felsefe, cedel ve hayalden uzak ve faraziyeler üzerine inşa edilmeyen, dilin ruhuna yakın illetler olduğu görülecektir.²⁸ Sîbeveyh nahiv kuralının ardından birden fazla illet zikretmemiş ve zikrettiği illete karşı bir cevap tahayyül etmemiş, faraziyeler dile getirmemiştir. Bilâkis Arapların dil zevkine,

²⁴ el-Muhtâr, *a,g,e*, s. 34.

²⁵ Ergin, *a,g,m*, s. 162.

²⁶ Zeccâcî, *a,g,e*, s. 66.

²⁷ el-Mubârek, *a,g,e*, s. 63.

²⁸ Age, s. 57, 58.

dile hafif gelene ve dilin gerçeğine dayanmıştır.²⁹ Sîbeveyh illetlendirme yaparken genellikle illet kavramını kullanmadan konuyu izah etmiştir. Örneğin kelimenin kısımlarından olan isimlerin Îrâbında cezm'in niçin bulunmadığını izah ederken ve tesniyenin îrâbını anlatırken illet kavramını kullanmamış, sebep bildiren bir ifade kullanmıştır.³⁰ O, eserinde sadece bir yerde, “*zaid harfler*” konusunda bâbu'l-ilel (illetler bölümü) başlığını kullanmıştır.³¹ Böyle yapmasının yani illet kavramını fazla zikretmemesinin sebebi, el-Kitâb'ında dikkate aldığı esas unsurun, nahiv olmasıdır. İlet kavramını kullandığında da bunu nahiv kuralının tespiti ve teyidi için yapmaktadır. Hicri II. asrın sonuna kadar takip edilen metot da budur. Hicri üçüncü asırda ise illetler, artık nahiv kuralının ayrılmaz bir parçası olmuştur.³²

Aynı yüzyılın sonlarında nahiv illetleri, özel bir önem kazanarak nahivcilerin dikkatini çekmiş ve birbirlerini imtihan etme vesilesi olmuştu.³³ Bundan sonra nahivcilerin önünde illetler konusu açılmış ve birçok nahivci bu konu üzerinde çalışmıştır. Bazıları zahiri Îrâb hükümleri ile yetinmeyerek olması muhtemel durumların yanı sıra hangi şekillerin olamayacağı üzerinde de fikir yürütmüşler ve bazı faraziyeler üzerinde tartışmalara girişmişlerdir.³⁴

²⁹ Age, s. 64-65.

³⁰ Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber Sîbeveyh, *Kitâbu Sîbeveyh*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1317, I, s. 3,4.

³¹ Sîbeveyh, *a, g, e*, II, s. 343.

³² el-Mubârek, *a, g, e*, s. 66-67.

³³ Age, s. 71.

³⁴ Zeccâcî, *el-Îdâh*, (mukaddime kısmı.)

VI. NAHİV İLLETLERİNİ KONU ALAN ESERLER

Nahiv kitaplarının birçoğunda az veya çok nahiv illetleri ele alındığı gibi tümüyle bu konuya hasredilmiş çok sayıda kitap da yazılmıştır. Kutrub adıyla bilinen Ebû Ali Muhammed b. el-Mustenîr (ö. 206/821), Ebû Osman Bekir b. Muhammed el-Mâzinî³⁵ (ö. 248/862) ve Harun b. el-Hâik'in,³⁶ “*İlelu'n-Nahv*” adıyla kitap yazdıkları bilinmektedir. Ayrıca Ebû Ali Hasan b. Abdillâh el-İsfahânî, *Nakdu İleli'n-Nahv*,³⁷ el-Mibreman olarak tanınan Muhammed b. Ali el-Askerî (ö. 345/956), *en-Nahvu'l-Mecmû ale'l-İlel*,³⁸ İbn Keysân Muhammed b. el-Bağdâdî (ö. 320/932), *el-Muhtâr fî İleli'n-Nahv*,³⁹ Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed el-Muhellebî, *Şerhu İleli'n-Nahv*,⁴⁰ Ebu'l-Kâsım Said b. Said el-Fârikî (ö. 391/1001), *Taksîmu'l-Âmil ve İleluhâ* gibi değişik isimler altında nahiv illetleri konulu kitaplar yazmışlardır.⁴¹

Ancak bu eserler günümüze ulaşmamıştır. Bununla birlikte bu eserlerin yazılmış olması, nahiv illetlerinin, hicri ikinci yüzyılın sonu ve üçüncü yüzyılın başlarında tek başına kitap konusu haline geldiğini göstermesi açısından önemlidir. Aynı şekilde nahiv kurallarının

³⁵ Hüseyin Elmalı, “Ebû Osman el-Mâzinî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1994, X, s. 210.

³⁶ Ebû Adullah Şihâbüddîn Yâkut b. Abdillâh el-Hamevî, *Mücemu'l-Udebâ*, thk. İhsan Abbâs, Dâru'l-Garbi'l-İslâm, Beyrut, 1993, VI, s. 2762; Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekir es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vuât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Fikr, "y.y.", 1399/1979, II, s. 319.

³⁷ Hamevî, *a,g,e*, II, s. 763; Suyûtî, *Buğye*, I, s. 509.

³⁸ Hamevî, *a,g,e*, VI, s. 2574; Suyûtî, *Buğye*, I, s. 177.

³⁹ Hamevî, *a,g,e*, V, s. 2308.

⁴⁰ Age, I, s. 455; Suyûtî, *Buğye*, I, s. 389.

⁴¹ Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn an Esmâi'l-Kutub ve'l-Funûn*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1992, II, s. 165-166.

illetlerini konu edinen kitapların bir kısmında illetler sadece teorik olarak nahiv esasları çerçevesinde, bazılarında ise nahiv konuları üzerine uygulamalı olarak nahiv kaidelerinin illetleri/sebepleri biçiminde ortaya konmaya çalışılmıştır.⁴²

A. Nahiv İletlerini Teorik Olarak Ele Alan Kitaplar

Bu konuda yazılan mustakil eserler şunlardır:

1. ez-Zeccâcî'nin (ö. 337/949) *el-Îdâh*'ı

Nahiv illetlerini teorik olarak ele alan kitaplardan günümüze ulaşan, en eski eser ez-Zeccâcî'nin *el-Îdâh fi İleli 'n-Nahv*'idir. Mâzin el-Mubârek, ez-Zeccâcî'nin *el-Îdâh*'ını bulup tahkik edinceye kadar İbn Cinnî'nin *el-Hasâis*'inin konuyu ele alan ilk kitap olduğu sanılıyordu.⁴³ Daha önce de belirttiğimiz gibi bu dönemde illetler konusuna tahsis edilen kitaplarda artış olmuş, illetler taksim edilmeye başlamış, nahiv araştırmaları üzerine felsefenin etkisi artmış ve nahivcilerin çoğu bundan etkilenmişlerdir.⁴⁴

ez-Zeccâcî'nin *el-Îdâh*'ı incelendiğinde eserin alışılagelmiş bir nahiv kitabı olmadığı hemen görülecektir. ez-Zeccâcî burada, Arap nahvinin temel yapısını, mantığını, kural belirlemedeki sebepleri ortaya koymak ve bu sebepleri sorgulamak istemektedir.⁴⁵ ez-Zeccâcî, kitabına diğer nahiv kitapları gibi kelimenin kısımları ile başlamış, sonraki

⁴² Ergin, *a,g,m*, s. 163.

⁴³ Zeccâcî, *el-Îdâh*, (Şevkî Dayf'ın notu, mukaddime kısmı).

⁴⁴ el-Mubârek, *a,g,e.*, s. 98.

⁴⁵ Mehmet Şirin Çıkar, "ez-Zeccâcî'nin *el-Îdâh fi İleli 'n-Nahv* ve *el-Cumel fi 'n-Nahv* adlı eserleri bağlamında nahiv ilmine bakışı", Nusha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, sayı. 14, Ankara, 2004, s. 72-73.

bablarda isim, fiil ve harfin tanımları hakkında bilgi vermiştir. Beşinci babda nahiv illetlerini ele almıştır.⁴⁶ Bundan sonra değişik konulardaki kuralları soru-cevap tarzında ortaya koymuş, verdiği cevaplarda da bu kuralların illetlerini zikretmeye çalışmıştır. Muhtelif konularda dönemine kadar bilinen nahiv illetlerini toplamış, bunu yaparken eskilerin görüşlerini nakletmiş, kendi görüşlerini de bunlara eklemiştir. Örneğin, îrâb, hareke midir yoksa harf midir? Sorusunu sormuş, daha sonra “Bize göre Îrâb, hareke olup kelimenin son harfinde yer alır. Eğer Îrâb, harf olsaydı harf üzerinde yer almazdı” şeklinde cevap vererek sebebini de belirtmiştir.⁴⁷ Ortaya koyduğu illetleri inceleyerek bazen tercih ettiği illeti belirmiş bazen de bu tercihi okuyucuya bırakmıştır.

2. İbn Cinnî'nin (ö. 321/1002) *el-Hasâis*'i

Nahiv illetlerini ele alan diğer bir kitap, İbn Cinnî'nin *el-Hasâis*'idir. O, eserinde nahiv illetleri konusuna geniş yer vermiş, illetleri tarif etmiş, nitelendirmiş, tahlil etmiş ve sınıflandırmıştır. Öyleki bu konuda ne kendisinden önce, ne de sonra kimsenin ulaşamadığı derecede bilgi vermiştir.⁴⁸ İbn Cinnî, *el-Hasâis*'te nahiv illetlerini diğer ilim dallarının illetleri ile kıyaslayarak fıkıh illetlerinden çok, kelimelerine daha yakın olduğunu söylemiştir.⁴⁹ Bazı illetlerin zorunluluk taşıdığını söylemiş ve bunların, kelimelerine benzediğini ifade etmiş ve örnek olarak kendisinden önce zamme bulunan elifin, vâv'a dönüşmesini göstermiştir.⁵⁰ İbn Cinnî daha sonra kelamın illetlerine

⁴⁶ Zeccâcî, *a, g, e.*, s. 64.

⁴⁷ Age, s. 72.

⁴⁸ el-Mubârek, *a, g, e.*, s. 120.

⁴⁹ İbn Cinnî, *a, g, e.*, I, s. 48.

⁵⁰ Age, I, s. 144.

daha yakın olduğunu söylediği nahvin illetlerinin kelimelerin illetleri kadar güçlü olmadığını vurgular.⁵¹ Ayrıca konu hakkında açtığı başlığın hemen altında herkesin yaptığı değil, nahivde usta olanların yaptıkları gerekçelendirmeleri ölçü aldığını söyler.⁵² Ayrıca illetlerin tahsisi, illetlerin çatışması, illetin illeti, illetlerin birden fazla örnekte geçerli olması, bir konunun iki illetle birden illetlendirilmesi gibi konuları kitabında etraflıca incelemiştir.⁵³ İbn Cinnî, *el-Hasâis*'te her vesile ile nahiv illetlerini savunmuş ve bunun için “nahiv illetlerinin nahvi bozduğuna inananlara red”⁵⁴ başlığını taşıyan bir bölüm ayırmıştır.

3. el-Enbârî'nin (ö. 577/1181) *Lumâ'u'l-Edille*'si

Nahiv illetleri konusunu ele alan kitaplardan biri de el-Enbârî'nin *'Lumâu'l-Edille'* adlı kitabıdır. Yazar nahiv esaslarına dair yazdığı bu kitabında, illetin kıyası, bir hükmün birden fazla illetle illetlendirilmesi, hükmün illetle mi yoksa nass ile mi sabit olduğu gibi konulara yer vermiştir. Bu kitap, müellifin diğer bir eseri olan *el-İğrâb fî Cedeli'l-Îrâb* ile birlikte basılmıştır.⁵⁵

4. es-Suyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-İktirâh fî İlmi Usûli'n-Nahv*'i

İlletler konusunu teorik olarak ele alan kitaplardan birisi de es-Suyûtî'nin bu çalışmada sıkça yararlandığımız *el-İktirâh fî İlmi Usûli'n-Nahv* adlı eseridir. es-Suyûtî de bu eserinde illetler konusuna geniş yer

⁵¹ İbn Cinnî, *a.g.e.*, I, s. 50.

⁵² Age, I, s. 48.

⁵³ Age, I, s. 144, 166, 169, 174.

⁵⁴ Age, I, s. 184.

⁵⁵ Enbârî, *el-İğrâb fî Cedeli'l-Îrâb ve Lumâu'l-Edille*, thk. Said el-Afgani, Matbaatu'l-Câmiâti's-Sûriye, Dimaşk, 1957.

vererek önceki alimlerin konu hakkındaki görüşlerini nakletmiştir.⁵⁶ Kitabının başlangıcında nahiv esasları, nahiv tarifleri ve lafız-mana münasebeti gibi konulara değinen müellif, üçüncü bölümde kıyas konusunu ele alarak nahiv illetlerini de çeşitli yönleriyle incelemiştir. Suyûtî'nin buradaki bilgilerde kısmen '*Lumâu'l-Edille*'⁵⁷ ve *el-İdâh*'dan, çoğunlukla da *el-Hasâis*'ten yaralandığı anlaşılmaktadır.⁵⁸ Bunları yaparken naklettiği bilgilerin kaynaklarını belirtmeyi ihmal etmemiş ayrıca daha önce verilen illetle ilgili bilgileri derleyip toplamış, sıralamış ve sınıflandırmıştır.⁵⁹

B. Nahiv İletlerini Konularına Göre Toplayan Kitaplar

Daha öncede isimlerini zikrettiğimiz eserlerden sadece günümüze ulaşanlar hakkında özet olarak bilgi verilmeye çalışılacaktır.

1. Ebu'l-Hasan Muhammed b. Abdullah el-Varrâk'ın (ö. 381/991) *el-İlel fi'n-Nahv*'i

Sebepsiz kural olmayacağı için ortaya konulmuş her kuralın mutlaka mantıklı bir illeti ve sebebinin bulunması şarttır. Ayrıca ihtilafli konularda ortaya konulan görüşlerin, muhatapları ikna etmesi için de yine delillerle isbatlanması gerekir. Bunlar göz önüne alındığı takdirde illetler konusunun nahiv ilmindeki önemi daha iyi anlaşılacaktır. Nahiv illetlerini uygulamalı olarak ele alıp çeşitli konulardaki illetleri ortaya koyan eserlerin başında Ebu'l-Hasan Muhammed b. Abdillah el-

⁵⁶ Suyûtî, *el-İktirâh fi İlmi Usûli'n-Nahv*, thk. Muhammed Hasan İsmail, Dâru'l-Kutub el-ilmîyye, Beyrut, 1418/1998, s. 70-96.

⁵⁷ Bkz. Enbârî, *Lumâu'l-Edille (el-İğrab ile birlikte)*, s. 117, 121, 122.

⁵⁸ Suyûtî, *el-İktirâh*, s. 70, 71, 73, 74, 75, 80, 82.

⁵⁹ Abduddâim, *a,g,m*, s. 144.

Varrâk'ın *el-Îlel fi'n-Nahv*'i gelmektedir. el-Varrâk'ın, *el-Îlel fi'n-Nahv*'i nahiv illetlerini konularına göre düzenlenmiş olan ilk kitaptır.⁶⁰ el-Varrâk, Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ında ele aldığı nahiv konularını açıklamış ve illetlendirmmiştir. Bu bakımdan onun, nahiv illetlerine tahsis edilmiş bir şerhi durumundadır. Mehâ Mâzin el-Mubârek tarafından tahkik edilmiş olan bu kitap, 2001 yılında basılmıştır.⁶¹

2. Ebu'l-Bekâ el-Ukberî (ö. 616/1219)'nin *el-Lubâb fi Îleli'l-Binâ'i ve'l-Îrâb*'ı

Nahiv illelerinin tespitinde adeta birbirleriyle yarışan nahivcilerin her biri kendi görüşüne göre yeni bir illetlendirme yaparak bu alandaki ustalığını göstermeye çalışmıştır. Ebu'l-Bekâ el-Ukberî de bu alanın öncülerinden olmuştur.⁶² el-Ukberî'nin *el-Lubâb fi Îleli'l-Binâ'i ve'l-Îrâb*'⁶³ adlı eseri, nahiv konularının illetlerini/sebeplerini ortaya koymak amacıyla yazılmıştır. Bu nedenle kitapta nahiv konularının tariflerine, kurallarına ve bunların ayrıntılarına fazla yer verilmemiş, illetler konusu ise önemli bir yer tutmuştur.

el-Ukberî, kendisinden önceki nahivcilerin kitaplarından yararlanarak topladığı illetleri belli bir düzene koyarak sağlam bir yapıya kavuşturmuş, bunun yanında az sayıda da olsa bir takım yeni illetler

⁶⁰ el-Varrâk, *el-Îlel fi'n-Nahv*, yay.y., Dimaşk, 1426/2005, (mukaddime kısmı), s. 5; Mehmet Cevat Ergin, *a.g.m.*, s. 165.

⁶¹ el-Varrâk, *a.g.e.*, Dimaşk, 2005, s. 6; Ergin, *a.g.m.*, s. 166.

⁶² Sâdık, *a.g.e.*, s. 164.

⁶³ Kitap hakkında geniş bilgi için bkz. Mehmet Cevat Ergin, *el-Ukberî ve el-Lubâb fi Îleli'l-Binâ'i ve'l-Îrâb*'ı, Konya, 2002, (basılmamış doktora tezi).

ortaya koymuş, bileşik olarak verilmiş olan bazı illetleri ise bölümlere ayırmıştır.⁶⁴

3. Alâuddin el-Paluvî'nin, *er-Risâle el-Âlâ'iyye fi'l-İleli'n-Nahviyye*'si⁶⁵

Adı dışında pek bilgi edinemediğimiz ancak Türkiyeli olduğu anlaşılan yazar tarafından yazılan bu eser, el-Varrâk ve el-Ukberî'nin kitaplarına benzer şekilde nahiv konularını esas alarak soru-cevap şeklinde yazılmıştır. Yazar, ön sözünde illetlerin çeşitleri hakkında bilgi vermiş, bu konuda yazılmış kitaplara değinmiş ve kitabı yazmasının amacını; eskilerin olası bir hatasını düzeltmek bir aksiğini gidermek vs. olarak belirtmiştir.⁶⁶ Kitap “*İlmu'n-Nahv*” başlıklı bir konu ile başlamakta ve “*el-Furûk fi'n-Nahv*” konusu ile bitmektedir. Suriyede bulunan *el-Fethu'l-İslâmi* Enstitüsü hocalarından Muhammed Râtib Nablusî de kitaba bir mukaddime yazmıştır.⁶⁷

VII. NAHİV İLLETLERİNİN OLUŞUMUNDA ETKİLİ OLAN UNSURLAR

Nahivciler, kendilerinin de ifade ettikleri gibi illetlerin belirlenmesi konusunda mantık, fıkıh ve kelam ilimlerinden etkilenmiş ve yararlanmışlardır. Nahiv ve mantık ilişkisi oldukça doğaldır. Çünkü nahiv kurallarının yazılması sırasında, mantık konuları içerisinde yer

⁶⁴ Ebu'l-Bekâ, Muhibüddin Abdullah b. Hüseyin b. Abdullah Ukberî, *el-Lübâb fi ileli'l-binâ ve'l-îrâb*, thk. Gâzi Muhtâr Talimat, Beyrut, Dârü'l-Fikri'l-Muasır, y.y. 1995/1416. I, s. 33.

⁶⁵ Alâuddin el-Paluvî, *er-Risâle el-Âlâ'iyye fi'l-İleli'n-Nahviyye*, yay. y. Suriye, 2004.

⁶⁶ Age, s. 13-14.

⁶⁷ Age, s. 3.

alan tümevarım, tahlil, terkip ve kıyas gibi metotlardan yararlanılmıştır.⁶⁸ Nitekim el-Enbârî “kıyası red eden nahvi red etmiş olur”⁶⁹ diyerek mantık ile nahiv arasındaki sıkı ilişkiyi ortaya koymuştur. Mantık yanında kelim ve fıkıh da nahvi ve nahiv illetlerini etkileyen ilimler olmuştur. Nahivciler fıkıhtan, fakihler de nahivden yararlanmışlardır. İbn Cinnî, dağınık olan nahiv illetlerini bir araya getirdiğini ifade etmiş ve “arkadaşlarımız, Muhammed b. Hasan’ın (ö. 189/705)⁷⁰ kitaplarında illetleri bulmuşlar ve oradan almışlardır.” diyerek fıkıh illetlerinden yararlanıldığını dile getirmiştir.⁷¹

İbn Cinnî, daha sonra nahiv illetleri ile fıkıh ve kelim illetleri arasında bir mukayese yaparak şunları söylemiştir; “nahiv illetleri fıkıh illetlerinden ziyade kelim illetlerine daha yakındır. Çünkü kelim illetleri, duyulara dayandırılmaktadır. Fıkıh illetleri ise sebep olmaktan çok aslında hükümlerin gerçekleşmesinin birtakım emarelerinden ibarettir. İlet olarak değerlendirilebilecek hükmün hikmeti, çoğu zaman kapalı kalmaktadır. Örneğin; hac menasikinin tertibi, abdest ve namazın farzları vb. konular hakkında bir emrin varlığı açıktır. Ama mesela, namazın neden günde beş vakit kılındığı ve rekât sayılarının hikmeti bilinmemektedir. Bunların niçin ve hangi sebeple bu şekilde belirlendikleri konusunda açık bir illet yoktur. Hâlbuki nahiv illetleri, böyle değildir. Mesela; fâilin merfû, mefûlün ise mansub olmasının

⁶⁸ el-Mubârek, *a, g, e.*, s. 74.

⁶⁹ Age, s. 75.

⁷⁰ Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, Hanefî mezhebinin müctehid fakihlerinden ve Ebu Hanîfe’nin arkadaşlarındandı. Hanefî fıkına dair eserleri vardır. Kehhâle, Ömer Rıza Kehhâle, *Mücemu’l-Müellifîn*, Dârü İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut, ts. IX, s. 207.

⁷¹ İbn Cinnî, *a, g, e.*, I, s. 163.

sebebi, aralarında bir fark olması içindir. Tersî olamaz mıydı? Diye soranlara da şöyle cevap verilir: mevcut durum, en uygun olanıdır. Ref, nasb'dan daha kuvvetlidir. Fâil ise mefulden daha az kullanılmaktadır. Yani kuvvetli olan Êrâb, az kullanılan kelimeler için, hafif olan Êrâb ise çok kullanılan kelimeler için tahsis edilmiştir. (ميزان) ve (مبعاد) kelimelerindeki vâv'ın yâ'ya dönüştürülmesi de vâv'ın dile daha ağır olmasındandır. Görüldüğü gibi burada da duyular devreye girmiş, doğal olarak dile daha hafif olan kullanımlar tercih edilmiştir.⁷²

İslami ilimleri bütünlükle ele aldığımızda ise, nahve dair ilmi araştırmalar birçok İslami ilimden etkilendiği bilinmektedir. Bunlar arasında Kırâat, Hadis, Kelam, Fıkıh, Fıkıh Usûlü ile diğer başka ilimleri de sayabiliriz.⁷³

es-Suyûtî de İbn Cinnî'den naklen nahiv illetlerinin fıkıh illetlerinden çok kelam illetlerine yakın olduğunu belirtmiş, fıkıhçıların delillerinin, ancak bilgilendirme mahiyetinde olup hükümlerin gerçekleşmesinin emareleri olduğunu ifade etmiştir. İbadetlere dair hükümlerin birçoğunda hikmet yönünün ortaya çıktığına dikkat çekerek nahiv illetlerinin bu tarzda olmadığını, hepsinde yahut çoğunda illetin idrak edildiğini ve hikmetin ortaya çıktığını söylemiştir. Ayrıca bir hükmün ortaya çıkmaması hususunda “fakih, bir hükmün illetini ortaya çıkarmaktan aciz kalırsa bu, te'abbudidir (ibadetle alakalı), nahivci aciz

⁷² Age, I, s. 48-49.

⁷³ eş-Şerif Letruş, “Fıkıh'ın ve Fıkıh Usûlü'nün Arap dili çalışmalarına etkisi”, Çev: Murat Sula, Mârife, yıl.9, sayı.1, bahar 2009, s. 280; er-Râğib el-İsfahânî, *el-Mufredât fî garîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Geylânî, Dâru'l-Mârife, Beyrut, ts. S. 6; Mahmud Süleyman Yâkut, *Mesâdiru't-Turâsi'n-Nahvî*, Kulliyâtü'l-Âdâb, Camiâtu Tanta, 2003, s. 74.

kaldığında ise, bu, sema'idir der" sözünü naklederek fıkıh ve nahiv illetleri arasındaki benzerliği vurgulamıştır.⁷⁴

İbn Cinnî, bu izahıyla nahiv illetlerinin, duyulara dayanması açısından; daha çok kelimelerine benzediğini, fıkıh illetleri ile arasında fazla benzerlik olmadığını çıkarabiliriz. Buna göre nahivcilerin, illetleri oluştururken daha çok kelimelerin illetlerinden yararlandıkları görülmektedir. Bu durum, nahiv illetlerini irdeleyen bazı nahiv bilgilerinin sözlerinde de görülmektedir.

ez-Zeccâcî, îrâbın hareke mi yoksa harf mi olduğu konusunun izahında fıkıh illetleri ile nahiv illetleri arasında bir kıyas yaparak şöyle demektedir: "Herhangi bir konuda bir asıl ve kaide bulunup, sonradan birtakım illetlerle bu genel kuraldan ayrılmanın mümkün olduğunu zikrettik. Bu istisnai durum, genel ve asıl kuralı bozmaz. Nitekim bu durum, diğer ilimlerde hatta dini ilimlerde de mevcuttur. Mesela kesin olarak denmektedir ki, namaz erkek ve kadın yetişkinler için farzdır. Sonra bazı illetlerle bu hükmün sakıt olduğunu görmekteyiz. Aynı şekilde "koruma altındaki bir yerden hırsızlık yapanın eli kesilir" hükmü bulunduğu halde bazı durumlarda bu hükmün düştüğü görülmektedir.⁷⁵ Burada yapılan karşılaştırmada fıkıh usûlünün nahiv illetleri üzerindeki etkisi açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Fıkıh ve fıkıh usûlünün nahve etkisi hakkında en önemli bilgilerden birisi de fıkıh usûlü ilmi, nahiv ve usûlünden önce ortaya çıkmış olmasıdır. Nahivcilerin kendi usul kitaplarındaki bölümlendirmeler ve terimler fıkıh usûlü kitapları ile benzerdir. Fıkıh usûlü tarihi olarak daha

⁷⁴ Suyûtî, *el-İktirâh*, s. 7.

⁷⁵ Zeccâcî, *a,g,e*, s. 72-73; Abduddâim, *a,g,m*, s. 136.

önce olduğu için, bu iki ilimden ikincinin birinci ilimden etkilendiğini⁷⁶ göstermektedir.

el-Enbârî, *Lumâu'l-edille* isimli eserinin mukaddimesinde; “Kıyas ve kıyasın terkibu'l-kıyas, kıyasu'l-ilm, kıyasu'ş-şebah ile kıyasu't-tard vb. kısımları kendisiyle bilinebilen cedel ve nahiv usûlü ilimleri, fıkıh usûlü tarzındadır. Aralarındaki bağlantı apaçıktır. Çünkü nahiv, fıkıh gibi menkulden aklileştirilmiş bir ilimdir”⁷⁷ demektedir. O, *el-İnsâf fi Mesâili'l-Hilâf* adlı kitabını yazma nedenini açıklarken şöyle demektedir: “Arapça sebebiyle benimle irtibat halinde olan bazı fıkıhçılar ve edebiyatçılar, benden İmam Şâfi ve Ebû Hanîfe arasındaki ihtilafı meseleler tarzında Basra ve Kûfe nahiv ekolleri arasındaki ihtilafı içeren muhtasar bir kitap hazırlamamı istediler. Bende yazdığım bu kitapta onların meselelerine uygun metodu takip ettim.”⁷⁸

es-Suyûtî de *el-İktirâh fi Usûli'n-Nahv* kitabının ön sözünde; “Fıkıh usûlü, fikha nisbet ile ne ise, nahiv usûlü de nahve nisbet ile odur” demiştir.⁷⁹

Nahiv illetlerinin ilişkili olduğu bir başka ilim de mantıktır. el-Enbârî, nass'ın bulunduğu yerde hükmün nass ile mi yoksa illet ile mi sabit olacağı hususunu anlatırken mantıki tahliller yapmış, çoğunluğun; hükmün illetle sabit olacağı görüşünde olduklarını belirtmiştir. Şayet hükmün nass ile sabit olduğu kabul edilirse bunun, kıyas kapısının

⁷⁶ Ahmed Süleyman Yâkut, *Zâhiretu'l-Îrâb fi'n-Nahvi'l-Arabî*, Dîvânu Matbuati'l-Camiyye, Cezair, 1983, s. 79.

⁷⁷ Yâkut, s. 157.

⁷⁸ Abduddâim, *a,g,m*, s. 136.

⁷⁹ Suyûtî, *el-İktirâh*, s. 10.

kapanmasına sebep olacağını söyleyerek hükmün nass ile sabit olmasının, muhâl olduğunu ifade etmiştir.⁸⁰

Bütün bunları göz önüne alarak, nahivcilerin, nahiv illetlerini oluştururken fıkıh ve kelam illetlerinden yararlandıkları söylenebilir. İletlendirme konusunda nahivciler akli illetleri kelamcılardan, akli olmayan illetleri ise fıkıhçılardan almışlardır.⁸¹ Ayrıca nahivciler, doğal olarak mantık ilmini de okumuşlar ve illetleri tespit etmede mantık kurallarını uygulamışlardır. Buna göre fıkıh, kelam ve mantık ilimlerinin nahiv illetlerinin oluşumunda etkili olan temel ilimler oldukları ifade edilebilir.

VIII. NAHİV İLLETLERİNİN GELİŞİMİ

Nahiv illetleri, ortaya çıkışından itibaren gelişimine devam etmiş ve gelişip yayıldıkça nahiv kaideleri üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olmuştur.⁸² Hicrî dördüncü yüzyılın başında nahiv yöntemlerine kelamcılarının görüşleri ve Aristo mantığının formları sızmış, nahiv illetleri araştırmaları, dil kurallarını niteleyici özelliğini aşan bir şekil almıştır.⁸³ Nahiv illetleri, mantıkî bir boyaya bürünmüş, öyleki, nahve sadece mantıkî açıdan bakılır olmuştur. Ebu'l-Hasen er-Rummâni (ö. 384/994), nahvi mantıkla mezceden nahivcilerdendir. Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987), onun hakkında “eğer nahiv, er-Rummâni'nin dediği gibi bir şey ise bizim nahivle bir ilgimiz yoktur. Yok, eğer bizim dediğimiz gibi ise o takdirde onun nahivle bir ilgisi yoktur” demiştir.⁸⁴

⁸⁰ Enbârî, *Lumâu'l-edille* (el-İğrâb ile birlikte), s. 121.

⁸¹ el-Mubârek, *a, g, e.*, s. 117.

⁸² Sâdık, *a, g, e.*, s. 166.

⁸³ el-Muhtâr, *a, g, e.*, s. 35.

⁸⁴ Suyûtî, *Buğye*, II, s. 181.

Böylelikle hicrî dördüncü asır, felsefenin nahvi tamamen kapladığı nahiv ile fıkıh ve kelam esasları arasında bağların oluştuğu ve nahivcilerin fakih ve kelimcilerin telif şeklinde kitap yazdıkları bir dönem olmuştur.⁸⁵

Ebû Ali el-Fârisî ve İbn Cinnî'nin temsil ettiği bu dönemi aynı zamanda Arap dili çalışmalarının geliştiği dönem olarak kabul etmek mümkündür. Çünkü bundan sonra bu konuda yazılmış olan kitapların genelde öncekiler üzerine yapılmış şerh, ihtisar (özet) ve ta'lik (ekleme)lerden başka bir şey olmadıkları görülmektedir.⁸⁶

Nahiv kitapları üzerindeki fıkhi üslup etkisi, İbn Cinnî'den sonra da devam etmiş, el-Enbârî, bu üslubu taklit etmede daha da ileri giderek, nahivdeki ihtilaflı meseleler üzerine, fıkıhtaki ihtilaflı meselelere benzer bir şekilde bir kitap yazmıştır. Nahiv üzerindeki nazari (yahut cedeli) araştırmalar, kendine mahsus kuralları ve hükümleri olan bir ilim haline gelmiştir.⁸⁷

Nahiv kurallarını gerekçelendirme erken devirlerde başlamış ve gelişmiştir. Bu gelişmeyi modern dilcilerden olan Yâsirî şöyle maddeleştirmiştir;

1. Gerekçelendirme önceleri zevk ve hisse dayalı iken daha sonra felsefî ve kelami bir hal almıştır.

2. Gramatik gerekçelendirme fıkıh ve kelam ilimlerinin gerekçelendirmesiyle aynı tarihlerde başlamış ve birbirlerini

⁸⁵ Age, s. 129.

⁸⁶ Age, s. 131.

⁸⁷ Age, s. 146.

etkilemişlerdir. Ama burada kaydetmek gerekir ki, bu etkilenmede Arap dili diğerlerine göre daha fazla nasibini almıştır.

3. Nahivciler illeti üçe ayırmış olsa da öğretim amaçlı olanların dışındaki diğer iki kısım zanna ve hayale dayandığından toptan terkedilebilir. İlk dönem nahivcilerinin illetleri öğretim amaçlı iken daha sonrakilerin Arap dili kullanımı ile herhangi bir ilgisi yoktur. Ancak öncekilerin yolundan gidenlerle, felsefî bir yol tutanlar arasında mücadele sürekli var olagelmiştir.

4. Nahivciler Aristo'nun dörde ayırdığı maddi, sûrî, fâil ve gâi illetlerden sonuncusu olan gai (ereksel) nedeni bolca kullanmışlardır. Ancak diğer bilimlerde bir şeyin nedeni araştırılırken sağlam öncüllere dayanılmış, nahivde ise bu öncüller zandan öteye geçememiştir.

5. Doğru ve sağlam öncüllere dayanmayan nahvin illetleri konusunda nahivciler çokca anlaşmazlığa düşmüş ve kuralların açıklanmasından farklı gerekçeler ileri sürülmüştür. Bu da bir konuda birçok görüşün ortaya çıkmasına yol açmıştır.⁸⁸

⁸⁸ Ali Muzhir el-Yâsirî, *el-Fikru 'n-Nahvi Inde'l-Arab*, 1. baskı, Dâru'l-Arabî li'l-Mevsuât, Beyrut, 2003, s. 270.

BİRİNCİ BÖLÜM
İBNU'L-VARRÂK'IN HAYATI VE ESERLERİ

I. İBNU'L-VARRÂK'IN HAYATI

A. Adı

Üzerinde çalıştığımız nahivcinin tam adı Ebu'l-Hasan Muhammed b. Abdillâh b. Abbâs el-Bağdâdî'dir. Meşhur lakabı ise İbnu'l-Varrâk'dır.⁸⁹ O, Nahvin usûlü ve illetlerini bilme konusunda önde gelen nahivcilerden sayılır.⁹⁰ Ebû Said es-Sîrâfî'nin damadıdır.⁹¹ İbnu'l-Varrâk'ın hayatını inceleyenler onun nahvin gerekçeleri konusunda çok yetenekli olduğunu bildirmişlerdir. Şüphesiz İbnu'l-Varrâk bu başarıya ulaşmada usta âlimlerden yararlanmıştı.⁹²

B. Nisbesi

Nisbesi “*el-Varrâk*” olarak tanınır ve kitab çoğaltan anlamına gelmektedir.⁹³ Nisbesinden anlaşılan odur ki, İbnu'l-Varrâk bu mesleği yapmıştır. Aynı zamanda babası ve dedesi de bu meslekle meşgul olmuşlardır.⁹⁴ Çünkü o zamanlar bir âlim makam sahibi

⁸⁹ Ebu'l-Ferec Muhammed b. İshâk İbnu'n-Nedim, *el-Fihrist*, Dâru'l-Mârife, Beyrut, ts. 95; el-Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ fî Tabakâti'l-Üdebâ*, Dâru Nahda, Mısır, 1967, s. 337; Cemâluddin Ebu'l-Hasan Ali b. Yusuf el-Kıftî, *İnbâhu'r-Ruvât alâ Enbâhu'n-Nuhât*, Dâru'l-Kutubu'l-Misriyye, 1. baskı, Kahire, 1955, III, s. 165; Salâhuddin Halil b. Eybek es-Safedî, *Kitâbu'l-Vâfi'l-Vefeyât*, Dâru'n-Nâşir, 2. baskı, Fransa, 1972, III, s. 329; Mecduddin Muhammed b. Yâkup el-Firuzabâdî, *el-Bulğa fî Târîhi Eimmeti'l-Luğa*, Dimeşk, 1972, s. 228; Kehhâle, *a.g.e.*, X, s. 221; İsmail Paşa b. Muhammed Emin b. Mirselim el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, el-Mektebetü'l-Faysaliyye, 3. baskı, İstanbul, 1990, II, s. 52, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, Ankara, 1972, II, s. 1160.

⁹⁰ Firuzabâdî, *a.g.e.*, s. 228; Kıftî, *a.g.e.*, III, s. 165.

⁹¹ Suyûtî, *Buğye*, I, s. 129.

⁹² el-Varrâk, *a.g.e.*, (Nassâr tahkiki, muhakkikin sözü) s. 8.

⁹³ Ebu Abdullah Muhammed b. Osman b. Kaymaz ez-Zehabî, *el-Müştebeh fî'r-Ricâl*, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1. baskı, 1962, s. 659.

⁹⁴ el-Varrâk, *a.g.e.*, Nassâr tahkiki, (muhakkikin sözü) s. 8.

olamadığında hayatını sürdürebilmek için bir meslek icra etmek zorunda idi. Yine aynı nisbeyi taşıyanların çokluğundan anlaşıldığı kadarıyla onun zamanında bu işi yapan âlim sayısı çoktu. Zira o devirde günümüzdeki gibi yayın ve basın evleri mevcut değildi ve bu işler bu mesleğe sahip olan kişiler tarafından yürütülmekteydi.⁹⁵

Kaydetmek gerekirken, o devirde bu mesleğe sahip olmak herkesin yapabileceği bir iş değildi.⁹⁶ Bu meslekte kâğıtla meşgul olduğu için meslek sahibine “*el-Kâğid*” adı verilirdi. Ancak bu terim zamanla terkedilmiştir.⁹⁷

C. Künyesi

Yaygın örfе göre bir âlimin tanınması için ona bir künye takılır. İbnu'l-Varrâk'ın meşhur olan künyesi Ebu'l-Hasan'dır. Kendisi “*İlelu'n-Nahv*” adlı eserinin başında Ebu'l-Hasan künyesini zikretmiştir.⁹⁸

D. Ailesi

Ailesi hakkında bize detaylı bir bilgi verecek herhangi bir kaynak bulunmamaktadır. Her ne kadar nahivciler ve usulcüler, onun hakkında bilgi vermiş olsalar da ailesi ile ilgili bilgiler hemen hemen yok

⁹⁵ Adam Mez, *el-Hadâratu'l-İslamiyye fi'l-Karni'r-Râbi'l-Hicriyyi*, Dâru'l-Kitâb el-Arabî, 3. baskı, Kahire, 1947, I, s. 341.

⁹⁶ el-Varrâk, *a.g.e.*, Nassâr tahkiki, (muhakkikin sözü) s. 8.

⁹⁷ Zehebî, *a.g.e.*, s. 659.

⁹⁸ el-Varrâk, *a.g.e.*, (Nassâr tahkiki), s. 181.

durumundadır.⁹⁹ Ailesi ile ilgili olarak bize ulaşan tek bilgi onun Bağdatlı olmasıdır.¹⁰⁰

E. Hocaları

Hocaları hakkında da herhangi bir bilgi alabileceğimiz bir kaynak bulunmamaktadır. Sadece Suyûtî onun bir hocasının ismini bildirmiştir ki, adı Ebû Bekir Muhammed b. Hasan b. Miksem'dir (ö. 354/965). İbnu'l-Varrâk ondan rivayetde bulunmuştur.¹⁰¹ Aynı şekilde, el-Kıftî'nin "*İnbâhur-Ruvât*" adlı eserinde de İbn Mektum'un şöyle dediğini nakleder: "İbnu'l-Varrâk Kur'ân'ı rivayetleriyle Ebû Bekir Muhammed b. Miksem'e okumuş ve İbnu'l-Varrâk ondan rivayette bulunmuştur."¹⁰²

F. Talebeleri

Suyûtîden başka hiçbir kaynak onun talebelerinden bahsetmez. O da sadece bir talebesinden bahsetmiştir ki, adı Ebû Ali el-Ahvâzi'dir (ö. 446/1055).¹⁰³ O, İbnu'l-Varrâk'dan rivayetde bulunmuştur.¹⁰⁴

⁹⁹ el-Varrâk, *a, g, e.*, (muhakkikin sözü) s. 10.

¹⁰⁰ Kıftî, *a, g, e.*, III s. 165.

¹⁰¹ Suyûtî, *Buğye*, I, s. 129.

¹⁰² Kıftî, *a, g, e.*, III, s. 165.

¹⁰³ Tam olarak adı Hasan b. Ali b. İbrâhim'dir. (v. 446 h.), Ebû Abdullah Şihabuddin Yâkut b. Abdullah Yâkut el-Hamevî, *Mücemü'l-Üdebâ*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, ts. IX, s. 34.

¹⁰⁴ Suyûtî, *Buğye*, I, s. 129.

G. Klasik Nahivcilerin Onun Hakkındaki Görüşleri

Klasik nahivcilerin onun hakkındaki farklı görüşleri olsa da hepsi onun iyi bir nahivci olduğunda müttefiktir. Çünkü tüm kaynaklar ondan bahsederken adını nahivci lakabıyla zikretmiştir.¹⁰⁵

Ebu'l-Berakât el-Enbârî (v. 577 h.), onun hakkında şöyle der: “İbnu'l-Varrâk nahvin gerekçeleri konusunda çok maharetliydi.”¹⁰⁶ el-Kıftî'nin (v. 466 h.), onun hakkındaki kanaati ise şöyledir: “İbnu'l-Varrâk nahvin gerekçeleri konusunda çok bilgiliydi ve nahivle ilgili çok güzel kitaplar tasnif etmiştir.”¹⁰⁷ el-Firuzabâdî ise şöyle der: “İbnu'l-Varrâk Arapçanın imamıdır.”¹⁰⁸ Bazı nahivciler de onu Ebû Tâlib el-Abdî tabakasından sayarlar.¹⁰⁹

H. Vefatı

İbnu'l-Varrâk'ın vefatı ile ilgili ittifak edilen tarih hicri 381'dir. Vefatıyla ilgili başka bir bilgi günümüze ulaşmamıştır.¹¹⁰

II. İBNU'L-VARRÂK'IN ESERLERİ

İbnu'l-Varrâk'ın yaşamış olduğu IV. asır İslam ilimlerinin geliştiği bir dönem olmuştur. Bu sırada birçok âlim, ilim tahsil etmek

¹⁰⁵ el-Varrâk, *a,g,e.*, (Nassâr tahkiki, muhakkikin sözü) s. 11.

¹⁰⁶ Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, s. 337.

¹⁰⁷ Kıftî, *a,g,e.*, III, s. 165.

¹⁰⁸ Firuzabâdî, *a,g,e.*, s. 228.

¹⁰⁹ Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, s. 337; Safedî, *a,g,e.*, III, s. 329.

¹¹⁰ Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, s. 337; Kıftî, *a,g,e.*, III s. 165; Safedî, *a,g,e.*, III, s. 329; Suyûtî, *Buğye*, I, s. 129; Kehhâle, *a,g,e.*, X, s. 221.

ve eserler yazmak için âdeta yarışmıştır. O çağda çoğunlukla nahiv ve sarf gibi dille ilgili konular üzerinde eserler yazılmıştır.¹¹¹

Eserler yazarlarının düşüncelerini yansıtmakla birlikte ilim talebelerinin yollarını da kolaylaştırır. İbnu'l-Varrâk da Arap dili ve nahiv konusunda birçok eser telif etmiştir. Bu eserlerin bazılarını kendisi “*İlelu'n-Nahv*” adlı eserinde zikretmiştir. Onun eserlerinden günümüze sadece “*İlelu'n-Nahv*” ulaşmıştır. Ebû Hayyân el-Endelüsî de “*Tezkiratu'n-Nuhât*” adlı eserinde¹¹² İbnu'l-Varrâk'ın “*İlelu'n-Nahv*” adlı eserinden nakilde bulunmuştur.¹¹³ Onun geri kalan eserlerinin günümüze kadar ulaşamamasının sebebi olarak iki ihtimal vardır.

1. Bazı dönem âlimleri kendi muasırlarının tasniflerini sırf kıskançlık sebebiyle talebelerine ya gizlemelerini ya da yok etmelerini emretmeleridir.

2. Âlimin kitaplara düşkünlüğü ve onların kaybolması endişesiyle o eserleri gizli yere koymasındır. Daha sonraları okumak ve faydalanmak isteyenler için o eserlere ulaşmak zor olmuştur.¹¹⁴

İbnu'l-Varrâk'ın eserleri şunlardır:

A. *Şerhu Kitâbi Sîbeveyh*

Bu eser adından da malum olduğu üzere İbnu'l-Varrâk'ın Sîbeveyh'in ‘*el-Kitâb*’ adlı eserine yazdığı şerhidir. Ama daha önce

¹¹¹ Zeccâcî, *a,g,e.*, s. 1.

¹¹² Ebû Hayyân Muhammed b. Yusuf el-Ğirnâî el-Endelüsî, *Tezkiratu'n-Nuhât*, Müessesetü'r-Risâle, 1. baskı, Beyrut, 1986, s. 109.

¹¹³ el-Varrâk, *a,g,e.*, (Nassâr tahkiki), s. 517.

¹¹⁴ Age, (muhakkikin sözü) s. 12.

zikrettiğimiz gibi bu eser günümüze ulaşmamış ve hakkında herhangi bir bilgi nakledilmemiştir. Bu eserin İbnu'l-Varrâka ait olduğu hakkında bilgi içeren tek kaynak yine kendisinin '*İlelu'n-Nahv*' adlı eseridir. İbnu'l-Varrâk "*İlelu'n-Nahv*" adlı eserinin değişik yerlerinde "*Şerhu Kitâbi Sibeveyh*" adlı eserine atıfta bulunmuştur.¹¹⁵

B. *İlelu'n-Nahv*

İbnu'l-Varrâk'ın bu eseri konumuza kaynaklık eden ve elimizde olan yegâne eserdir. Bazı müellifler bu eseri "*el-İlel fi'n-Nahv*" diye adlandırmışlar. İbn Nedîm,¹¹⁶ el-Kıftî,¹¹⁷ es-Safedî,¹¹⁸ el-Firuzabâdî,¹¹⁹ es-Suyûtî,¹²⁰ İsmail Paşa,¹²¹ Hacı Halîfe¹²² ve Kehhâle¹²³de eserin adını "*İlel'ul-Varrâk fi'n-Nahv*" diye zikretmişlerdir.

Bu esere "*İlelu'n-Nahv*" adının verilmesinin sebebi yukarıda zikrettiğimiz kaynakların hepsinde adın aynı biçimde geçiyor olmasıdır. Kaynakların verdiği bilgilerden de anlaşıldığı gibi eserin en uygun olan adı tahkikçinin zikrettiği "*İlelu'n-Nahv*" başlığıdır. Bu eser, çalışmamızın temelini oluşturduğu için ileride daha detaylı işlenecektir.

¹¹⁵ Age, s. 386, 425, 280, 304, 400, 409, 619, 744.

¹¹⁶ İbn Nedîm, *a.g.e.*, s. 87.

¹¹⁷ Kıftî, *a.g.e.*, III, s. 165.

¹¹⁸ Safedî, *a.g.e.*, III, s. 329.

¹¹⁹ Firuzabâdî, *a.g.e.*, s. 228.

¹²⁰ Suyûtî, *Buğye*, I, s. 129.

¹²¹ İsmail Paşa, *a.g.e.*, II, s. 52.

¹²² Kâtib Çelebi, *a.g.e.*, Ankara, 1972, II, s. 1160.

¹²³ Kehhâle, *a.g.e.*, X, s. 221.

C. *el-Fusul fi Nüketi'l-Usul*

Bu eser “*Şerhu Muhtasari Ebî Ömer el-Cermî el-Ekber*” olarak bilinir. Ebu'l-Berakât el-Enbârî,¹²⁴ Kehhâle¹²⁵ ve İsmail Paşa el-Bağdâdî¹²⁶ bu eserden bahsetmişlerdir. Ama bu eser günümüze kadar ulaşmamıştır.¹²⁷ Bu eserin İbnu'l-Varrâk'a ait olduğunda iki şüphe bulunmaktadır:

1. Safedî'nin zikrettiğine göre bu eser Sîrâfî'ye aittir.¹²⁸ Ama bu imkânsızdır. Çünkü Sîrâfî'nin bu adda bir eseri bulunmamaktadır. Aynı zamanda İbnu'l-Varrâk'ın eserleri hakkında bilgi veren kaynaklar bu eserin kendisine ait olduğunu bildirmişlerdir.¹²⁹

2. İsmail Paşa'nın zikrettiğine göre, bu eser “*Şerhu Mukaddemeti'l-Cermî*”dir.¹³⁰ Bu bilgi de asılsızdır. Çünkü el-Cermî'nin böyle bir eseri bulunmamaktadır. El-Cermî'nin eserleri hakkında bilgi içeren kaynaklar onun “*Muhtasar fi'n-Nahv*” adlı eserinden bahsetmişlerdir.¹³¹

¹²⁴ Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, s. 337.

¹²⁵ Kehhâle, *a,g,e.*, X, s. 221.

¹²⁶ İsmail Paşa, *a,g,e.*, II, s. 52.

¹²⁷ el-Varrâk, *a,g,e.*, (Nassâr tahkiki, muhakkıkın sözü) s. 12.

¹²⁸ Safedî, *a,g,e.*, III, s. 329.

¹²⁹ el-Varrâk, *İlelu'n-Nahv*, thk. Muhammed Câsim Muhammed ed-Dervîş, Mektebetü'r-Râşid, 1. baskı, Riyad, 1999, s. 18.

¹³⁰ İsmail Paşa, *a,g,e.*, II, s. 52.

¹³¹ el-Varrâk, *a,g,e.*, (Dervîş tahkiki, muhakkıkın sözü) 1999, s. 18.

D. Minhâcu'l-Fikr fi'l-Hayal

Bu eseri İsmail Paşa,¹³² Hacı Halîfe¹³³ ve Kehhâle¹³⁴ zikretmişler. Mâalesef, İbnu'l-Varrâk'ın bu eseri de günümüze kadar ulaşmamış olduğundan bu eser hakkında da hiç bir bilgi bulunmamaktadır.

E. el-Hidâye

İbnu'l-Varrâk'ın sonuncu eseri olan “*el-Hidâye*”, “*Şerhu Muhtasari Ebî Ömer el-Cermî el-Esğâr*” olarak bilinir. İbn Nedîm,¹³⁵ Ebu'l-Berakât el-Enbârî,¹³⁶ el-Kıftî,¹³⁷ es-Safedî,¹³⁸ el-Firuzabâdî,¹³⁹ es-Suyûtî¹⁴⁰ ve İsmail Paşa¹⁴¹ bu eserden bahsetmişlerdir. İbnu'l-Varrâk'ın bu eseri de günümüze kadar ulaşmamıştır. Aynı şekilde bu eser hakkında da bir bilgi bulunmamaktadır.

III. İBNU'L-VARRÂK'IN BAĞLI OLDUĞU EKOL

İbnu'l-Varrâk'ın yaşamış olduğu asırda biri Basra diğeri de Kufe ekolü olmak üzere iki ekol mevcuttu. İbnu'l-Varrâk'ın bağlı olduğu ekole gelince kaydetmek gerekir ki o, Basralılar tarafında yer almaktadır. Bunu onun “*İlelu'n-Nahv*” adlı eserinde açıkca görmek mümkündür. Çünkü o, Basralılardan bahsettiği zaman, “*ashabımız*” diye zikreder, onların görüşlerini her zaman savunur ve onlara destekçi

¹³² İsmail Paşa, *a,g,e.*, II, s. 52.

¹³³ Kâtib Çelebi, *a,g,e.*, Ankara, 1972, II, s. 1160.

¹³⁴ Kehhâle, *a,g,e.*, X, s. 221.

¹³⁵ İbn Nedîm, *a,g,e.*, s. 87.

¹³⁶ Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, s. 337.

¹³⁷ Kıftî, *a,g,e.*, III, s. 165.

¹³⁸ Safedî, *a,g,e.*, III, s. 329.

¹³⁹ Firuzabâdî, *a,g,e.*, s. 228.

¹⁴⁰ Suyûtî, *Buğye*, I, s. 129.

¹⁴¹ İsmail Paşa, *a,g,e.*, II, s. 52.

olurdu. Kufelilere gelince onların görüşlerini çürütür ve onları zayıf görürdü. “*İlelu'n-Nahv*”de geçen örnekleri kısaca şöyle özetleyebiliriz:

1. İbnu'l-Varrâk (إِن) ve (لَكِنَّ) ye (ما)'nin eklenmesi hususunda şöyle der: “Bunu Sîbeveyh caiz görmemektedir. Çünkü bu iki kelimeye ‘ma’ eklenirse amellerini kaybetmiş olurlar. Ama Ebû Bekir es-Serrâc bunu caiz gördüğünü “*el-Usûl*” adlı eserinde söylemiştir. Ashabımızın görüşüne göre bu iddia yanlıştır.” Burada İbnu'l-Varrâk Basralıları kastederek kendisini de onlardan sayar.¹⁴²

2. İbnu'l-Varrâk (كَلَا) konusunda Basralılarla Kufeli el-Ferrâ'nın görüşlerini zikrederek Basralıların görüşlerini tercih etmiş ve gerekçelerinde söylemiştir.¹⁴³

3. İbnu'l-Varrâk şöyle der: “Bil ki, muzâri fiil Basra ehline göre ismin yerine konulmuş gibi merfû olur. Kufelilere gelince onlardan el-Kisâi ve el-Ferrâ şu görüşleri söyler: el-Ferrâ'ya göre muzâri fiil cezm ve nasb edatlarından ayrı olduğunda merfû olur. el-Kisâi'ye göre ise muzâri fiilin başında zaid harfler olursa o zaman merfû olur.” İbnu'l-Varrâk bu iki görüşü sunduktan sonra el-Kisâi'nin görüşünü doğru bulmamış ve el-Ferrâ'nın görüşünü de doğruya daha yakın olduğunu söyleyerek her birinin gerekçesini izah etmiştir.¹⁴⁴ İbnu'l-Varrâk'ın her zaman Basralıları savunarak Onların görüşlerini kabul etmesi hemen hemen kitabın her bölümünde görülmektedir.¹⁴⁵ İbnu'l-Varrâk

¹⁴² el-Varrâk, *a, g, e.*, (Nassâr tahkiki), s. 308-309.

¹⁴³ Age, s. 533-534.

¹⁴⁴ Age, s. 265-268.

¹⁴⁵ Age, s. 507-508, 472.

Basralılar tarafında olmaktan öte her zaman Sîbeveyh'in yolunu takip etmiş ve karşı görüşleri reddetmeye çalışmıştır.¹⁴⁶

A. Basralılardan Etkilenmesi ve Nedenleri

İbnu'l-Varrâk Sîbeveyh'in "*el-Kitâb*" adlı eserini inceleyerek detaylı bir şekilde okumuştur. Bu sebeple öncede zikrettiğimiz gibi ona şerh yazmıştır. Eğer o şerh günümüze kadar ulaşıyorsa, o zaman daha geniş bilgiye sahip olabilirdik. Çünkü Sîbeveyh'in eserinde baştan sona hep Basralılarla ilgili bilgiler yer almaktadır.¹⁴⁷ İbnu'l-Varrâk'ın Basralıları savunmasının nedenlerini şöyle izah edebiliriz:

1. İbnu'l-Varrâk Ebû Said es-Sîrâfî'nin damadı olduğuna göre onun sayesinde Sîbeveyh'in eserine yakından muttali olması tabiidir. İbnu'l-Varrâk'ın görüşlerinin Basralıların Ekolüne uygun olmasının başlıca sebeplerinden biri de budur.¹⁴⁸

2. İbnu'l-Varrâk'ın "*İlelu'n-Nahv*" adlı eserinde Basralıların görüşlerinden bahsederek şöyle der: (أ) 'in hafzedilerek gizli şekilde fiili nasbetmesi Basralılarca hoş görülmemiştir.¹⁴⁹ Onun bu sözleri Basra ekolünü benimsemesindeki esas faktörlerden biridir.

3. İbnu'l-Varrâk yazdığı "*İlelu'n-Nahv*" adlı eserinde kaynak olarak çoğunlukla Sîbeveyh'den nakilde bulunmuştur. "*İlelu'n-Nahv*"den örnekler:

¹⁴⁶ Age, s. 539-540.

¹⁴⁷ Age, (muhakkikin sözü), s. 27.

¹⁴⁸ Enbârî, *Nüzhetü'l-Elibbâ*, s. 337.

¹⁴⁹ el-Varrâk, *a,g,e.*, (Nassâr tahkiki), s. 597.

فَوَاعَجَبًا حَتَّى كَلَيْبٌ تَسْتَبِي كَأَنَّ أَبَاهَا نَهَشَلٌ أَوْ مُجَاشِعٌ

“*Hayret Kuleyb (enik) bile bana sövüyor (havlıyor) , sanki Nehşel veya bir Mucaşi oğludur.*”¹⁵⁰

Bunun yanı sıra İbnu'l-Varrâk Basralıları her zaman savunmuş ve görüşlerini de desteklemiştir. “*İlelu'n-Nahv*”den örnekler: “(كلا) kelimesine gelince Basralılara göre o, müfred isimdir ve iki veya daha çok kişiye işaret eder.¹⁵¹ Bil ki, muzari fiil Basra ehline göre ismin yerine konulmuş gibi merfû olur.”¹⁵²

B. Basralıların Metodolojisi ve İbnu'l-Varrâk

Burada Basralıların yöntemi çerçevesinde İbnu'l-Varrâk'ın bu konu hakkındaki kanaatleri açıklanmaya çalışılacaktır. İbnu'l-Varrâk'ın Basralı olduğu göz önünde tutularak sadece Basralılarla kendisi arasındaki tutarlılıktan bahsedilecektir.

1. Takdir ve te'vil: İbnu'l-Varrâk “*İlelu'n-Nahv*” adlı eserinin her meselesinde bu kaidelerden yararlanmışır.¹⁵³

2. Bir şahit varsa kıyas yapmamak: Yani nisbet yapıldığında iki isimden oluşmuş bir isim (mürekkep isim) tek isim gibi nisbet yapılır. Mesela, (حَضْرَمَوْت) kelimesine nisbet yapıldığında (حَضْرَمِي) şeklinde olursa caizdir. Bunun sebebi de tamlama halindeki isme nisbet

¹⁵⁰ Ebû Firâs Ferezdak Hammâm b. Gâlib b. Şa'sâ Ferezdak, Şeriketü'l-Alemiyye li'l-Kitâb, Beyrut, 1995, II, s. 518; el-Varrâk, *a,g,e.*, (Nassâr tahkiki), s. 440-441; Sîbeveyh, *a,g,e.*, II, s. 179.

¹⁵¹ el-Varrâk, *a,g,e.*, (Nassâr tahkiki), s. 533.

¹⁵² Age, s. 265.

¹⁵³ Age, s. 543, 405, 425, 457, 588.

yapıldığında sadece muzâfin nisbet alması yeterli olup muzâfun ileyhde buna gerek kalmamasıdır.¹⁵⁴

3. Felsefeci ve Kelamcılarının yolunu izlemesi: İbnu'l-Varrâk eserinde çoğunlukla Felsefecilerin ve Kelamcılarının yolunu izleyerek bu konuda yoğunlaşmıştır.¹⁵⁵

4. Kıyas: Kıyas nahivde Basra ekolünün esas kaynaklarından biri sayılmaktadır. Bu yüzden İbnu'l-Varrâk'a göre kıyas büyük önem arz etmektedir. İbnu'l-Varrâk'ın kıyasa ait örnekleri şöyledir: Yemen'de nisbet (يَمَانِيّ), Şam'da ise (شَامِيّ) olurken kıyas yapıldığında (بَحْرَانِيّ ve سَمِيّ) olur.¹⁵⁶ Bahreyn, kelimesinde nisbet yapıldığında (بَحْرَانِيّ) olurken kıyas yapıldığında (بَحْرَانِيّ) olur.¹⁵⁷ Böyle örneklere İbnu'l-Varrâk'ın eserinde çok rastlanır. Çünkü O, kıyası neredeyse Basralılardan daha çok kullanır.¹⁵⁸

5. Zabt ve takyid: Bu metod üzerinde Basralılar arasında görüş birliği olmakla birlikte onlara göre bu metod mantikî eğilimin göstergelerinden biri sayılmaktadır.¹⁵⁹ İbnu'l-Varrâk'ın bu yöntemden yararlandığı yerler çoktur.¹⁶⁰

¹⁵⁴ Age, s. 735-736.

¹⁵⁵ Age, (muhakkikin sözü), s. 29.

¹⁵⁶ Age, s. 725.

¹⁵⁷ Age, s. 727.

¹⁵⁸ Age, s. 401, 620, 631.

¹⁵⁹ Age, (muhakkikin sözü), s. 30.

¹⁶⁰ Age, s. 282, 285.

C. İbnu'l-Varrâk'ın Basra ve Kufelilerin İstılâhlarından Yararlanması

İbnu'l-Varrâk eserinin bab başlıklarında Basra ve Kufe ekollerinin ıstılâhlarından yararlanmıştır. Ama kaydetmek gerekir ki, çoğunlukla Basralıların ıstılâhlarından istifade etmiştir. İbnu'l-Varrâk'ın kullandığı ıstılâhların bir kısmına örnekler şunlardır:

1. Muzâri Fiil; “Bil ki, muzâri fiil Basra ehline göre isim gibi merfû olur.” İbnu'l-Varrâk'ın kullandığı bu ıstılâh Basralılara aittir. Kufelilerde bunun karşılığında “*mustakbel fiil*” olarak kullanılır.¹⁶¹

2. İbnu'l-Varrâk'ın Kufelilere ait olan “*hafđ harfleri*” başlıklı bir bab koymuştur. Ama konunun içeriğinde hep “*hurûfu'l-cerr*” ifadesini kullanmıştır. İbnu'l-Varrâk şöyle der: “harf-i cerler isimlerle fiillerin arasında bir araçtırlar. Basralılarda bunun karşılığı “*hurûfu'l-cerr*” olarak geçer.¹⁶²

3. Sıfat; İbnu'l-Varrâk bu İstılâh hakkında şöyle der: “bil ki, asıl olan mârifelerin sıfat almamasıdır.” Bu ıstılâh Kufelilerden alınmıştır. Basralılar buna ‘*nâat*’ derler.¹⁶³

4. Temyiz; İbnu'l-Varrâk bu ıstılâh hakkında şöyle der: “Bil ki, temyiz mefûl gibi mansub olur.” Bu ıstılâh Basralılardan almıştır. Kufeliler, buna “*Tefsir*” derler.¹⁶⁴

5. Mâ yansarif ve mâ lâ yansarif; (tasriflenen ve tasriflenmeyen) İbnu'l-Varrâk bu başlıkla ilgili olarak şöyle der: “Tenvin, munsarif ile

¹⁶¹ Age, s. 265.

¹⁶² Age, s. 290.

¹⁶³ Age, s. 522.

¹⁶⁴ Age, s. 536.

gayr-i munsarıfın arasını ayırmak içindir.” Bu bab başlığı da Basralılara aittir. Kufelilerde bu ıstılâh “*Yecrî ve mâ lâ yecrî*” olarak kullanılır.¹⁶⁵

6. Mâ lem yüsemme fâilu’hû; İbnu'l-Varrâk bununla ilgili olarak, “Fiil fâilsiz olmaz. Eger fâil gerçekte hazf olunursa bu hoşgörülmez” der. Bu ıstılâh Kufelilerden almıştır. Basralılar da “*fi'lun mebnî li'l-meçhûl*” olarak geçer.¹⁶⁶

7. Hurûfu'l-Atf; örnek de şöyle geçer: “Bil ki, atf harflerinde asıl olan vâv’dır.” Bu ıstılâh Basralılara aittir. Kufelilerde bu “*hurûfu'n-nesak*” olarak geçer.¹⁶⁷

8. Zamîr; örnek olarak şöyle geçer: “Mecrûrlarda zamîr ancak muttasıl olarak gelir.” İbnu'l-Varrâk’ın kullandığı bu ıstılâhî Basralılarındır. Kufelilerde buna “*el-Meknî*” derler.¹⁶⁸

Görüldüğü üzere İbnu'l-Varrâk “*İlelu'n-Nahv*” adlı eserinin bab başlıklarında her zaman bu iki ekoldan yararlanmış. Örneklerden de anlaşılabilir ki, İbnu'l-Varrâk her ne kadar Basra ekolüne mensup olsa da Kufelilerden de istifade etmeyi uygun bulmuştur. Bu da Onun kendi ekolüne taassup derecesinde bağlı olmadığını göstermektedir.

D. Sîbeveyh’in Görüşlerini Savunması

İbnu'l-Varrâk “*İlelu'n-Nahv*” adlı eserinin nerdeyse tüm konularında Sîbeveyh’in “*el-Kitâb*” adlı eserini kaynak olarak kullanmış ve çoğunlukla görüşlerinde hep onu tercih ederek desteklemeye çalışmıştır. Kısaca söylemek gerekirse İbnu'l-Varrâk

¹⁶⁵ Age, s. 613.

¹⁶⁶ Age, s. 385.

¹⁶⁷ Age, s. 516.

¹⁶⁸ Age, s. 558.

“*İlelu'n-Nahv*” adlı eserini yazarken ana kaynak olarak ondan yararlanmıştı. Bunun sebebi önce de zikrettiğimiz gibi, İbnu'l-Varrâk'ın Ebû Said es-Sîrâfi'nin damadı olması dolayısıyla Sîbeveyh'in “*el-Kitâb*” adlı eserine yakından muttali olmasıdır. Bu sebeple de İbnu'l-Varrâk Sîbeveyh'in görüşlerini her zaman savunmaya çalışmıştır. “*İlelu'n-Nahv*”den örnekler: “bil ki, Sîbeveyh¹⁶⁹ (لَيْسَ)nin haberinin öne alınabileceğini bildirmiştir.”¹⁷⁰ İbnu'l-Varrâk (لَيْسَ ve لَيْسَ)ye (مَا)nin eklenmesi hususunda şöyle der: bunu Sîbeveyh'i¹⁷¹ caiz görmemektedir. Çünkü bu iki kelimeye (مَا) eklenirse eylemlerini kaybetmiş olurlar.¹⁷²

İbnu'l-Varrâk (أَيُّ) edatının îrâbı ve binâsı hakkındaki nahivcilerin ihtilafli görüşlerini sıraladıktan sonra bunlar arasında Sîbeveyh'in görüşünü tercih eder ve şöyle der: “(أَيُّ) deki damme, mebnîlik dammesi olub (بَعْدَ ve قَبْلَ) gibi amel eder.” İbnu'l-Varrâk daha başka görüşleri de sıraladıktan sonra sözlerine şöyle devam eder; “bana göre bu görüşler arasında Sîbeveyhi'nin görüşü daha güçlüdür.”¹⁷³ İbnu'l-Varrâk eserinde Sîbeveyh'ten bahsederken bazen onu “*cedîl*” lakabıyla zikretmiştir.¹⁷⁴

E. Kufeli Nahivcilerden Bahsetme Şekli

Bu konu aynı zamanda İbnu'l-Varrâk'ın Basralılara taassup derecesinde bağlı olmadığını kanıtlar. Çünkü her ne kadar Kufelilerin

¹⁶⁹ Sîbeveyh, *a, g, e.*, I, s. 61.

¹⁷⁰ el-Varrâk, *a, g, e.*, (Nassâr tahkiki), s. 355.

¹⁷¹ Sîbeveyh, *a, g, e.*, II, s. 137.

¹⁷² el-Varrâk, *a, g, e.*, (Nassâr tahkiki), s. 308.

¹⁷³ Age, s. 574.

¹⁷⁴ Age, s. 650.

görüŖlerini kabul etmese de onlara karŖı hiçbir zaman sert üslupda bulunmamıŖtır. Nitekim el-Ferrâ'ya yedi yerde¹⁷⁵ ve el-Kisâi'ye de bir yerde¹⁷⁶ cevap vermiŖ, ama onlara hiçbir Ŗekilde sert cevap vermemiŖtir.¹⁷⁷ Hatta Kufelilerden bahsederken ad söylemeden sadece Kufeliler, Kufe Ehli ve bazı nahivciler ifadeleriyle yetinmiŖtir. Bu konuda “İlelu'n-Nahv”de örnekler bulunmaktadır.¹⁷⁸ Bunlar da İbnu'l-Varrâk'ın Kufelilere karŖı olan ihtiram ve saygısını göstermektedir.

IV. İBNU'L-VARRÂK'IN İLELU'N-NAHV ADLI ESERİ

A. Eserin Adı

Önce de anlatıldığı üzere eserin birden fazla adı bulunmaktadır. Ama bu adların tamamı “Arap dili nahvinde illet (gerekçe)” anlamını içermektedir. Eserin farklı adları aŖađıdaki Ŗekildedir:

1. Birçok nahivci eserin adını “İlelu'n-Nahv” olarak zikretmiŖlerdir¹⁷⁹ ki, en tutarlı ve tercih edilen görüŖ de budur.¹⁸⁰
2. “el-İlel fi'n-Nahv”; Bu adı Safedî,¹⁸¹ İsmail PaŖa¹⁸² ve Kehhâle¹⁸³ zikretmiŖlerdir.
3. “İlelu'l-Varrâk fi'n-Nahv”; bu adı Firuzabâdî zikretmiŖtir.¹⁸⁴

¹⁷⁵ Age, s. 266, 268, 343, 473, 510, 533, 692.

¹⁷⁶ Age, s. 267.

¹⁷⁷ Age, s. 266, 267, 268, 343, 473, 510, 533, 692.

¹⁷⁸ Age, s. 565, 660, 377.

¹⁷⁹ İbn Nedîm, *a,g,e.*, s. 87; Kiftî, *a,g,e.*, III, s. 165; Suyûtî, *Buğye*, I, s. 129; Kâtib Çelebi, *a,g,e.*, Ankara, 1972, II, s. 1160.

¹⁸⁰ el-Varrâk, *a,g,e.*, (Nassâr tahkiki, muhakkikin sözü), s. 68.

¹⁸¹ Safedî, *a,g,e.*, III, s. 329.

¹⁸² İsmail PaŖa, *a,g,e.*, II, s. 52.

¹⁸³ Kehhâle, *a,g,e.*, X, s. 221.

¹⁸⁴ Firuzabâdî, *a,g,e.*, s. 228.

4. Eserin elyazmasının ilk sayfalarında “*el-Varrâk fi talîli'n-nahv*” adı yer almaktadır.¹⁸⁵ Açıkça görüldüğü gibi verilen adların hepsi aynı anlamı ifade etmektedir. Ama bu adların hepsini ifade etmek için “*Îlelu'n-Nahv*” tabiri daha uygun düşmektedir.

B. Eserin Yazılma Sebebi

İlimlerin tasnifi ile meşgul olan âlimler hicri IV. asırda ilmin ve düşüncenin bol olduğunda ittifak etmişlerdir. İbnu'l-Varrâk Arap dili tarihinde büyük hizmetler vererek hicri IV. asrı zirveye çıkaranlardan biri olmuştur. Ama unutmamak gerekir ki, bu sahada hizmet veren daha birçok nahivci de olmuştur. Ebû Said es-Sîrâfi, Ebû Ali el-Fârisî ve İbn Cinnî gibi şahıslar, hayatlarını bu sahada hizmet vermeye adanmış âlimlerden bir kaçıdır.¹⁸⁶

İbnu'l-Varrâk'ın “*Îlelu'n-Nahv*” adlı eseri gözden geçirildiği zaman nahiv ve gerekçeleriyle ilgili birçok bilgiye rastlanmaktadır. Ama İbnu'l-Varrâk'ı bu eserini yazmaya iten en önemli sebep nahivde illetin anlaşılması zarureti ve ilim talebelerine anlaşılması zor gelen kuralların vuzuha kavuşturulması olmuştur. Bu eser nahvin gerekçeleri konusunda yazılan en hacimli ve en eski eserlerden biri sayılmaktadır.¹⁸⁷

¹⁸⁵ el-Varrâk, *a,g,e.*, (Nassâr tahkiki, muhakkikin sözü), s. 68.

¹⁸⁶ Age, (muhakkikin sözü), s. 69.

¹⁸⁷ Age, (muhakkikin sözü), s. 69.

C. Eserin Özellikleri ve İbnu'l-Varrâk'ın Takip Ettiği Üslup ve Yöntemler

Öncelikle kaydetmek gerekir ki, eser İbnu'l-Varrâk'ın metodları ve üslûbu hakkında bilgi sunacak bir mukaddimeden yoksundur.¹⁸⁸ İbnu'l-Varrâk eserinde konuları ve illetlerini güçlü delillerle isbat ederek şerh etmeye çalışmıştır. Basra ve Kufe nahivcilerinin görüşlerinden de yararlanarak illetleri mantıkî bir ölçüde izah etmiştir.

O, bazen nahivcilerin görüşlerini daha çok ihtilafî konular üzerinden sunmaya gayret göstermiştir. İbnu'l-Varrâk kıyasa, mantıka, ittifakla konulmuş kurallara ve Araplar nezdinde uygun görülen ifadelere muvafakat eden görüşleri savunmuş, bu kurallara aykırı düşen görüşleri de eleştirmiştir.¹⁸⁹

Bahsedeceğimiz gibi eserin üslubu hem çekici hem de çok rahat anlaşılabilir şekildedir. Daha sonra anlatacağımız örneklere yine tabii olarak İbnu'l-Varrâk'ın “*İlelu'n-Nahv*” adlı eseri kaynaklık edeceğine göre burada örneklemelere fazla yer verilmeyecektir. İbnu'l-Varrâk'ın eseri ile ilgili çoğunlukla rastlanan örneklemeler aşağıdaki şekildedir:

1. Eserin en basit konularında bile en az iki ve daha çok gerekçeler sunularak gizli ve müphem konuları güzel şekilde izah etmiştir. Örneğin, “أَنْتَ سَيْرًا سَيْرًا” cümlesinden kasıt (أَنْتَ تَسِيرُ سَيْرًا) anlamıdır. Burada masdar, fiili temsil ettiğine göre cümledeki masdarlardan ilki fiil yerinde kullanılmıştır. (أَنْتَ سَيْرٌ سَيْرٌ) şeklinde de

¹⁸⁸ Age, (muhakkikin sözü), s. 70.

¹⁸⁹ Age, (muhakkikin sözü), s. 57.

gelmesi mümkündür. Bu da iki yönden izah edilebilir; birincisi takdiri (أَنْتَ صَاحِبُ سَيْرٍ) şeklinde olan cümlenin (صَاحِبُ) kelimesi hazfedilerek (سَيْرٍ) kelimesi mahzûf olanın yerine geçerek merfû biçimde gelmiştir. İkincisi de konuşmanın akışına göre gelmiştir.”¹⁹⁰

2. İbnu'l-Varrâk konuları izah ederken soru-cevap metodundan çok yararlanmıştı. Hatta soruyu kendi düşüncesine göre düzenleyerek cevaplamaya çalışmıştı. “Eğer birisi; Araplar neden sadece (إِيَّاكَ)’yi fiilsiz kullanırlar? Derse bu konudaki cevabımız şöyledir: (إِيَّاكَ)’emir fiilin yerine kullanıldığı için fiil alması caiz değildir.”¹⁹¹

3. Eser felsefî munazaralarla ilgili bilgiler içermektedir. “Bil ki, isim aslen beş harfli olursa, o zaman tasğir yapıldığında bir harfî hazf edilerek yapılması daha evladır.”¹⁹² “Fiil fâilsiz olmaz. Eğer fâil gerçekte hazf olunursa bu hoş görülmez.”¹⁹³

4. İbnu'l-Varrâk Nahivcilerin görüşlerine farklı deliller sunar. İbnu'l-Varrâk (أَيُّ)’nun damme üzerine mebnî olması ile ilgili olarak Yunus’la Halil’in görüşlerini sunduktan sonra, der ki; “(أَيُّ)’nun damme üzerine mebnî olması diğer hareketlerden daha güçlü olmasından ötürü olmuştur.”¹⁹⁴

5. İbnu'l-Varrâk bazen gerekçeleri sunduktan sonra “en iyi Allah bilir” anlamında (وَاللَّهُ أَعْلَمُ) ifadesini kullanmıştır. “Zaman zarflarının mebnî olmasına gelince, cumlelere muzaf olmakla tüm isimlere ters düşerler. Bu sebeple bir şey kendi benzerlerinin arasından çıkarsa, o

¹⁹⁰ el-Varrâk, *a, g, e.*, (Nassâr tahkiki), s. 496.

¹⁹¹ Age, s. 415, 382, 355.

¹⁹² Age, s. 640.

¹⁹³ Age, s. 385.

¹⁹⁴ Age, s. 574, 575.

zaman nakıs (eksik) sayılır ve bu zaman da mebniliği zorunlu hale gelmiş olur. En iyi Allah bilir.”¹⁹⁵ “Yer isimlerinin müennes olması vaciptir. Allah daha iyisini bilir.”¹⁹⁶

6. Te’vil ve talîle büyük önem vermiştir. Örnek: “Tenvin munsarif ile gayr-i munsarifi birbirinden ayırmak içindir.”¹⁹⁷

7. Bab başlıklarını veciz şekilde koymuştur. Örnek: “Bâbu zanante, hasebte, alimte, hılte ve benzerleri¹⁹⁸ ve bâbu’t-teaccub¹⁹⁹ gibi benzeri kısa başlıklar yer almaktadır.”

8. Âlimlerin görüşlerini sundukdan sonra aralarında her zaman Sîbeveyh’i tercih eder. Örneğin, O şöyle der; “Bana göre bu görüşler arasında Sîbeveyh’in görüşü daha güçlüdür.”²⁰⁰

9. İbnu'l-Varrâk bazen “*inşâallâh*” ifadesini kullanmıştır. Örnek: “İstifhamın hükümlerini kendi bab başlığı altında izah edeceğiz inşaallah.”²⁰¹

10. Bir meseleyi izah etdikden sonra “Bu meseleye şerh yapmıştık, oraya bak”, ifadesine de sık sık rastlanır.²⁰²

11. İbnu'l-Varrâk eserinde çoğunlukla orjinal görüşlerini sunmaya çalışmıştır. Örnek: “Eğer birisi dese ki, ‘tenvin’i neden duruşta düşürüyorsunuz? Ona şöyle cevap verilir; çünkü ‘tenvin’ Îrâba tabiidir.”²⁰³ Diğer bir örnekte ise, “Bil ki, eğer (رَيْدٌ ضَرَبْتُهُ) derssen, (رَيْدٌ)

¹⁹⁵ Age, s. 601.

¹⁹⁶ Age, s. 630.

¹⁹⁷ Age, s. 613, 588, 540.

¹⁹⁸ Age, s. 398, 447.

¹⁹⁹ Age, s. 447.

²⁰⁰ Age, s. 574.

²⁰¹ Age, s. 308, 547, 612, 668, 713.

²⁰² Age, s. 484, 417, 582.

²⁰³ Age, s. 223.

kelimesinin ref alması ihtiyari, nasb ise caiz olur.”²⁰⁴ İbnu'l-Varrâk'ın buna benzer ifadeleri hemen hemen eserin her sayfasında bulunur.

12. Ayrıca İbnu'l-Varrâk'ın eserindeki başlıkların birçoğu eseri tahkik eden tarafından konulmuştur.²⁰⁵

D. Eserde Basra Ekolunun Bazı Temel Görüşleri ve İbnu'l-Varrâk

1. Nidâ: Basralılara göre nidâ (ل) harf-i târif'in (belirlilik takısı) bulunduğu kelimeyle birlikte kullanılamaz. Bu kurala uygun olarak İbnu'l-Varrâk şöyle der: “(اي) nida harfi belirleme alameti olduğu için (ل)'lı kelimeyle birlikte kullanılması caiz olmaz. Çünkü iki belirlilik edatı bir araya gelmez.”²⁰⁶

2. Fâil ve Mefûlde Âmil: İbnu'l-Varrâk Basra ekolunun yolunu izleyerek şu görüşünü beyan etmiştir: “Fâil ve mefûldeki âmil fiilin kendisidir.”²⁰⁷ Ayrıca İbnu'l-Varrâk mübtedânın haberde ve haberin de mübtedâda amel etmesini reddeder.²⁰⁸

3. Mâmul ancak âmilin olduğu yerde olur: İbnu'l-Varrâk bu konuya şu cümleyi örnek göstermiştir: (زَيْدٌ صَارِبٌ عَمْرًا).²⁰⁹

²⁰⁴ Age, s. 429.

²⁰⁵ Age, s. 284, 256, 222.

²⁰⁶ Age, s. 469.

²⁰⁷ Age, s. 377.

²⁰⁸ Age, s. 371.

²⁰⁹ Age, s. 373.

E. İbnu'l-Varrâk'ın Eserinde Kullandığı Bazı Tabirlere Örnekler

İbnu'l-Varrâk bu eserinin birçok yerinde kullanmış olduğu tabirler, aynı zamanda onun görüşlerini de yansıtmaktadır. Bu tabirler arasında çoğunlukla aşına olunan ifadeler yer almakla birlikte, bazen nahivcilerin çoğu tarafından kabul edilmeyen ifadelerden de hali kalmamıştır. İbnu'l-Varrâk'ın eserinde kullandığı tabirlere ait bazı örnekleri şu şekilde sergileyebiliriz:

1. O, ismin tanımı konusunda şöyle der: “ismin isim olarak adlandırılmasının sebebi hem haber olma, hem de kendisinden haber verilme özelliğini taşımasıdır.”²¹⁰

2. İsmle ilgili şu ifadelerle rastlanır: “zamana bağlı olmadan tek (müfred) anlam ifade eden her şey isim sayılır.”²¹¹

3. Hem kelime, hemde lafız ifadelerinin yerine (مَا) lafzını kullanmayı tercih etmiştir.²¹² Bunun sebebi (مَا) lafız veya kelime farkı olmadan herşeyi kapsamasıdır. Ama (الكَلِمَةُ) terimini kullansaydı daha güzel olurdu. Çünkü (مَا) geniş anlamlı olduğundan asıl maksattan uzaklaşmış olur.²¹³

4. O, fiil konusunda şöyle der: “zamana bağlı olarak anlam ifade eden her kelime fiildir. Buradaki “kelime” ifadesi uygundur.”²¹⁴

²¹⁰ Age, s. 181.

²¹¹ Age, s. 189.

²¹² Age, s. 189.

²¹³ Age, (muhakkikin sözü), s. 31.

²¹⁴ Age, s. 193.

5. İsmın, (ال) takısı, “tenvin” ve “harf-i cerleri” alabileceğini söyler.²¹⁵

6. Fiilin zamanı ile ilgili olarak iki durumdan bahseder, bunlar geçmiş “mâzi” ve gelecek “mustakbel” zaman çekimleridir. İbnu'l-Varrâk şimdiki zaman ihtilaflı olduğu için onu zikretmemiştir. Çünkü Ona göre şimdiki zaman geçerlilik süresinin dar olması sebebiyle gelecek zaman içerisinde yer almaktadır.²¹⁶

7. İbnu'l-Varrâk'a göre, fiil mefûldan daha çok fâile muhtaçtır. Bu sebeple fâil gösterilmese onu ref alametiyle göstermek gerekir. Örneğin, (مَاتَ زَيْدٌ) (zeyd öldü), (سَقَطَ الْحَائِطُ) (duvar yıkıldı) bu iki örnekte (زَيْدٌ) ve (الْحَائِطُ) gerçekde fâil olmasalar da ref elameti almışlardır.²¹⁷

F. Eserde Başvurulan Kaynaklar (Şevâhidler)

1. Kur'an'ı Kerim: Dil ve din bilginlerine göre nahivin esas kaynağı sayılmaktadır. Nahivciler kurallarla ilgili her konuda Kur'an'ı esas dayanak olarak görmüşlerdir.²¹⁸ İbnu'l-Varrâk da bu nahivcilerden biri olduğundan eserinde illetleri izah ederken birçok yerde Kur'an'dan deliller getirmiştir. Örneğin, cümlede nidâ edatının hazfedilmesinin caiz olduğunu isbat etmede Kur'ândan şu ayeti delil olarak getirir, (رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا...)
“Ey Rabbimiz! Bizi doğru yola ilettikten sonra kalplerimizi doğru yoldan ayırma.”²¹⁹ Diğer bir yerde (مِنْ) harf-i cer'inin beyan için gelmesine dair şu ayeti delil gösterir, (فَاجْتَنِبُوا...)

²¹⁵ Age, s. 189.

²¹⁶ Age, s. 256.

²¹⁷ Age, s. 385.

²¹⁸ Age, (muhakkikin sözü), s. 49.

²¹⁹ Ali İmran, 8; el-Varrâk, *a, g, e.*, (Nassâr tahkiki), s. 478.

من (الرَّجْسِ مِنَ الْاَوْثَانِ) “O halde, pislikten, putlardan sakının...”. Burada مَنْ harf-i ceri nasıl bir pislikten sakınılması gerektiğini açıklar.²²⁰

İbnu'l-Varrâk şahidler arasından Kur'ân'ı diğerlerine tercih yapar. Kur'ân'da geçen şu ayet hakkında şöyle der: (... يَا جِبَالُ أَوْ يٰ مَعَهُ وَالطَّيْرُ) “Ey dağlar ve kuşlar siz de Onunla (Davud a.s.) birlikde Allahu tesbih edin.”²²¹ Burada nidâ harfinden sonraki kelime iki vecihle okunmuştur. A'rac bu kelimeyi ref olarak okumuştur. Ref olmasının sebebi lafza atıf yapılmasıdır. Ama nasba gelince bu mahalle atıfla yapılmıştır. İbnu'l-Varrâk'a göre iki vechin de caiz olmasının sebebi “يا” nida harf-i târif (belirlilik) alameti olduğu için (ال) lı kelimeyle birlikde kullanılmamasıdır. Çünkü iki târif edatı bir araya gelmez.

İbnu'l-Varrâk nahivcilerin görüşlerini sundukdan sonra sözüne şöyle devam eder: “bil ki, buradaki ref Sîbeveyh'e ve onun yolunu izleyenlere göre, en uygun olanıdır. Ebû Ömer el-Cermî, Ebû Osman ve onlara tabi olanlarsa nasbı tercih ederler. Nasbı tercih edenler (ال) târif harflerini tenvin ve izafet yerine koyarlar ki, bu illet sonradan konulmuş olur.”²²² İbnu'l-Varrâk burada Sîbeveyh'in görüşünü destekleyerek merfû okunmasını savunmuştur. Eserin daha birçok yerinde buna benzer misallere rastlamak mümkündür.²²³

2. Hadisi şerif: Nahivciler bu konuda farklı görüşlere sahiptirler. Çünkü birçok nahivci hadisi şahid olarak kabul ederken bazıları kabul etmemiştir. Farklılıkları şöyle özetleye biliriz:

2.1. Hadisi şahid olarak göstermeyi tamamen reddedenler.

²²⁰ el-Hacc, 30; el-Varrâk, a,g,e., (Nassâr tahkiki), s. 295.

²²¹ Seba, 10.

²²² el-Varrâk, a,g,e., (Nassâr tahkiki), s. 469-470.

²²³ Age, s. 258, 569, 691.

2.2. Hadisi şahid tutmayı tamamen caiz görenler.

2.3. Sadece lâfzen rivayet edilmiş hadisleri kabul edip, mana olarak rivayet edilen hadisleri kabul etmeyenler gurupu olmakla üç ayrı kola ayrılmaktadırlar. Eserin muhtevasından da anlaşıldığı üzere İbnu'l-Varrâk birinci gurupdaki nahivcilerin yanında yer almaktadır. Yani, o da hadisi şahid olarak göstermeyi kabul etmemektedir.²²⁴

3. Şiir ve Recez: İbnu'l-Varrâk Arap şiirini delil olarak yaklaşık 70 yerde kullanmıştır.²²⁵ O, bir meseleyi izah ederken bazen bir beytin yarısı bazende tam bir beyti veya iki-üç ve daha fazlasını zikretmiştir.²²⁶

4. Atasözleri ve Darbı meseller: İbnu'l-Varrâk eserini atasözleri ve darbı mesellerle bezemeye çalışmıştır. Çünkü insanlar bir konuyu bir mesel veya atasözü ile daha rahat anlamaktadırlar. Bu sebeple İbnu'l-Varrâk bu yöntemden istifade etmeyi ihmal etmemiştir.²²⁷

G. Eserde İbnu'l-Varrâk'ın Zikrettiği Bazı Genel Kaideler

İbnu'l-Varrâk eserinde nahiv kurallarının illetlerine (gerekçelerine) her zaman önem vermiş ve her kural için birden fazla illet sunmaya çalışmıştır. Önce de anlatıldığı üzere bazen bu illetlerin sayısı beşe kadar çıkabilmiştir. Bunun sebebi ise hükümlerin zihinlere iyice yerleşmesi ve herhangi bir yerde anlaşılmayacak bir tek müphem kelimenin kalmamasıdır. Bütün bunlar İbnu'l-Varrâk'ın nahvin illetleri konusunda ne kadar bilgili olduğunu göstermeye yeterlidir. Şimdi de

²²⁴ Age, (muhakkikin sözü), s. 51-52.

²²⁵ Age, (muhakkikin sözü) s. 53.

²²⁶ Age, s. 737.

²²⁷ Age, s. 363, 422, 432, 570.

İbnu'l-Varrâk'ın eserinde zikrettiği bazı genel kaidelere nasıl gerekçeler göstererek izah etmeğe çalıştığını sunmaya çalışacağız.

1. Fiil ve fâil tek gibidirler. Örneğin, (وَ أَنْتِ تَفْعَلِينَ) وَ تَفْعَلَانِ وَ تَفْعَلُونَ) gibi. Bu fiillerde Îrâb (النون) harfi ile yapılmıştır. Fiillerle fâiller aynı kelimedede olduklarından fâili gösteren zamirlerin fiilin harfleri imiş gibi olması gerekir. Yukarıdaki örneklere bakıldığında bu zamirler açıkça görülebilmektedir. Yani, elif, vâv veya yâ gibi zamirler böyledir.²²⁸

2. Fiiller fâillerinden önce geldiğinde tesniye (ikili) ve cem (çoğul) olmazlar. Zira tesniye ve cem alameti iki açıdan incelenebilir; birincisi; و-ا harfleri fiilin değil, öne alındığı zaman isme eklenen zamirlerinden sayılır. Örneğin (الرَّيْدَانِ يَفُومَانِ, الرَّيْدُونَ يَفُومُونَ) cümlelerinde olduğu gibi. İkinci olarak ise, bazen zahir isimler fiillerden sonra geldiklerinde tesniye ve cem olduklarını gösterebilmek için fiil ikili olarak gelir ki, bu da Arapların konuşmalarında pek bulunmaz. Örneğin, (قَامَا الرَّيْدَانِ, قَامُوا الرَّيْدُونَ) cümlelerinde olduğu gibi.²²⁹

3. Harfler câmid ve gayr-i munsarif olduklarından gizli zamir almaları caiz değildir. Çünkü zamirler fiillerde gelir. Yani, fiillerin sonunda gelen harfler zamirleri göstermek içindir. Bu sebeple harfler tek başına zamir almazlar.²³⁰

²²⁸ Age, s. 282.

²²⁹ Age, s. 284.

²³⁰ Age, s. 333.

4. Nefyin nefyi tasdiktir. Örneğin (مَازَالُ زَيْدٌ دَاهِبًا) “Zeyd gidiyor” burada (مَا) inkâr olsa dahi (زَالَ) kelimesi de nefy bildirdiği için olumlu cümleye dönüşür.²³¹

5. Fiil, harf-i târif ve izafet almaz. Örneğin, (هَذَا الَّذَانُ صَرَبَا زَيْدًا) bu cümlede (Zeyd) kelimesi fiil ile mansub olmuştur. Çünkü Aaraplar bazen harf-i târif yerine (الَّذِينَ) lafzını kullanmışlardır. Fiil ise harf-i târif alamadığı için bu fiili isme dönüştürmek zorunluluğu ortaya çıkmıştır ki, bu da (صَارَبٌ) şeklinde ismi-fâil olarak gelir ve rahatlıkla harf-i târif alabilir. Örneğin, (الضَّارِبَانُ زَيْدًا) burada (الضَّارِبَانُ) (Zeyd) kelimesini nasb eden mukadder bir fiil yerindedir.²³²

6. Lafız manadan güçlüdür. Çünkü lafız akıl ve hisle birlikte oluşur. Ama mânâ ise sadece akıl üzerine bina edilmiştir.²³³

7. Cer ve mecrûr aynı şey gibidirler. Bu sebeple cer ile mecrûrun arasına herhangi bir şey giremez. Çünkü cer ile mecrûr kendi başına amel etmektedirler. Cer’in mecrûr’un önüne geçmesi zaruretten dolayı olmuştur.²³⁴

8. Kesre, (esre) fethadan daha ağırdır. (أَنَّ ve إِنَّ) harfleri ile ilgili hangi sebeple cümlenin başlangıcında (إِنَّ) deki hemze kesre olarak gelmiştir? Sorusuna, İbn’l-Varrak şöyle cevap vermiştir; “çünkü kesre fetha’dan daha ağırdır. Zira kesre müfred hüküm taşırken fetha ise isim yerinde olup cümle arasını uzatmak için gelmiştir.”²³⁵

²³¹ Age, s. 348.

²³² Age, s. 419.

²³³ Age, s. 485.

²³⁴ Age, s. 549.

²³⁵ Age, s. 602.

9. Taşğîr (küçültme) ve çoğul (cem) aynı şeydir. Bu kalpların aynı olma durumu bazı illetli kelimelerin aslını ortaya koyabilmek için yararlı olmaları nedeniyledir. Örneğin, (أَسْوَدُ) kelimesinin taşğiri (أُسَيْدٌ) şeklinde gelebildiği gibi (أُسَيْوْدٌ) şeklinde de gelebilir. Zira bu durum cem yapıldığında ortaya çıkar. Örneğin, (أَسَاوِدُ) olarak çoğul yapılmaktadır.²³⁶

10. Temyiz, ancak nekre olarak gelir. Örneğin, (فَإِنْ طِئِنَ لَكُمْ عَنْ شَيْئٍ) “(kadınlar) verilen mihirden size (kocalarına) gönül razılığı ile bir şey bağışlayarlarsa o zaman afiyetle yeyin.”²³⁷ Ayetindeki (نَفْسًا) kelimesi temyiz olduğu için mansub gelmiştir. Temyiz ise ancak nekire olarak geldiği için harf-i târif almaz.²³⁸

11. Cezm harfleri, cer harflerinden daha zayıftır. Çünkü fiil isimden daha zayıftır. Cer isimlerde olduğundan cezmden daha kuvvetlidir. Aynı zamanda cer âmilleri hafzedilebilirken cezmi yapan harfler hazfolunamaz.²³⁹

12. Fiil, isimden zayıftır. Bu kaide ile ilgili örnek yukarıda verilmiştir.²⁴⁰

13. Fiil, tenvin veya cer almaz. Eğer, neden fiile benzeyen isimler (gayr-i munsarif) cer ve tenvin almazlar? Diye sorulursa, şöyle cevap verilir; çünkü fiil tenvin ve cer almaz. Yani, fiil tenvin ve cer almadığına göre ona benzeyene de aynı hüküm uygulanır. Zira cerlar fiillerde değil isimlerde ortaya çıkar. Tenvine gelince onun fiillerde söz

²³⁶ Age, s. 649.

²³⁷ Nisa, 4.

²³⁸ İbnu'l-Varrâk, *a, g, e.*, (Nassâr tahkiki), s. 691.

²³⁹ Age, s. 211.

²⁴⁰ Age, s. 211.

konusu olmamasının sebebi tenvinin ziyade sayılmasıdır. Fiil ise ağır sayıldığı için zaid alamaz.²⁴¹

H. Eserin Sonraki Nahivcilere Etkisi

İbnu'l-Varrâk'ın bu eserinden birçok âlimin etkilenmiş olması muhtemeldir. Ama bunların kimler olduğu hakkında ayrı araştırmalara gerek vardır. Fakat Ebû Hayyân “*Tezkiratu'n-Nuhât*” adlı eserinde İbnu'l-Varrâk'dan eserinin adını belirtmeden nakilde bulunmuştur.²⁴²

İ. Eserde Yararlanılan Klasik Kaynaklar

İbnu'l-Varrâk bu eserini yazarken birçok klasik kaynaktan yararlanmış olup bunları iki kısma ayırmak mümkündür:

1. Eser ve yazarı belli olanlar.

2. Sadece adları zikredilen âlimler. Biz bu eserleri elden geldiğince göstermeye gayret edeceğiz. İbnu'l-Varrâk'ın hem eserini hem de yazarını zikrettiği sadece iki kaynak vardır. Bunlardan:

Birincisi; Sîbeveyh'in “*el-Kitâb*” adlı eseridir.²⁴³

İkincisi; Ebû Bekir b. es-Serrâc'ın “*el-Usûl fi'n-Nahv*” adlı eseridir. İbnu'l-Varrâk bu eserden sadece ‘*el-Usûl*’ diye bahseder.²⁴⁴

İbnu'l-Varrâk'ın genel olarak eser adlarını belirtmeksizin yararlandığı kaynakları biz eserlerini de beraberinde zikrederek aşağıdaki şekilde gösterebiliriz:

²⁴¹ Age, s. 249.

²⁴² Ebû Hayyân, *a, g, e*, s. 109.

²⁴³ el-Varrâk, *a, g, e.*, (Nassâr tahkiki), s. 566.

²⁴⁴ Age, s. 309.

Halil b. Ahmed el-Ferâhidî'nin (v. 170 h.) “*el-Ayn*”²⁴⁵ adlı eseri, Yahya b. Ziyad el-Ferrâ'nın (v. 207 h.) “*Meâni'l-Kur'ân*”²⁴⁶ adlı eseri, Said b. Mes'ade el-Ahfeş'in (v. 215 h.) “*Meâni'l-Kur'ân*”²⁴⁷ adlı eseri, Ebû Osman Bekir b. Muhammed el-Mâzinî'nin (v. 248 h.) “*et-Tasrif*”²⁴⁸ adlı eseri, Ebû İshâk İbrahim b. es-Serî ez-Zeccâc'ın (v. 311 h.) “*Meâni'l-Kur'ân ve İrâbuhû*”²⁴⁹ adlı eseri ve Ahmed b. Musa b. Mucâhid'in (v. 324 h.) “*es-Seb'a*”²⁵⁰ adlı eserleri İbnu'l-Varrâk'ın yararlandığı kaynaklardandır.

İbnu'l-Varrâk eserinde hem Basralı, hemde Kufeli nahivcilerden yararlanmıştır. Ama Kufelilerden daha çok Basralılardan nakilde bulunmuştur. İlk önce Basralı nahivcilerden bahsedilecektir.

1. Basralı Nahivciler

1. Halil b. Ahmed el-Ferâhidî (v. 170 h.)²⁵¹
2. Sîbeveyh (v. 180 h.)²⁵²
3. Yunus b. Habib (v. 182 h.)²⁵³
4. Said b. Mes'ade el-Ahfeş (v. 215 h.)²⁵⁴

²⁴⁵ Age, s. 563.

²⁴⁶ Age, s. 266, 343.

²⁴⁷ Age, s. 565.

²⁴⁸ Age, s. 474.

²⁴⁹ Age, s. 369.

²⁵⁰ Age, s. 606.

²⁵¹ Age, s. 563.

²⁵² Age, s. 566.

²⁵³ Age, s. 574,575.

²⁵⁴ Age, s. 565.

5. Ebû Ömer Sâlih b. İshâk el-Cermî (v. 225 h.)²⁵⁵
6. Ebû Osman el-Mâzinî (v. 248 h.)²⁵⁶
7. Ebu'l-Abbas Muhammed b. Ziyad (v. 285 h.)
8. Ebu'l-Abbas el-Muberrred (v. 286 h.)²⁵⁷
9. Ebû İshâk İbrahim b. es-Serî ez-Zeccâc (v. 311 h.)²⁵⁸
10. Ebû Bekir b. es-Serrâc Muhammed b. Sehl (v. 316 h.)²⁵⁹

2. Kufeli Nahivciler

İbnu'l-Varrâk eserinin birçok yerinde Kufelilerin görüşlerini de nakletmiştir. Önce zikredildiği gibi görüş sahiplerini belirtmeden “bazı nahivciler, bazı Araplar, Kufe ehli veya Kufeliler” şeklinde ifade ederek sadece işaret etmekle yetinmiştir. Bununla beraber, İbnu'l-Varrâk Kufeli nahivcilerden sadece ikisinin adını zikretmiştir. Bu iki nahivci şunlardır:

1. Ebu'l-Hasan Ali b. Hamza el-Kisâ'i (v. 179 h.) eserde adı bir yerde geçer.²⁶⁰
2. Ebû Zekerîyya Yahyâ b. Ziyad el-Ferrâ (v. 207 h.) eserde adı yedi yerde geçmektedir.²⁶¹

²⁵⁵ Age, s. 469.

²⁵⁶ Age, s. 474, 469.

²⁵⁷ Age, s. 556.

²⁵⁸ Age, s. 369.

²⁵⁹ Age, s. 309, 465.

²⁶⁰ Age, s. 266.

²⁶¹ Age, s. 266, 268, 343, 473, 510, 533, 692.

J. Eser Hakkında Bazı Eleştiriler

İbnu'l-Varrâk eserine özellikle muhakkik tarafından yöneltilen bazı eleştiriler şunlardır:

1. Eserin birçok yerinde nahivcilerin görüşlerini sadece bazı nahivciler, Araplar veya bazı Araplar şeklinde ifade ederek görüş sahiplerini zikretmemiştir. Örnekler: “Bazı nahivciler mefûldeki amilin fiil ve fâil olduğunu izah ederler.²⁶² Bazı Araplar (أَيُّ) deki dammeyi aslen mebnî olarak yorumlarlar.²⁶³ Araplardan bu şekilde duyulmuştur.”²⁶⁴

2. Bazen de Sibeveyh’in görüşünü eserine işaret etmeden olduğu gibi nakletmiştir. Örnek: “(ثَلَاثُمِائَةٍ) “üçyüz” veya (تِسْعُمِائَةٍ) “dokuzyüz”e gelince aslında bunlar kıyasen (ثَلَاثُمِائِينَ veya تِسْعُمِائِينَ veya (مِائَات) “yüzler” şeklinde olması gerekir.”²⁶⁵

3. Eserin bazı yerlerinde ise konuyla ilgili zikredeceği vecihlerden birini bazen de ikisini eksik veya fazla söylemiştir.²⁶⁶

4. İletler zikredilirken sınırlama konulmamıştır. Bir konudan bahsederken şöyle der: “Bu konuda birçok görüş var veya bu konuda birçok vecih var.”²⁶⁷

5. Bazı görüşleri yanlış sahiplere isnad etmiştir: Tasğirdeki (بُرَيْهٍ) şeklinde olan Ebû Zeyd’in görüşünü Sibeveyh’e isnat etmiştir.²⁶⁸

²⁶² Age, s. 377.

²⁶³ Age, s. 327, 575, 271.

²⁶⁴ Age, s. 489.

²⁶⁵ Age, s. 687, 691.

²⁶⁶ Age, s. 478.

²⁶⁷ Age, s. 448, 552.

²⁶⁸ Age, s. 749.

Kâb b. Sâd el-Ğanevî'ye ait olan beyti, Tufeyl el-Ğanevî'ye isnat etmiştir.²⁶⁹

²⁶⁹ Age, s. 587.

İKİNCİ BÖLÜM
NAHİV İLLETLERİNİN ÇEŞİTLERİ
VE İBNU'L-VARRÂK'A GÖRE İLLET

I. NAHİV İLLETLERİNİN ÇEŞİTLERİ

Nahiv illetlerinin çeşitleri hakkında en geniş bilgilere klasik nahivcilerin eserlerinde rastlamak mümkündür. İlet çeşitleri ile ilgili görüşler birçok yönden nahivcilerce incelenmiştir. Şimdi illetlerin çeşitleri hakkında klasik eserlerde yer alan bilgileri ana hatlarıyla aktarmaya çalışalım.

A. ez-Zeccâcî'ye Göre İletler

ez-Zeccâcî, illetleri tâlimî, kıyasî ve cedelî olmak üzere üçe ayırmaktadır.

1. Tâlimî illetler: Arap kelimini ve îrâb hükümlerini öğrenmeye yarayan illetlerdir. Herkes Arap kelimini bizzat duymuş değildir. Bazıları onlardan işitilmiş, bazıları da işitilenlere kıyas edilmiştir. Örneğin (قَامَ زَيْدٌ فَهُوَ قَائِمٌ) yahut (رَكِبَ فَهُوَ رَاكِبٌ) gibi cümlelerden ism-i fail öğrenilmiş, (ذَهَبَ فَهُوَ ذَاهِبٌ) vb. cümleler de onlara kıyas edilmiştir. İletler de böyledir. (إِنَّ زَيْدًا قَائِمٌ) örneğinde “(زَيْدًا)” kelimesini neden mansub yaptınız? Sorusuna (إِنَّ) den dolayı” diye cevap verilir, çünkü (إِنَّ) edatı, ismini nasb, haberini ref eder. Böyle öğrendik ve böyle öğretiyoruz. Arap kelamı da bu şekilde tespit edilmiştir. Dolayısıyla nahiv kurallarının bu tür illetleri, tâlimî kısma girmektedir.¹

2. Kıyasî illetler: Var olan bir kurala kıyas edilerek ortaya konulan ikinci derecedeki illetlerdir. Örneğin (إِنَّ)'nin isminin mansub olmasının illeti olarak (إِنَّ) ve kardeşlerinin müteaddi (geçişli) fiile benzemesinin

¹ Zeccaci, *a, g, e.*, s. 64.

gösterilmesi bu tür illetlerdendir. Fiil, mefûlünü nasb ettiği (إِنَّ) ile mansub olan isim, lâfzen mefûle, merfû olan da fâile benzemektedir. Bu durumda (إِنَّ)'nin ismi, (ضَرَبَ أَخَاكَ مُحَمَّدٌ) örneğindeki fâilden önce gelen mefûle benzemiş olur.²

3. Cedelî (nazârî) İletler: İlk iki derecedeki illetlerden sonra ortaya konan üçüncü derecedeki tâlî illetlerdir. (إِنَّ) örneğinde, yukarıda söylenenlerden sonra yapılan illetlendirmeler, bu kısma girer. Yukarıdaki illetlerin zikredilmesi karşısında kendisine şu muhtemel sorular sorulabilir: (إِنَّ) ve benzerlerini hangi yönden fiile benzettiniz? Hangi fiile benzettiniz? Mâzi mi, yoksa müstakbel mi? Yoksa zaman ve süre kısıtlaması olmaksızın bir fiile mi benzettiniz? Fiile benzettiniz diyelim, peki neden mefûlünün fâilinden önce geldiği fiile benzettiniz? Fâili başta gelene benzetmeniz gerekmez miydi? Çünkü asıl olan, fâilin fiilden önce geldiği fiil cümleleridir. Sizin yaptığınız tâlî durumdur. Hangi illet, sizi asıl olanı bırakıp tali olana tabi olmaya yöneltti? Bunda hangi kıyas geçerli oldu? (ضَرَبَ أَخَاكَ مُحَمَّدٌ) örneğinde mefûlün fâilden önce geldiği fiile benzettiğinizde, (ضَرَبَ مُحَمَّدٌ أَخَاكَ) örneğindeki gibi fâilin, mefûlden önce gelmesini de caiz gördünüz mü? Herhangi bir illet sebebiyle bundan kaçındınız diyelim, peki neden bazı yerlerde farklı davranıp (إِنَّ خَلْفَكَ زَيْدًا) örneğini “yani mansub ismin, sonra geldiği bir durumu” caiz görüyorsunuz? Niçin (إِنَّ زَيْدًا يَرْكَبُ) gibi örneklerde fâil konumunda fiil gelmesini caiz kıldınız? Siz hiç fâile bedel olarak fiil geldiğini gördünüz mü?

² Age, s. 65.

Yukarıda sıraladığımız sorulması muhtemel sorular karşısında cevap olarak ortaya konacak bütün illetler, cedelî ve nazari illetler kısmına girecektir. Nahiv öğretiminde asıl ihtiyaç duyulan illetler, tâlimi illetlerdir. Kıyasî ve cedelî illetler ise, pek faydası olmayan, sadece akli meşgul eden illetler olarak görülmüştür. İleride görüleceği gibi Endülüslü nahivci İbn Madâ'nın karşı çıktığı illetler de esas itibarıyla bunlardır.³ ez-Zeccâcî, yaptığı bu taksimatla tâlimi illetlerin önemine dikkat çekmiş ve illetleri felsefe ve cedelden ayırmaya çalışmıştır.⁴

Her ne kadar ez-Zeccâcî, yukarıda sorduğu farazi sorulara cevap vermemişse de el-Enbârî, tıpkı usulcülerin yöntemi gibi Arap dili konularını araştırarak mantikî bir yorumla incelemiştir. Şüphesiz el-Enbârî, uzun çabalar harcayarak bu illetleri ortaya çıkarmıştır. Ancak şu var ki, esas problem, elde edilen sonuçların hepsinin, yapılan illetlendirmelerle uyumlu olmamasıdır. Üstelik Arapların kastettikleri de bunlar değildir. Bu illetler, ancak dilin genel sisteminin gelişimine uygun olarak gelmişlerdir.⁵

Bazı bilginler ez-Zeccâcî'nin yaptığı bu taksimatı başka ifadelerle dile getirmişlerdir. Örneğin illetin illeti olarak isimlendirilen illet çeşidi, aslında esas illet için bir yorum, tamamlayıcı bir bilgi ve ek bir açıklamadır. Yukarıda kıyasi illetler olarak adlandırılan ikinci derecedeki illetler, bu türdendir. (فَأَمَّ زَيْدٌ) örneğinde “Zeyd” niye merfûdur sorusuna, “fâil olduğu için” diye cevap verilir. Fâil niye merfû olmuştur? Sorusuna verilen “fiile isnad edildiği için” cevabındaki illete ise illetin

³ Age, (mukaddime kısmı).

⁴ el-Mubârek, *a, g, e.*, s. 97.

⁵ el-Muhtâr, *a, g, e.*, s. 36.

illeti denilebilir. Böyle bir durumda “Zeyd niye merfû'dur” sorusuna, “fiil doğrudan ona isnad edildiği için” şeklinde de cevap verilebilirdi.⁶ Bu sebeple esas illet için ayrıca bir illet aranmaz. Bundan da anlaşılıyor ki illetin illeti ifadesi, ilk illetin bir şerhi mesabesindedir.⁷

B. es-Suyûti'ye Göre İletler

es-Suyûti de illetleri bir başka açıdan ikiye ayırmaktadır:

1. Basit illetler: İletlendirmenin bir açıdan gerçekleştiği illetlerdir. İstiskal (dile ağır gelme), muşabehet (benzerlik) ve civar (yakınlık) illetleri bu şekildedir.

2. Mürekkeb (birleşik) illetler: iki veya daha fazla niteliğin bir arada bulunmasıdır. (مِزَانٌ) kelimesinde kesre'den sonra (ي) “sakin yâ” bulunduğu için (و) vâv'ın (ي) yâ'ya “kalb” (dönüştürme) edilmesindeki illet, bu türdendir. Burada “kalb” yapılmasının illeti, sadece “yâ”nın sakin olması veya sadece “kesre”den sonra bulunması değil, her iki durumun birlikte bulunmasıdır.⁸

ez-Zemahşeri'nin şu sözü de mürekkeb illetle ilgilidir: (الذِي), ism-i mevsul olarak çok kullanıldığı için hafifletilmiştir. Önce (ي) hazfedilerek (الَّذِي) olmuş sonra hareke hazfedilmiş (الَّذِي) olmuş, son olarak (ذِي) harfi de hazfedilerek başındaki (ال) ile yetinilmiş ism-i mevsul olarak kullanılmıştır. “Müennesler için kullanılan” (الَّتِي) için de aynı işlem uygulanmıştır.⁹

⁶ İbn Cinnî, *a,g,e.*, I, s. 174; Suyûti, *el-İktirâh*, s. 73.

⁷ İbn Cinnî, *a,g,e.*, I, s. 174.

⁸ Suyûti, *el-İktirâh*, s. 75.

⁹ Ebu'l-Kasım Cerullah Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Mufasssal fî İlmi'l-Luğa*, Beyrut, 1410/1990, s. 174; Suyûti, *a,g,e.*, s. 76.

C. Türlerine Göre İletler

es-Suyûtî'nin naklettiğine göre Ebû Abdullah el-Hüseyn b. Musa ed-Dineverî (ö. 340/951), 'Simâru's-Sinâ'a' kitabında illetleri ikiye ayırmıştır.

Birincisi; Arapçada yer alan ve dil kurallarına uygun olan illetler.

İkincisi; Bu kuralların hikmetlerini ortaya çıkaran ve amaçlarının doğruluğunu açıklayan illetler. Yaygın olan ve çok kullanılan illetler, birinci gruptaki illetlerdir.

Bunlar da oldukça fazla olup en çok bilinenleri 23 adettir. et-Tâc b. Mektum (ö. 749/1348)'un şerh ettiği illetler şunlardır:

1. Sema (Araplardan öyle duyumlus olması) illeti (إِمْرَأَةٌ تَنْبِيَاءُ) örneğinde olduğu gibi. Bunun karşılığında (رَجُلٌ أُنْدِي) denmez. Bunun semadan başka illeti yoktur.

2. Teşbih (benzerlik) illeti: İki kelimenin, aralarındaki benzerlik sebebiyle aynı hükme tabi olmaları kastedilmektedir. Muzârî fiilin isme benzemesi sebebiyle mûrab, bazı isimlerin de harflere benzemeleri sebebiyle mebni kabul edilmeleri gibi.

3. İstiğnâ (ihtiyaç bırakmamak) illeti: Kullanılan bir kelimenin başka bir kelimenin kullanımına ihtiyaç bırakmaması demektir. (تَرَكَ) fiilinin kullanılıp (وَدَعَ) fiilinden vazgeçilmesi gibi.

4. İstiskal (dile ağır gelme) illeti: Dile zor gelen telaffuzdan uzaklaşıp dile hafif gelene meyledilmesi kastedilmektedir. (يَعْدُ) fiilinin aslında (يُوعِدُ)'daki bulunan vâv'ın "yâ" ve "kesre" arasında bulunduğundan dolayı telaffuzunun zor olması sebebiyle hafzedilmesi gibi.

5. Fark illeti: Bununla Arapların bir kelimeyi bir başka kelimedenden ayırmak için farklı telaffuz etmeleri kastedilmektedir. Birbirlerinden farklı olsunlar diye failin merfû, mefûlün mansub kılınması, cemî nûn'unun meftûh (ين-ون) ve tesniye nûn'unun da meksur (ين-ان) kılınması gibi.

6. Tevkid (pekiştirme) illeti: Te'kid nunları olarak bilinen “nûn’u hafife” ve ‘nun’u sakile’nin etkisini pekiştirmek için emir fiiline eklenmesi gibi.

7. Ta’vid (yerine geçme) illeti: (اللَّهُمَّ) kelimesindeki “mîm” harfinin nidâ harfî yerine geçirilmesi gibi.

8. Nazîr (denklik) illeti: Cezim halinde iki sakin harf yan yana geldiğinde bunlardan birisinin “cer” durumundakine tabi kılınarak “meksûr” okunması gibi. Çünkü bu ikisi birbirilerine denktir.

9. Nakîz (zıtlık) illeti: (لا) ’dan sonra gelen nekra kelimenin, zıddı olan (لَئِنْ) ’ye benzetilerek mansub yapılması gibi.

10. Manaya tabi kılma illeti: (فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ)¹⁰ ayetindeki (مَوْعِظَةٌ) müennes olduğu halde fiilin, müzekker olan (وَعِظٌ) manasına tabi kılınarak müzekker kılınması gibi.

11. Müşâkele (şekil benzerliği) illeti: (سَلَسِلًا وَ أَعْلَالًا)¹¹ ayetindeki şekil benzerliği gibi.

12. Mu’âdele (dengeleme) illeti: Gayr-i munsarîfın “cer hali”nin “mansub” durumuna tabi kılınarak fetha ile yapılması gibi. Sonra da buradaki durumu dengelemek için cemî müennes salim’in “nasb” hali, “cer” haline tabi kılınmıştır.

¹⁰ Bakara, 257.

¹¹ İnsan, 4.

13. Mucâvere (komşuluk) illeti: (جَرُّ ضَبِّ خَرَبٍ) “kertenkelenin *harap yuvası*” örneğinde (خَرَبٍ) kelimesinin, haber olduğu için merfû olması gerekirken kendisinden önce gelen (ضَبِّ) kelimesine yakınlığı sebebiyle mecrur yapılması gibi.

14. Vücub (gereklilik) illeti: Fâilin merfû yapılmasının illeti gibi.

15. Cevaz (serbestlik) illeti: Belirli sebeplerle imale yapılmasındaki illet gibi. Söz konusu sebeplerle imale yapmak vacip değil caizdir.

16. Tağlib¹² illeti: (وَ كَانَتْ مِنَ الْقَانِتِينَ)¹³ ayetinde olduğu gibi. (كَانَتْ)’nin ismi müennes olduğu halde (الْقَانِتِينَ) kelimesi, tağlib sebebiyle müzekker olarak kullanılmıştır.

17. İhtisar (kısaltma) illeti: (لَمْ يَكْ) örneğindeki terhimde “kısaltma amacıyla kelimenin sonundan bir harf atılması” olduğu gibi.

18. Tahfif (hafifletme, kolaylaştırma) illeti: İdğam yapılması bu illete örnektir.

19. Asıl olma illeti: (يُؤَكِّرُمْ ve اسْتَحْوَدَ) örneklerinde “vâv” ve “hemze”nin, asıllarına dönmesinde olduğu gibi.

20. Evlâ (daha layık) olma illeti: “Fâil, konum itibarıyla mefûl’den önce gelmeye daha layıktır” ifadesinde olduğu gibi.

21. Hâl’in (durum) delaleti illeti: Ayın hilal şeklini gören kimsenin (هَذَا الْهَلَالِ) yerine işaret ismini kullanmadan (الْهَلَالِ) demesi gibi. Çünkü o andaki durum, ona delalet etmektedir.

¹² Bir şeye başka bir şeyin hükmünü icra etmek demektir. Müzekkerin, müennese tercihi, tağlib çeşitlerinden biridir. Araplar, tesniye ve cemîlerde bu ikisini birlikte zikrettiklerinde müzekkerlere ait ifadeler kullanmışlardır. Bkz. Edip Çağmar, “Arap Dilinde Tağlip”, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Diyarbakır, 2002, IV, s. 2.

¹³ Tahrim, 12.

22. İş'âr (bildirme) illeti: Hazfedilen harfin elif olduğunu bildirmek gibi.

23. Tezat illeti: İlgası caiz olan fiillerin, bir mastar ile veya bir zamir ile pekiştirildiklerinde, “te’kit ve ilga’nın birbirlerine zıt olmaları hasebiyle ilganın caiz olmadığını” söylemek gibi.¹⁴

İbn Mektum, yukarıda ikiye ayırıp birinci kısmını zikrettiği illetlerin ikinci kısmı hakkında herhangi bir açıklama yapmamıştır.

İllet konusunda İbnu’s-Serrâc *el-Usul*’de şu açıklamayı yapmıştır: Nahivcilerin illetlendirmeleri iki kısımdır:

1. Arapçanın okunmasını sağlayan illetler: Fâilin merfû, mefûlün mansub oluşu gibi.

2. İletin illeti olarak adlandırılanlar: Fâilin niçin merfû olduğunun, mefûlün neden mansub olduğunun illetleri gibi. Bu, hakkında söz söyleyebileceğimiz konulardan değildir. Bunların hikmeti ancak dili konuşan Arapların ortaya koyduğu esaslarla anlaşılabilir.¹⁵

D. Hükümlerine Göre İletler

İbn Cinnî, illetleri hükümleri açısından mucib (gerektiren) ve mücevviz (caiz kılan) illetler olarak ikiye ayırmaktadır.

1. Mucib illetler: İletlerin çoğu, vücut üzeredir yani gerektirdiği hükmü uygulamak zorunludur. Cümledeki fazlalığın “asıl unsurların dışında kalan” veya benzerlerinin mansub olması ve “umde” “cümleden atılması caiz olmayan kelime”nin “merfû” olması ve mudafun ileyh’in “mecrûr” olması, bu türdendir. Arap dili bu şekilde sabit olmuştur.

¹⁴ Suyûtî, *el-İktirâh*, s. 72-73.

¹⁵ Age, s. 73.

2. Mücevviz illetler: bu çeşit illetler hakikatte zorunlu olarak gerektiren değil, caiz kılan bir sebeptir. İmâle illetleri, bu türdendir. Bu, vücub illeti değil cevaz illetidir. (أُقْتَتُّ - وَوُقْتَتُّ) örneğindeki vâv'ın, hemze'ye dönüşmesinin illeti de böyledir. Elif'e dönüşmesi mümkün olduğu gibi "vâv" olarak bırakılması da caizdir. Dolayısıyla buradaki illet, mucib değil nücevvizdir. Üzerinde iki veya daha fazla i'rab'ın caiz olduğu; örneğin bir kelimenin, hem bedel hem de hal olması caiz olan yerlerde de durum böyledir. Marife bir kelimededen sonra gelen ve aynı anlamı ifade eden nekire kelimedede de bu durum ortaya çıkmaktadır. (مَرَرْتُ بِرَجُلٍ صَالِحٍ) yahut (رَجُلًا صَالِحًا) gibi. Nekre olan (رَجُلٌ) kelimesi, birinci örnekte bedeli, ikinci örnekte ise, hal olarak değerlendirilmiştir. İki şekilde ifade edilebildiği için buradaki illet, cevaz illetidir. Buna göre iki, üç veya daha fazla ihtimalin caiz olduğu meselelerdeki illetler cevaz illetleridir.

Mucib illete illet, mücevviz illete ise sebep denir.¹⁶

İbn Cinnî illetlerin taksimi konusuna şunu da eklemiştir: "Nahivcilerin illetleri iki kısımdır: birincisi, vacip olup uyulması zorunlu olan illetlerdir. Çünkü dil zevki, o konuda başka bir manayı kabul edemez. Diğeri ise, ancak zorlukla ve istemeyerek katlanılabilecek türde illetlerdir."¹⁷

E. İletlerin Kaynakları

Nahiv illetlerinin belirlenmesinde kullanılan kaynaklar es-Suyûtî tarafından yedi maddede ele alınmıştır.¹⁸

¹⁶ İbn Cinnî, *a.g.e.*, I, s. 164-165; Suyûtî, *el-İktirâh*, s. 73, 74.

¹⁷ İbn Cinnî, *a.g.e.*, I, s. 88; Suyûtî, *el-İktirâh*, s. 74.

¹⁸ Suyûtî, *el-İktirâh*, s. 73.

1. İcma: Arap dili bilginlerinin, bir hükmün illeti üzerinde ittifak etmeleridir. Maksur bir kelime üzerinde harekenin takdir edilmesinin illetinin, telaffuzunun imkânsızlığı, menkus bir kelimedede ise ağırlık (telaffuz zorluğu) olması üzerinde icma edilmiştir.

2. Nass: İlllet hakkında Arapça bir nass bulunması. Ebu Amr, Yemenli bir adamın (فُلَانٌ لُعُوبٌ جَانْتُهُ كِتَابِي فَآ حَتَّقَرَهَا) “Falan kişi ahmaktır. Mektubum ona geldiğinde onu küçümsedi” dediğini duymuş ve neden fiili müennes okuduğunu kastederek ona şöyle demiştir. (جَانْتُهُ كِتَابِي) mi diyorsun? O da: (نَعَمْ أَلَيْسَ بِصَحِيفَةٍ) “evet mektup sahife değil midir?” şeklinde cevap vererek mektup kelimesinde bir müenneslik olduğunu belirtmiştir. Böylece bu nass, örnekteki fiilin, müennes olmasının illeti için kaynak olmuştur.¹⁹

3. İma: Rivayet edildiğine göre bir grup Arap Peygamberimizin yanına geldi. Peygamberimiz onlara sordu: “siz kimsiniz?” onlar da: (أَنْتُمْ) “Biz Gayyan oğullarıyız” dediler. Hz. Peygamber de: (نَحْنُ بَنُو غَيَّانَ) “Siz Reşdan oğullarısınız” dedi. İbn Cinnî’ye göre Hz. Peygamber, bu Arapların kullandığı kelimedeki “elif” ve nûn’un zaid olduğunu bizzat ifade etmese de ima etmiştir.

4. Sebr ve taksim: Bu, bir meselede muhtemel durumlar zikredildikten sonra bunların araştırılıp en uygun olanının seçilmesi ve diğerlerinin bırakılması işlemine verilen addır. Örneğin: (مَرْوَانَ) kelimesinin vezni sorulduğunda cevap olarak üç ihtimal zikredilir: (فَعْلَانٌ) daha sonra ikisinin Arap dilinde bulunmayan örneklerden olması sebebiyle birinci ihtimalde karar kılınır. Bu konuda

¹⁹ İbn Cinni, *a,g,e.*, I, s. 249.

(مَفْعَالٌ ve فَعْوَالٌ) kalıpları hiç söz konusu olamazlar. Çünkü bunlar, örnekleri hiç mevcut olmayan kalıplardır. Hâlbuki (مَفْعَالٌ ve فَعْوَالٌ) kalıplarının aynı örnekleri yok ise de aynı kalıbın kesreli (مَحْرَابٌ ve فَرْوَشٌ) gibi yakın örnekleri mevcuttur.

5. Münasebet: Zann olarak da isimlendirilir. Çünkü zikredilen münasebetle illetlendirildiği kesin olarak bilinmemekte, zannedilmektedir. Fer olanın, asıl olanda bulunan bir illet sebebiyle asıl olana tabi kılınmasıdır. Merfû olma hususunda nâibi fâilin, isnad illeti ile merfû olan faile kıyas edilerek merfû okunması gibi.

6. Tard (geçerlilik): Hükmün, her yerde geçerli olmasıdır. Fiilin isnad edildiği kelimenin, isnad illeti sebebiyle her yerde merfû olması gibi. el-Enbârî bunun için; “Tard, hükmün bulunup zanna mahal olmadığı durumdur” demiştir. Delil olduğu konusunda görüş ayrılığı vardır. Çoğunluğa göre illette tard (her yerde geçerlilik), şarttır. Çünkü burada nahiv illetleri, akli illetlere benzemektedir. Akli illetler de her durumda geçerlidir ve tahsis edilmeleri caiz değildir. Nahiv illetleri de böyledir. Bir gruba göre ise illette tard şart değildir. Tahsis edilmeleri de caizdir. el-Enbârî, tard’ın şart olmadığını savunanların görüşünü reddetmiş ve çeşitli örneklerle bunlara cevap vermiştir.²⁰

Bu illetin, genel kurala uygun olduğu halde geçersizliği ifade edildiğine göre salt tard illeti ile yetinilmeyeceği, beraberinde zann veya benzerlik illetlerinin de bulunması gerektiği anlaşılmaktadır.²¹

7. İlğâu’l-fârik (ayırteci özelliğın kaldırılması): Fer olan ile asıl olan arasında çok fazla farklılığın olmaması böylece aynı hükümde

²⁰ Enbari, *el-Luma’u’l-Edille* (el-İğrab ile birlikte), s. 112.

²¹ Ergin, *a,g,m*, s. 176.

birleşmelerinin gerekmesidir. Zarf'ın mecrûr'a kıyası gibi. Bunlar arasında ayırtecdi fark yoktur. Bütün hükümlerde denktirler.²²

II. İLLETLERLE İLGİLİ ÇEŞİTLİ MESELELER

A. İletlerin Çatışması (تعارض العلل)

Bu konu iki açıdan ele alınabilir.

1. Hükümün bir olup bu hüküm için iki veya daha fazla illet bulunmasıdır. Bu konuda ihtilaf vardır. Bazılarına göre bir hükümün iki illetle illetlendirilmesi caiz değildir. Çünkü buradaki illet, akli illetlere benzemektedir. Akli illetler de bir hüküm, iki illetle sabit olmaz. Dolayısıyla akli illetlere benzeyen de onun gibi olur. Bazılarına göre ise bir hükümün iki illetinin olması caizdir. Böyle durumlarda iki illetten birinin, gerektiren (mucib) cinsten değil de hükme işaret tarzında bir illet olarak kabul edilmesi halinde caiz olduğu ifade edilmiştir. Bir hüküm için çeşitli emare ve işaretlerle delil getirmek caizdir.²³ el-Enbârî'ye göre bu, akli illetler gibi gerektiren (mucib) cinsten olması anlamında ise doğrudur.²⁴ Örneğin mübtedanın merfû olması böyledir. Basra ekolu, bunun illetini ibtida olarak kabul ederlerken; Kufelilere göre ise; mübteda haberi, haber de mübteda'yı karşılıklı olarak merfû ederler. Böylece mübteda'nın merfû olması için iki illet zikredilmiş olmaktadır.

İletleri hususunda ihtilaf bulunan diğer konular da böyledir. Bu tür konularda hüküm tek olup illetler birden fazla olabilir.²⁵ Mesela fâilin ref ve mefûlün nasb sebebi sorulduğunda iki ayrı grubun iki farklı sebep

²² Enbari, *el-Luma'u'l-Edille* (el-İğrab ile birlikte), s. 112.

²³ Suyûtî, *el-İktirâh*, s. 78.

²⁴ Enbari, *el-Luma'u'l-Edille* (el-İğrab ile birlikte), s. 120.

²⁵ İbn Cinnî, *a.g.e.*, I, s. 167.

ileri sürürler. Öncelikle bu sebeplerin tahlil edilerek daha kuvvetli olanın seçilmesi gerekir. Eğer kuvvette eşit derecede iseler, o takdirde ikisini de inkâr etmemek ve bir hükmün iki illetle illetlendirildiğini ifade etmek gerekir.²⁶

Bazen aralarında bir çelişki olmadan da bir hüküm için iki illet bir araya gelebilir. Aşağıdaki örneklerde vâv'ın yâ'ya dönüşmesi iki açıdan olmuştur. (هَذِهِ عَشْرِيَّ وَ هُوَ لَاءِ مُسْلِمِيَّ) örneklerinin asılları (مُسْلِمُوِيَّ ve عَشْرُوِيَّ) şeklindedir. Burada “vâv” iki açıdan yâ'ya dönüşmüştür. Birincisinde, “vâv” ve “yâ” harfleri bir araya geldikleri için birinci harf olan “vâv”, sakın olmuştur. İkincisinde mütekellim yâ'sı daima kendisinden önce gelen sahih harfi kesra yapar. (رَأَيْتُ صَاحِبِي , هَذَا غَلَامِي) gibi. Burada (غَلَامِي , صَاحِبِي) denemeyeceği için “vâv” yâ'ya dönüşmüştür.²⁷

2. Bir konu üzerinde iki farklı hüküm ve iki farklı illetin bulunması. Olumsuzluk (ما) 'sı buna örnek olarak verilebilir. Hicazlılara göre bu (ما), amel eder. Onlara göre (ما) 'nın (أَيْسَنَ) gibi mübteda ve haberin başına geçip cümleyi olumsuz yapması sebebiyle aralarında iki açıdan benzerlik olmuştur. Temimlilere göre ise (ما), amel etmez. (ما) 'nin durumu cümlenin başında bulunan ve îrâb açısından bir etkisi olmayan (هَلْ) gibidir. (مَا زَيْدٌ أَحْوَكٌ ve مَا قَامَ زَيْدٌ) cümlelerinde olduğu gibi. Onlara göre (هَلْ) her iki cümlenin başına istifham için geldiği gibi (ما) da olumsuzluk için gelir.²⁸

²⁶ Suyûtî, *el-İktirâh*, s. 78.

²⁷ İbn Cinnî, *a,g,e.*, I, s. 174-175; Suyûtî, *el-İktirâh*, s. 77.

²⁸ İbn Cinnî, *a,g,e.*, I, s. 168.

B. Hüküm İspatında İletlerin Yeri ve Önemi

Nassın bulunduğu yerde hükümün nass ile mi yoksa illetle mi sabit olacağı konusunda görüş ayrılığı vardır. Çoğunluğa göre hüküm, nass ile değil, illetle sabit olur. Eğer nass ile sabit olmuş olsaydı bu takdirde kıyas ortadan kalkardı. Çünkü kıyas, fer olanın, kapsayıcı bir illetle asıl olana tabi kılınmasıdır. İlet olmazsa kıyas batıl olup, fer olan, herhangi bir asla dayandırılmadan iktibas edilmiş olur ki bu muhaldır. Örneğin; (ضرب زيدٌ) cümlesindeki (عمرًا) ve (زيدٌ) kelimelerindeki ref ve nasb hareketlerinin, illetle değil de nas ile sabit olduğunu söylersek, nasb ve ref hareketlerini alan bu iki kelimenin fail ve mefûl olmaları iptal olur ve kıyas gerçekleşmez. Bu da caiz değildir.²⁹

Bir başka görüşe göre ise hüküm, nass bulunan yerde nassla, nass bulunmayan yerde ise, illetle sabit olur. Araplardan nakledilen ve kıyasın kaynağı olarak kabul edilen nasslar bu türdendir. Bu konuda nassın kesin, illetin ise zannî delil olduğu argümanı ile nassın daha kuvvetli olduğu ifade edilmiştir. Bir hükümün hem nass hem de illet ile sabit olması caiz değildir. Çünkü bu durum hükümün hem kat'i hem de zanni bir delille sabit olmasını gerektirir ki bu da mümkün değildir. Bu mesele, şu şekilde cevaplandırılmıştır. Hüküm kat'i bir yolla sabit olur ki bu nasstır. İlet ise hükümün ispatına yol açan unsurdur. Biz, bir konuda Arapların sözleriyle kesin hüküm veririz. İletin de hükmü koyanı yönlendirdiğini zannederiz. Katiyet ile zannın mercii aynı olmadığından ortada herhangi bir çelişki kalmaz.³⁰

²⁹ Enbârî, *el-Luma'u'l-Edille* (el-İğrab ile birlikte), s. 121.

³⁰ Enbârî, *el-Luma'u'l-Edille* (el-İğrab ile birlikte), s. 122; Suyûtî, *el-İktirâh*, s. 75.

C. İletlerin Şartları

İlletin bir şartı, üzerine kıyas olunan hükmü gerektirmesidir. Bundan dolayıdır ki, İbn Malik (ö. 672/1274), Basralıların, “Muzârî fiilin mûrab olmasının illeti; hareke, sükûn, müphemlik ve tahsis gibi hususlarda isme olan benzerliğidir” şeklindeki görüşlerini hatalı bulmuştur. İbn Malik’e göre bu özellikler, ismin mu’rab olmasını gerektiren illetlerden değildir. İsmi mûrab olmasının sebebi/illeti, sıfat alması ve farklı manaları kabul etmesidir. Bu manalar arasındaki fark, ancak îrâb ile ayırt edilir. Örneğin (مَا أَحْسَنَ زَيْدٌ) cümlesinde, (زَيْدٌ) “Zeyd” kelimesi merfû okunduğunda nefiy, mansub okunduğunda te’accub anlamı taşır. Mecrûr okunduğunda ise istifham cümlesi olur. Aynı illetin muzarinin de mûrab olmasını gerektirmiş olması lazımdır. (لَا تَأْكُلِ السَّمَكُ) cümlesinde her iki şeyin tek tek veya birlikte nehyedilmesi, sadece birincinin nehyedilip ikincinin başlangıç cümlesi olması ihtimalleri vardır. Bu farklı manaları belirleyen de ancak îrâptır.³¹

D. İki Hüküm İçin Bir İletinin Kullanılması

Üzerinde bir illetin kullanıldığı iki hüküm, birbirine zıt olsa da olmasa da bunun caiz olduğu ifade edilmiştir. Örneğin; (مَرَرْتُ بِزَيْدٍ) cümlesinde (مَرَرْتُ بِـ) ibaresinin, bütün olarak ele alınmasının illeti (بـ) harf-i cerinin, fiilin bir parçası sayılmasıdır. Çünkü (بـ) harf-i ceri, (أَمَرْتُ زَيْدًا) cümlesindeki nakil (geçişlilik) hemzesinin yerine gelmiştir. (أَفْعَلْ) fiilindeki hemze, fiilin bütününde sayıldığı için onun yerine gelen harf-i cerin öyle olması gerekir. Aynı illet, zıt bir hüküm için de delil

³¹ Suyûtî, *el-İktirâh*, s. 76.

olarak kullanılmıştır. Şöyle ki, harf-i cer, mecrûr kıldığı kelime ile birlikte değerlendirilir. Çünkü aralarına başka bir şey girmemektedir.³² Yukarıdaki örnekte harf-i cer, birinci hükümde kendisinden önce yer alan fiille, ikinci hükümde ise kendisinden sonra yer alan mecrûr kelime ile bir bütün sayılmıştır. Bu iki takdir de birbirine zıt olduğu halde kıyas açısından makbul sayılmıştır.³³

E. İlletlerin Birden Fazla Yerde Geçerli Olması

Bazı illetler, sadece bir konuya mahsus olup başka yerde geçerli olmaz. Örneğin; iki harfli olan ve isim olan (مَا, مَنْ, كَمْ) gibi kelimelerin, iki harfli olduklarından (بَلْ ve هَلْ) gibi kelimelere benzedikleri, bu harfler mebni olduklarından, onların da mebni oldukları ifade edilmiştir. Ancak bu illet, başka bir yerde geçerli değildir. Çünkü bu illet, başka yerde de geçerli olsaydı (أَخٌ, أَبٌ, فَمٌ) gibi iki harfli olan kelimelerin de mebni olmaları gerekirdi. Hâlbuki bunlar, mebni değildir.

Eğer “bu kelimelerin asılları üç harfli olup bir harflerinin mahzûf olması hasebiyle kapsam dışıdır ve illet başka yerde de geçerlidir” denilirse, “bu başta söylenmeyen bir sıfatın, sonradan illetlendirmeye eklenmesi anlamına gelir ve diğer isimlerin de mebni olmasını gerektirir. Asılları fazla da olsa mevcut harf sayısı ikidir” şeklinde cevap verilir. Bu da buradaki illetin başka yerde geçerli olmadığını gösterir.³⁴

³² İbn Cinnî, *a.g.e.*, III, s. 51; Suyûtî, *el-İktirâh*, s. 79.

³³ Suyûtî, *el-İktirâh*, s. 79.

³⁴ İbn Cinnî, *a.g.e.*, I, s. 169.

F. Kâsır İllet

Bu illet, sadece özel yerlerde geçerli olup başka yerlerde geçerli olmayan illet türüdür. Bir grup dilbilimci, bu illetin caiz olduğunu ve sıhhatında tadiye (başka yerde geçerlilik) şartının bulunmadığını belirtmiştir. (عَسَى) örneğinde (عَسَى الْغَوِيرُ أَبُو سَا , مَا جَاءَتْ حَاجَتُكَ) (جَاءَ) ve (عَسَى) kelimeleri, (كَانَ)'nin kardeşlerinden olan (صَارَ) anlamında kullanılmış ve merfû bir isim ve mansub bir haber almışlardır. Bunların, bu örneklerin dışında başka bir cümlede (صَارَ) anlamında kullanılmaları caiz değildir. Mesela (صَارَ) anlamında olmak üzere (مَا جَاءَ خَالَتُكَ) veya (لَا جَاءَ زَيْدٌ قَادِمًا) denmez. Bu illette tadiye (başka yerde geçerlilik) yoktur. Ancak buradaki illetin, benzeme ve münasebet açısından başka yerlerde de geçerli olan illetlere denk olması sebebiyle sahih olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca ibarenin, nakledilmiş olması da sahih olması için ek bir sebep teşkil etmektedir. Her ne kadar bu, illetin sıhhati için bir bilgi sayılmasa da yanlışlığı için de bir bilgi sayılmaz.

Bir kısım dilciler de bu illette tadiye şartı gerçekleşmediği için bu illetin batıl olduğunu söylemiştir. İllet, müteaddi olmayınca faydası da yoktur. Çünkü bunda zaruret söz konusu değildir. Böyle olunca hüküm illet ile değil nass ile sabit olur.³⁵

Buraya kadar verdiğimiz bilgilerde nahiv illetlerinin tarihi gelişimini ve mahiyetini genel bir çerçevede içerisinde ortaya konulmaya çalışıldı. Şimdi de bu konuda nahiv tarihi boyunca yapılmış olan eleştirilere değinilecektir.

³⁵ Suyûtî, *el-İktirâh*, s. 77.

G. Nahiv İletleri Hakkında Yapılan Eleştiriler

Yukarıda ez-Zeccâcî'nin illetleri tâlimi, kıyasî ve cedelî olmak üzere üçe ayırdığı ifade edilmişti. Özellikle ikinci ve üçüncü sırada zikredilen illetler hakkında nahivciler, farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu tür illetlerin gereksizliğini dile getirenler olmuştur. Bunlar arasında en dikkat çeken nahivci, Endelüslü İbn Madâ (ö. 592/1196)'dır. Ancak nahiv illetlerine karşı olumsuz görüşler dile getiren ilk kişi İbn Madâ değildir. Ondan önce İbn Hazm ez-Zahirî (ö. 456/1064) ve İbn Sinan el-Hafacî (ö. 466/1074) de illetlerin gereksizliğini savunmuşlar ve “Araplar böyle söylemişlerdir” sözüne bir şey eklemeye gerek olmadığını ifade etmişlerdir.³⁶ Hatta bunlardan önce İbn Cinnî, ikinci ve üçüncü derecedeki kıyasî ve cedelî illetlere dikkat çekmiş ve illetin illetinin olamayacağını söylemiştir.³⁷ İbn Cinnî'ye göre kıyasi ve cedelî illetler, Arapçayı anlamada bize herhangi bir katkı sağlamadıklarından dolayı gereksizdir. Bunların nahiv kitaplarından çıkarılmaları gerekir.³⁸

Birinci derecede yer alan illetlerin dil öğretiminden çıkarılmaları mümkün değildir. Örneğin (قام زيد) örneğinde (زيد) niçin merfûdur? Diye sorulursa; “Çünkü fâildir ve her fâil merfû olur” denir. “Peki, fâil niçin merfûdur?” Sorusuna; “Çünkü Araplar öyle konuşmuşlardır” diye cevap vermek yeterlidir. Bundan sonrası için bir şey eklenmesi gerekmez.

³⁶ Ebu'l-Abbas Ahmed b. Abdurrahman b. Muhammed İbn Madâ el-Kurtub, *er-Red âlâ'n-Nuhât*, (thk. Muhammed İbrahim el-Benna, mukaddime kısmı), yay.y., Kahire, 1979, s. 9.

³⁷ İbn Cinnî, *a,g,e.*, I, s. 173; el-Mubârek, *a,g,e.*, s. 128-129.

³⁸ Abduddâim, *a,g,m.*, s. 151.

Çünkü bundan sonra ne söylenirse söylensin, varılacak sonuç fâilin merfû olduğudur ki, bu da zaten birinci derecedeki illetle sabittir.³⁹

İbn Madâ nahiv illetleri hakkındaki görüşünü fikhi meselelerle kıyaslayarak ifade etmektedir. Şöyle ki; Fıkıhta nass ile haram olan bir şeyin, illetinin aranması gerekli değildir. Bu şeyin niye haram kılındığının cevabını vermek fakihin işi olmadığı gibi, nass ile sabit olan bir nahiv illetinin nedenini aramak da nahivcinin işi değildir. İbn Madâ'nın, bu konuda mensubu olduğu Zahirîye mezhebinin etkisi ile hareket ettiği anlaşılmaktadır.⁴⁰ Buna göre ilk illetle iktifa etmemiz ya da daha güzel bir ifade ile konunun hükmü ile yetinmemiz gerekir.⁴¹ Ancak İbn Madâ, ikinci ve üçüncü derecedeki illetleri reddetmesine rağmen bazı yerlerde ikinci derecedeki illetlerin de gerekli olduğunu savunmuştur.⁴²

İbn Madâ'nın yukarıda naklettiğimiz görüşlerinden etkilenererek nahiv illetlerine olumsuz bakan başka âlimler de olmuştur. Bunlardan biri olan Abbas Hasan, farklı ifadelerle nahiv ilminde asıl gerekli olanın birinci derecedeki illetler olduğunu, ikinci ve üçüncü derecedeki illetlerin, mantıka dayanmadığını ileri sürerek nahivden temizlenmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁴³ Mâzin el-Mubârek de, nahivcilerin, nahiv meselelerinden olan îrâb üzerinde yeterince durmayıp îrâbın felsefesiyle ve nazarî meselelerle fazla uğraştıklarını, nahvi bozduklarını ve illetlerin, nahivcilerin elleriyle nazarî bir felsefeye dönüştürüldüğünü

³⁹ İbn Madâ, *a,g,e.*, (thk. M. İbrahim), s. 127.

⁴⁰ Abduddâim, *a,g,m.*, s. 152.

⁴¹ İbn Madâ, *a,g,e.*, (thk. Şevkî Dayf, mukaddime kısmı), yay.y., Kahire, ts. S. 35, 130.

⁴² İbn Madâ, *a,g,e.*, (thk. M. İbrahim), s. 127-128.

⁴³ Abduddâim, *a,g,m.*, s. 152.

ileri sürmüştür.⁴⁴ Ona göre ez-Zeccâcî'nin sınıflandırmasında üçüncü sırayı alan illetlerin, nahiv konusu içinde yer almamaları gerekir. Bunların dile bir faydası da yoktur. Cedelî ve nazari olarak adlandırılacak bu illetler, insanlar arasında ancak kibir, övünme vesilesi ve münazara silahı olmaktadır.⁴⁵

Mâzin el-Mubârek, İbn Madâ'nın illetler hakkındaki görüşlerinin aslında yeni olmadığını ve bu görüşlerin temellerinin çok daha önce ez-Zeccâcî ve İbn Cinnî'de de görüldüğünü ifade etmiş ve İbn Madâ'yı savunmuştur.⁴⁶ *Usûlü'n-Nahvi'l-Arabî* adlı kitabın yazarı Muhammed İyd de, kitabında tamamen İbn Madâ'nın görüşlerine katıldığını ve onun nahivden atılması dediği şeylerin nahivden çıkarılması gerektiğini savunmuştur.⁴⁷

Öte yandan Şevkî Dayf ise, bu konuda şunları söylemektedir: “Çağımızda nahvin, yeni başlayanlar için kolaylaştırılması ve girift birtakım illetlerin, kitaplardan çıkarılması gerektiğine inanmakla bereber konunun uzmanlarının, nahvi eski şekliyle, içine katılan illetin felsefesi ile birlikte incelemeleri gerektiği kanaatindeyiz. Böylelikle nahvin gelişimi ve olgunlaşmasını sağlayan fikri çalışmalar ortaya çıkacaktır.”⁴⁸ demektedir.

Birinci derecedeki illetler, zaten fitri (yaratılıştan) olup ifade edilmeden de Arapların zihinlerinde mevcuttur. İbn Madâ'nın ifadesiyle

⁴⁴ Abduddâim, *a, g, m*, s. 152.

⁴⁵ el-Mubârek, *a, g, e.*, s. 96.

⁴⁶ el-Mubârek, *a, g, e.*, s. 154.

⁴⁷ Abduddâim, *a, g, m*, s. 152-153.

⁴⁸ Zeccâcî, *a, g, e.*, (Şevkî Dayf, mukaddime kısmı).

ikinci ve üçüncü derecedeki illetlere gelince elbette bunların birinci derecedeki ta'limi illetler gibi tabii ve fitri illetler olduğu söylenemez. Bu illetler, daha önce ez-Zeccâcî tarafından kıyasî, nazarî ve cedelî olarak adlandırılanlardır. Bazı nahivciler, bu tür illetler üzerinde çeşitli tahliller yapıp çeşitli sonuçlara ulaşmışlardır. Bunlardan biri olan Ebu'l-Bekâ el-Ukberî, nahiv kurallarını illetlerle ortaya koyma hususunda o kadar ileri gitmiştir ki, dilbilgisi konusunda sadece kullanılan şekillerle ilgili illetleri belirtmekle yetinmemiş, hangi şekillerin niçin kullanılmadığına dair çeşitli illetler de zikretmiştir. Mesela te'accub ma'sı yerine (شَيْئٌ) kelimesinin niçin kullanılamayacağını, isimlerin neden meczum olmayacağını ve harflerin neden müsenna olmayacağını çeşitli illetlerle açıklamıştır.⁴⁹

Açıktır ki zincirleme illetler, illetlerin çatışması ve iki illetle illetlendirme gibi mantık alanına girmiş olan bazı konular, dilin doğasından uzaktır. Nahiv hakkında konuşan el-Ahfeş'e bir bedevinin: (أراكم تتكلمون في كلامنا بكلامنا بما ليس من كلامنا) “*Görüyorum ki, dilimiz hakkında bizim kelimelerimizden konuşuyorsunuz ama ne söylediğiniz anlaşılıyor*” demesine sebep olan da bu olmalıdır. Burada bedevi, kendi fitri diliyle nahivcilerin dile getirdikleri bazı illetlerin, aslında Arap dilinde yer almadığını ifade etmiş olmaktadır.⁵⁰

⁴⁹ Ukberî, *a.g.e.*, I, s. 65, 97, 196.

⁵⁰ Abduddâim, *a.g.m.*, s. 155-156.

III. İBNU'L-VARRÂK'A GÖRE İLLETİN ÖZELLİKLERİ

A. İlet Çokluğu

İbnu'l-Varrâk'ın “*İlelu'n-Nahv*” adlı eserinde zikrettiği illet türleri Sîbeveyh, Halil ve İbn Cinnî gibi klasik nahivcilerden kalma değerlerden başka bir şey değildir. O nahvin kurallarına genellikle üç ilâ altı arasında değişen sayılarda illet sunmaya çalışmıştır. Bu sayı bazen on ve daha fazlasına kadar yükselebilmektedir. Doğal olarak aklımıza şöyle bir soru gelebilir; acaba bir hüküm hakkında birden fazla illetin söylenmesi ne kadar doğrudur? Nahivciler bu konuda iki kola ayrılmaktadırlar:

1. Bazı nahivcilere göre bir hüküm hakkında iki ve daha fazla illetin söylenmesi caiz değildir. Böylece onlar nahivde illet çokluğunu kabul etmezler.⁵¹ Onlara göre akli illetin sıfatlarının hepsi sadece tek nahvi illete dayanmaktadır. Bu görüşün aslı üsulcülerden gelmektedir ki, onlar her şeyin bir sebepten meydana geldiğini söylerler. Bu nahivciler bir hüküm için birden fazla illet söylenmeye çalışılırsa o zaman sayılamayacak kadar illet sunulmaya çalışılacak ki bu da sunulan illetin başka illetlerin ortaya çıkmasına sebep olacak ve böylece illetlerin sayısının uzayıp gideceğini söylerler.⁵²

2. Nahivcilerden bazıları ise bir hüküm için iki ve daha fazla illetin ileri sürülebileceğini söylerler.⁵³ İbn Cinnî illet çokluğunu kabul

⁵¹ Suyûtî, *el-İktirâh*, s. 54.

⁵² Ali Sami Neşşâr, *Menahicü'l-bahsi inde mufekkiri'l-islam Daru'n-Nehdeti'l-Arabiyye*, Beyrut, 1984, s. 89.

⁵³ Enbârî, *el-İğrab fî Cedeli'l-Îrâb Lümau'l-Edille fî Usul'n-Nahv*, s. 117; Suyûtî, *İktirâh*, s. 54.

edenlerden biri sayılır. O bir hüküm için birden fazla illetle talîl yapılabileceğini bildirmiştir.⁵⁴ İbnu'l-Varrâk da illet çokluğunu kabul edenlerden biri sayılır. Bazen, o bir hüküm için iki, üç ve daha fazla illet sunmuştur. Örneğin, (ي) harfinden önce kesre gelmesini iki yönden talîl yapmıştır. Ona göre ilk olarak (ي) harfinden önce kesre ve (و)'dan önce de damme gelmesi kendi cinsinden sayıldığı için en uygun olanıdır. Ama çoğul yapıldığında damme (و)'a dönüşür. Eğer böyle olmasaydı o zaman refle cer ve cerle de ref birbirine karıştırdı.⁵⁵ Başka bir örnekte ise İbnu'l-Varrâk (قبل) ve (بعد) kelimelerinin izafetsiz söylendiğinde dammeyle mebni olması hakkında der ki; neden burada fetha veya kesre değil de damme harekeyle mebni olmuştur? Bu soruyu kendi kendine sorduktan sonra yine kendisi buna iki illet gösterir: birinci illet; kesre ve fetha bu iki kelimeye sadece îrâb halinde gelebilir. Aksi takdirde fetha ve kesre üzerine bina edilseydi o zaman bu hareketler îrâb harfleri mi yoksa bina harfleri mi olduğu konusunda şüphe yaratabilirdi. Bu sebeple damme üzerine bina edilerek bu karışıklık ortadan kaldırılmıştır. İkinci illete gelince damme hareketlerin en kuvvetlisidir. Bu yüzden bu iki kelimedeki îrâb hareketleri hafifletilerek en kuvvetli hareke olan damme getirilerek hazfin yerini doldurmuştur.⁵⁶

İbnu'l-Varrâk ismi tasğirdeki ilk harfin harekesinin damme olmasına neden olarak iki illet söyler: birinci illet olarak dammenin hareketlerin en kolayı sayıldığını söyler. Çünkü damme söylendiğinde iki dudak arasından, dudakların kapanmasıyla çıkar. Fetha ve kesre

⁵⁴ İbn Cinnî, *a.g.e.*, I, s. 101.

⁵⁵ el-Varrâk, *a.g.e.*, (Nassâr tahkiki), s. 233.

⁵⁶ Age, s. 322-323.

böyle değildir. Çünkü fetha boğazdan çıktığı için dudaklar kapanmaz. Kesrede dilin ortasından çıkar ve aynı şekilde dudaklar kapanmaz. Bu sebeple damme ismi tasğirin ilk harfine en uygun harekedir. İkinci illete gelince şöyle der; tasğir (küçültme) normal kelimeler için yapılıır. Böylece, malum fiilin meçhul yapılmasına benzediği için tasğirin ilk harfinin de damme gelmesi zorunludur.⁵⁷

Nahvin illetlerini lüzumlu kılan nedenlerden biri de öğrencinin zihnine bir hükmü farklı şekillerde yerleştirmektir. Bir meselede birden fazla illetin söylenmesine gelince İbnu'l-Varrâk illet çokluğunu bir farklılık ve çeşitlilik olarak görmektedir. Ama sonraki devirlerde illet Halil ve öğrencisi Sîbeveyh'in belirlediği hedefinden çıkarak bir yarışmaya dönmüş veya çok illet söyleme yönüne gidilmiştir. Bu sebeple bazen nahivciler kendi keyflerine göre illet söyleme yoluna gitmişlerdir. Bu illetler ise nahiv öğretimine fayda sağlamak yerine zarar vermektedir. İlet çokluğu üzerinde çalıştığımız eserde geçen örneklerden de anlaşıldığı üzere büyük bir ihtimalle Basra ve Kufeliler arasındaki anlaşmazlığın bir sonucudur.⁵⁸

B. İkinci Dereceli İletlerle İlgilenme

Bu ıstılah daha eskilere dayanmaktadır. İbn Serrâc (v. 316 h.) bu ıstılahı *el-Usul* adlı eserinde zikretmiştir. O mefûlün mansub olmasını kendinden önce gelen âmîle bağlar. Zikredilen bu illet ikinci dereceli illetlerden sayılmaktadır.⁵⁹ Bu ıstılahı ilk defa İbn Madâ değil İbn

⁵⁷ Age, s. 639.

⁵⁸ Age, s. 565, 660.

⁵⁹ İbn Serrâc, *a,g,e*, I, s. 54.

Serrâc kullanmıştır. Zira İbn Serrâc daha önce yaşamış olup aralarında üç asır kadar bir zaman farkı vardır.⁶⁰

İbnu'l-Varrâk her ne kadar terim olarak açıklamamış olsa da ikinci dereceli illetlere değer vermiş ve sık sık kullanmıştır. Örneğin, mübtedanın haberi neden merfû olmuştur? Sorusuna verilen cevap bu nitelikteki illetlerdendir.⁶¹ Başka bir örnekte ise cemi müennes salimde elifin diğer med harflerinden farklı olarak ihtiyari kullanılabilme illetinden de bahsetmiştir. O, bunu şöyle açıklar; “med (ى، و، ة) harfleri zaid olmaya daha uygundur. Ama bu durumda harflerin arasında da en uygun olanıda elifdir. Çünkü elif harflerin en hafifidir. Müennes ve çoğul (cem) ağır kelimeler olduğuna göre hafif olanı yani elif uygun düşmektedir.”⁶² Bütün bunlar İbnu'l-Varrâk'ın ikinci dereceli illetlerle yakından ilgilendiğini göstermektedir.

C. Cedelî (Diyalektik) İletlere Dayanma

Dilin kurallarının ve göstergelerinin yine dilin doğasına dayanılarak açığa kavuşturulmasıdır. Cedelî illetin bir anlamda kıyasa benzer bir yönü vardır. Çünkü bir şeyi başka bir şey üzerine hamletmektir. Yani mevcut olanı olmayana kıyas yapmaktır. Ama bildiğimiz kadarıyla illetle uğraşan nahivciler sadece dilde mevcut olan teoriyle yetinmemişlerdir.

Buna ek olarak daha derine giderek hayal güçlerini kullanıp cedelî illetleri daha fazla artırmışlardır. Bu hayal ürünü olan illetler

⁶⁰ İyd, *a, g, e*, s. 151.

⁶¹ el-Varrâk, *a, g, e.*, (Nassâr tahkiki), s. 370.

⁶² Age, s. 237.

dilde hiçbir değer taşımamaktadır. Örneğin fiiller neden ikil ve çoğul eki almazlar? Neden cer isimlerle, cezm de fiillerle kullanılmıştır? Neden fâil merfû, mefûl da mansub gelmektedir? Bunun aksi neden olmamıştır? Ve neden mâzi fiil fetha üzerine bina edilmiştir? Gibi sorulara muhatab olan kişi bunlara cevap olarak dil böyle doğmuştur demesi yeterlidir. Burada inceliklere düşerek öğrenciyi de sıkıntıya düşürecek şekilde aşırı sorular sormak gerekmez. Çünkü bu sorular çoğaldıkça değişik faraziyelere yol açmaktadır. Bu cedeli illetler kabul edilse bile dilin kendine has mantığı olduğundan illeti ileri süren nahivcilerin bu açıklamaları dilin özüne uygun düşmemektedir.⁶³

İbnu'l-Varrâk'ın “*İlelu'n-Nahv*” adlı eserinde incelediği teori illetlere baktığımızda onun bu konuda aşırıya gittiğini görürüz. Buna örnek olarak fiilin mecrûr olmamasının illetlerini verebiliriz. Bu konuda o, iki illet sunar;

İlk olarak o, mecrûrun izafetle meydana geldiğini söyler. İzafetin kattığı anlam muzafın tahsisidir. Eğer fiile birşey izafe edilirse bu izafet herhangi bir tahsis anlamı ifade etmez. Örneğin, (هذا غلام) şeklinde söylendiğinde bu ifade mübhem hale gelmiş olur. Ama (غلام زيد) şeklinde olursa o zaman buradaki çocuk kimin çocuğu olduğu anlaşılmış olur. Fiilin izafetine gelince o da şu şekilde olur ki, (غلام يقوم) bu ifadede çocuğun kim olduğu mübhem kalmaktadır. Çünkü bu çocuk ya Zeyd'in ya Amr'ın veya başka birisinin olabilir. Bu sebeple fiiller mecrûr olmazlar.

⁶³ Age, s. 100-101.

İkinci illet ise şudur; mecrûr isim tenvinin yerini tutar. Fiilin ise fâili bulunduğu için tenvin alamayacağına göre cer alması da caiz değildir.⁶⁴

İbnu'l-Varrâk'ın gayr-ı munsarîfın harf-i târif alması veya izafet yapılmasıyla ilgili illetlendirmesi de aynı şekilde teorik illete örnek teşkil etmektedir. İbnu'l-Varrâk bu konuda iki illet ileri sürer ve sonra bu iki illete karşı soru sorar, sonra bu soru için de ayrıca iki illet sunar. Ona göre gayr-ı munsarîf isimlerin harf-i târif alması veya izafet yapılması iki yönden açıklanabilir;

1. “Harf-i târifle izafet tenvin yerine kullanılan bir durumdur, açıkladığımız üzere tenvinin bulunması da ismin munsarîf olmasını gerektirmektedir. Bu sebeple harf-i târif ve izafet alan her isim gayr-ı munsarîf olmaktan çıkar.”

2. “Munsarîf olmayan her isim fiile benzediği için harf-i târif ve izafet almaz. İsimlerde asıl olan tasriflenme olduğuna göre harf-i târif alan her isim aslına dönmüş ve tasriflenmiş olur.”

Bu konuyla ilgili İbnu'l-Varrâk; fiilin harf-i cer almamasıyla, munsarîf olmayan isimlerin harf-i cer aldığında aynı hal üzere kalmasının nedeni ne olabilir? Diye sorar ve bu soruyu iki sebeple izah eder.⁶⁵ Bütün bu sorular ve faraziyeler illetin derinliklerine batmış aklın tasavvurlarından kaynaklanmakta ve dilin özünden çok uzak kalmaktadır.⁶⁶

⁶⁴ Age, s. 204.

⁶⁵ Age, s. 250.

⁶⁶ Age, s. 102.

D. İlletlerin Kapsamı (Şumûlü)

İbnu'l-Varrâk'ın illetin kapsamı hakkındaki verdiği bilgilerinden dilin gizli veya açık bütün meselelerini incelediği ve aynı şekilde dilin açıklanmış veya açıklanması gereken bütün göstergelerini inceden inceye ele aldığı anlaşılır. Örneğin, çoğu zaman dilde mevcut olmayan meseleler hakkında geniş incelemede bulunduktan sonra ‘neden böyle oldu?’, ‘neden böyle olmadı?’ veya ‘bu meselenin aksi neden olmadı?’ gibi sorular sorarak yine kendisi bu sorulara cevap aramaya çalışmıştır.⁶⁷ Konuya açıklık getirmek için bazı örnekler vermemiz gerekmektedir. İbnu'l-Varrâk irabın iç hareketlerde ortaya çıkmayışının nedenini şöyle açıklar;

1. “Çünkü kelimenin orta hareketleri kelimenin kalıbının seslerini gösterir. Eğer irabda kelimenin orta harekesinde yapılırsa o zaman kalıp harekesiyle irab harekesi birbirine karışmış olur.”

2. “İsimler arasında orta harfi harekeli olmayanlar mevcuttur. Bu isimler iki (دم يد), dört (جعفر) ve altı (غضوفوط) harfli olabilirler. Eğer böyle kelimelerin orta harekesinde îrâb yapılırsa bu zaman da îrâbın yeri karışık hale gelmiş olur.”⁶⁸

İbnu'l-Varrâk tesniye ve cemî müzekker sâlim kelimelerindeki zaid harfin başka harf değilde (النون) harfi olmasına şöyle bir illet sunar; “tesniye ve cemî müzekker sâlim kelimeler için başka harflerin zaid olarak kullanılması istiskal (ağırlık) ve yakınlık sebebiyle mümkün

⁶⁷ Age, s. 215, 217, 222, 223.

⁶⁸ Age, s. 217, 218.

olmamaktadır. Bundan dolayı diğer harflere nisbetle zaid olarak (النون) harfi gelmesi en uygun olanıdır.”⁶⁹

O aynı şekilde nasih harflerin ismini nasb, haberini de ref etmesinin nedenini ve bu şekilde amel etmesini açıklamaya çalışmıştır; “bu harflerin bu şekilde amel etmesinin nedeni bu harflerin isme has harfler olmasındandır. Bu harfler fiillerle birlikte kullanılmaz. Bu harflerin bazıları isimlere anlam katarlar ve sonları mâzi itibarıyla fiil gibidir. Lafızlar fiil gibi olup isimlerle birlikte kullanıldıkları için fiil gibi amel ederler.”⁷⁰

İbnu'l-Varrâk neden nasb önce, ref sonra gelmiş onu da konunun devamında uzun uzun anlatmıştır ki, biz bura da konuyu uzatma endişesiyle zikretmeyi uygun bulmuyoruz.

IV. İBNU'L-VARRÂK'IN DAYANDIĞI İLLETİN ÇEŞİTLERİ

A. İletu Havf'il-Lebs (Karıştırılma Korkusu İleti)

Bu illet türü Arapların konuşmalarında çokça dikkat ettikleri ve kelimelerin anlamlarının karışması ihtimaline karşı ihtiyatlı oldukları konulardan biri sayılmaktadır.⁷¹ İbnu'l-Varrâk eserinde konuyla ilgili birçok örnek sunmaktadır. Biz konuyu vuzuha kavuşturma açısından bazılarını sunmaya çalışacağız.

İbnu'l-Varrâk müsenna ile cemî müzekker arasındaki farklılığın zaruretten ortaya çıktığını izah etmek için şunları ileri sürmektedir;

⁶⁹ Age, s. 237-238.

⁷⁰ Age, s. 332-333.

⁷¹ Age, (muhakkikin sözü), s. 82.

“Merfû ismin normalde “vâv” ile merfû olması lazımdı. Bu durumda müsennada (جاءني الزيدون) cemî’de de (جاءني الزيدون) der idik. Cer halinde ise tesniyede (مررت بالزيدين) cemî de ise (مررت بالزيدين) demiş olurduk. Böylece tesniye ve ceminin merfû ve mecrûr durumlarını hareke farkı ile ayırt etmiş olurduk. Ancak aynı şekilde mansub yapmak istediğimizde tesniye ve cemî hallerinde kelimeyi elif ile söyleme durumunda kaldığımızda elifin önündeki harfi de muhakkak fetha ile okumak zorunda kalırdık ve tesniye ile cemî’nin nasb halinde birbirinden biçimsel ve sözel bir farkı kalmazdı,”⁷² deyip nasb alametinin kaldırıldığını ve iki ismin üç halinde iki alametle yetinildiğini böylece izah etmektedir.

İbnu'l-Varrâk diğer bir örnekte tenvinin murab isimlerle birlikte kullanılmasının nedenini şöyle açıklamaktadır; isimler asıl itibarı ile mûrab sayılır. Eğer tenvin murab isimlerle birlikte kullanılmazsa o zaman fiillerle isimler arasında karışıklık meydana gelmiş olur. Burada tenvin isimlerle fiiller arasındaki karışıklığı ayırt etmektedir.⁷³ O, bu illetle ilgili eserinde birçok örneklere yer vermiştir.⁷⁴

B. Tahfif (Hafifletme) İleti

Bu, Arapların yaradılışları gereği olarak konuşmada hafifletme yönüne gitmeleri illetidir. Onlara göre eğer konuşmada tahfif illeti kullanılmazsa bu büyük bir konuşma hatası olurdu. İbnu'l-Varrâk “İlelu'n-Nahv” adlı eserinde bu konuyla ilgili olarak cemî müennes

⁷² Age, s. 231.

⁷³ Age, s. 221-222.

⁷⁴ Age, s. 241, 323, 384, 561.

sâlimdeki zaid elifi şu şekilde gerekçelendirmektedir; “bu durumlarda elifin gelmesi daha uygun görülmüştür. Çünkü elif med harflerinin en hafifidir. Müennes ve cemîler ağırlıklı kelimelerdir. Bu sebeple elif hafif olduğu için zikredilen kelimelerde zaid olarak kullanılmıştır.”⁷⁵

Diğer bir örnekte ise İbnu'l-Varrâk, (ليس)'nin mâzisinin kullanılarak muzâri'sinin terk edilmesi hakkındaki soruya cevap olarak sunduğu illetlerin ikincisinde şöyle der; “Mâzi lafız olarak mustakbelden (muzâri) daha hafiftir. Bu sebeple hafif olanın kullanılması gerekli görülmüştür.”⁷⁶ İbnu'l-Varrâk bu konu hakkında eserinin birçok yerinde örneklere yer vermiştir.⁷⁷

C. Teşbih İlleti

Teşbih illeti ile aynı hükmü taşıyan farklı kelimelerdeki illet kastedilmektedir. “*İlelu'n-Nahv*” adlı eserden alınan örneklere gelince ilk olarak (حيث) mekân zarfının fiile izafesinin gerekçelendirilmesidir. İbnu'l-Varrâk'ın gerekçesi şöyledir; “(حيث) kelimesine gelince bu kelime mekân zarflarından olduğuna göre (حين)'ye benzetilerek fiile izafet edilmesi caizdir. Çünkü (حيث) mekânda müphem olduğu gibi (حين) de zamanda müphem bir kelimedir. Bu illet sebebiyle fiile izafe edilmesi mümkün görülmüştür.”⁷⁸ O, eserinin başka bir yerinde ise konuya örnek olarak bazı isimlerin mebni olmasına illet olarak fiillere

⁷⁵ Age, s. 241.

⁷⁶ Age, s. 347.

⁷⁷ Age, s. 260, 272, 289, 361.

⁷⁸ Age, s. 207.

benzemesini göstermiştir.⁷⁹ O, bu illeti eserinin diğer yerlerinde de kullanmıştır.⁸⁰

D. Fark İleti

Fark illeti: Arapların bir kelimeyi bir başka kelimedenden ayırmak için farklı telaffuz etmeleri kastedilmektedir. Birbirlerinden farklı olsunlar diye failin merfû, mefûlün mansub, cemî nûnunun meftûh ve tesniye nûnunun da meksur okunması gibi.⁸¹ Aynı şekilde bu illet ile benzer durumlarda farklı alametlerin bulunması halinde inceliklerine dikkat çekilerek duruma açıklık getirilmiştir.⁸²

İbnu'l-Varrâk'ın konuyla ilgili örneklerine gelince, O müfred münadanın hareke ile mebni oluşunu gerekçelendirmede şu illeti sunar ve şöyle der; “münada nidâdan önce mûrab bir kelimedir. Zira bir engel bulunmadıkça bütün isimler mûrab sayılır. Münada olan isim daha önce mûrab olup bir sebep dolayısıyla (nidâ) mebni olduğu için, daha önce hiç mûrab olarak kullanılmamış (م, ما, كم) gibi ve sükûn üzere mebni olan isimler arasında bir fark olsun diye münada hareke ile mebni olmuştur.”⁸³ O, eserinin başka bir yerinde konuyla ilgili olarak der ki; (ة) harfi tekil ile çoğul arasındaki farkı göstermek için gelmiştir. Örneğin (تمر - ثمر) şeklinde olması gibi.⁸⁴ İbnu'l-Varrâk fark illetini eserinin bazı yerlerinde zikretmiştir.⁸⁵

⁷⁹ Age, s. 613.

⁸⁰ Age, s. 249, 433, 505, 536.

⁸¹ Suyûtî, *a.g.e.*, s. 72.

⁸² el-Varrâk, *a.g.e.* (Nassâr tahkiki, muhakkikin sözü), s. 84.

⁸³ Age, s. 462-463.

⁸⁴ Age, s. 708.

⁸⁵ Age, s. 223, 653, 668, 704.

E. Çok Kullanılma İleti

Bu, bazı hükümleri açığa kavuşturmak için delil olarak kullanılan bir illet türüdür. Örnek olarak İbnu'l-Varrâk'ın üzerinde çokça durduğu konulardan biri de hazftir. İbnu'l-Varrâk harf-i cer gerektiren bazı fiillerden (من) cer harfinin hafzedilebileceğini söylemiş ve bu konuda bazı illetler sunmaya çalışmıştır; (إِخْتَرْتُُ الرِّجَالَ زَيْدًا) “*bu kişilerden Zeyd'i seçtim*” cümlesindeki ‘إِخْتَرْتُُ’ fiili tümünü değilde bazısını seçme imkânını verdiği için (من) harf-i cer'in hafzedilmesi caiz görülmüştür. Diğer bir hazif ise, konuşmada çokça rastlanıldığı için kolaylık olsun diye hazfi uygun görülmüştür. Örneğin, (نَصَحْتُ زَيْدًا) gibi ifadeler konuşmada sık kullanıldığı için harf-i cer hafzedilmiştir.”⁸⁶ Diğer bir örnekte ise nida harfinin ‘يَا’ harf-i târifli olmasına rağmen Allah (الله) lafzıyla birlikte kullanılması hakkındaki gerekçelendirmeleri şöyledir;

1. Bu kelime çok kullanılan bir kelimedir.

2. Bu kelime başındaki harf-i tarifile birlikte alem haline gelmiştir ve hiçbir zaman harf-i târifini yitirmez.

3. Kelimenin aslı (إِلَا) olup, baştaki hemze düşmüş harf-i târif yerini tutmuştur, böylece sanki harf-i târif kelimenin aslından gibi olmuştur.⁸⁷ İbnu'l-Varrâk bu illetten eserinin diğer birçok yerinde de zikretmiştir.⁸⁸

⁸⁶ Age, s. 445.

⁸⁷ Age, s. 471.

⁸⁸ Age, s. 477, 558, 573, 629, 725.

F. Öne Geçme İleti

İbnu'l-Varrâk bu illet türüne örnek olarak tesniye ve çoğulla ilgili şu gerekçelendirmede bulunmaktadır; “tesniye nûn’u neden kesre ve çoğul nûn’u neden fetha gelmiştir? Diye sorulursa bu konuda şu illet ileri sürülebilir; çünkü tesniye çoğuldan (cem) önce gelir. Tesniyedeki sakın harfin harekelenmesi asıl harekesi olan kesre üzerine olması uygun olanıdır. Bunun sebebi ise tesniye çoğuldan önde gelmektedir. Zira çoğuldaki (النون) harfi kesredan sonra gelir ve çoğul fetha ile harekelenerek tesniyedeki (النون) harfi ile karıştırılmamasını sağlar.”⁸⁹

Başka bir yerde ise İbnu'l-Varrâk fâilin mefûlden önce gelmesine delil olarak önde gelme illetini gösterir ve fiilin fâille beraber anlam ifade ettiği için mefulden önce geldiğini söyler.⁹⁰ Eserde İbnu'l-Varrâk bu illet türünü fazla kullanmadığı için bu kadarıyla konuya açıklık getirmekle yetindik.⁹¹

G. İstiğnâ (İhtiyaç Görmeme) İleti

İbnu'l-Varrâk’ın kullandığı bu illet türü Sîbeveyh’in “*el-Kitâb*” adlı eserinde çokça kullandığı illetlerdendir.⁹² Bu konuya (ليس) fiilinin çekilmemesi örnek olarak verilebilir. İbnu'l-Varrâk bu konuyu şöyle gerekçelendirmektedir; “bu fiilin çekilmeme sebebi geçmiş zamanının diğer nefy edatlarına ihtiyaç duymamasıdır.”⁹³ Diğer bir örnekte ise, İbnu'l-Varrâk soru cümlelerinde gelen (أَيُّ) kelimesinin önündeki soru

⁸⁹ Age, s. 236.

⁹⁰ Age, s. 377.

⁹¹ Age, s. 394.

⁹² Sîbeveyh, *a.g.e.*, s. 199.

⁹³ İbnu'l-Varrâk, *a.g.e.*, (Nassâr tahkiki), s. 355.

harfi olan elifin hazfedilmesini zikreder. Gerekçelendirmeyi şöyle yapar; “eğer birisi (علمت أيهم في الدار؟) “*onlardan hangisi evdedir biliyor musun?*’ derse (أي) edatını nasb ederek söylerse bu caiz olmaz. Çünkü burada istifham işareti olan elif hazfedilmiştir. Buradaki hazfın sebebi ise, istiğna (ihtiyaç görmeme) illetidir.”⁹⁴ İbnu'l-Varrâk eserinde bu illetle ilgili bazı örneklerden bahsetmiştir.⁹⁵

H. İstiskal (Ağırılık) İleti

Burada cümle, kelime, harf veya hareke ağırlığından bahsedilen illet türü kastedilmektedir. İbnu'l-Varrâk konuyla ilgili olarak merfû halinde müsennanın elif almasını gerekçelendirerek der ki; “tesniyede merfû halinde elifin gelmesi en uygun olanıdır. Çünkü (و) ve (ي) harfleri (ل) harfinden daha ağırdır. Ağır olanlar düşürülerek daha hafif olan (ل) harfinin tesniyede merfû olarak gelmesi uygun görülmüştür.”⁹⁶

İbnu'l-Varrâk diğer bir örnekte ise, (أكرم) kalıbı (دحرج) kalıbı üzere olduğu halde neden muzârisinin ilk harfi sükûn olarak gelir sorusuna cevap olarak şöyle açıklama yapar; “(يكرم) kalıbının aslı (يؤكرم) şeklinde gelerek (يُدحرج) kalıbına uygun düşmesi gerekirken hemze hazfedilmiştir. Hemzenin hazfedilme sebebi ise, istiskal (dile ağır gelme) illetidir.”⁹⁷ O, eserinin başka yerlerinde de bu illete bağlı izahlarda bulunmuştur.⁹⁸

⁹⁴ Age, s. 483-484.

⁹⁵ Age, s. 282, 347, 355.

⁹⁶ Age, s. 232.

⁹⁷ Age, s. 260.

⁹⁸ Age, s. 236, 262, 281, 387.

İ. Tasarruf İleti

İbnu'l-Varrâk (ما) harfinin zaid olarak diğer harflerden daha fazlaca kullanılmasına dair bir soruyu cevaplarken bu illete başvurur ve şöyle der; “bu sorunun cevabı (ما) harfinin kullanımının çeşitli olmasıdır. Bu harf zaid olarak kullanıldığında kendi kendine bir anlam ifade etmemektedir. Diğer harfler içerisinde seçilmesinin nedeni ise, anlamını kaybederek her tarafa çekilebilme özelliğine sahip olmasıdır.”⁹⁹

O, bu illetten eserinde nadiren bahsettiği için bu kadarıyla konuya açıklık getirdik.

J. İtidal, Muâdele (Dengeleme) İleti

İbnu'l-Varrâk (ئ) deki hemzenin cümle başında esreli ve diğer yerlerde fethalı gelmesinin nedenini şöyle açıklamaktadır; “hangi sebepten dolayı başlangıçta kesreli ve cümle içerisinde ise fethalı kullanılmıştır? Sorusuna şöyle cevap verilir; çünkü kesre fethadan daha kuvvetlidir. Cümle ortasında (أ) edatı (ئ) okunsaydı hem hemzenin esresi hemde ardından gelen kelimelerle birlikte okunması daha zor olacaktı. Bunun için ağır olmasından dolayı, cümle başındakinin (ئ), hafif olması dolayısıyla da cümle arasındakinin (أ) okunması tercih edilerek denge (îtidal) sağlanmıştır.”¹⁰⁰

İbnu'l-Varrâk başka bir örnekte fâilin merfû, mefûlün de mansub olma gerekliliğine sunduğu illetlerden birincisinde şöyle der; “Fâil ile mefûlün arası mansubla ayırte edilir. Çünkü fâil konuşmada

⁹⁹ Age, s. 311, 414.

¹⁰⁰ Age, s. 602.

mefûlden daha az kullanılmaktadır. Bunun sebebi de fiilin birden fazla kelimeye (mefûl) ihtiyaç duymasıdır. Böylece ağırlılık harekesi (merfû olması) dilde az kullanılana (fâile) ve dilde sık sık rastlanana da (mefûle) hafiflik harekesi (mansub olma) verilerek denge (îtidal) sağlanmıştır.”¹⁰¹ O, eserinin birçok yerinde bu illetten yararlanmıştı.¹⁰²

K. Fasl (Ayrıdetme) İleti

Bu illet türünün amacı bir şeyi diğerinden herhangi bir alametle ayırmaktır. İbnu'l-Varrâk'ın bu illet türüne verdiği örneklere gelince; O, fiillerle isimlerin arasını ayırmak için tenvin getirilmesini ileri sürer ve bu konuda şöyle der; “tenvinin getirilmesi munsarif ile gayr-i munsarif arasındaki ayrıtedici fark mesabesinde olduğu içindir.”¹⁰³ Yine İbnu'l-Varrâk rubâ'i fiillerin muzârî çekiminde ön harfinin damme gelmesini gerekçelendirerek der ki; “eğer rubâ'i muzârinin ön harfini meftûh olarak bıraksaydık o zaman sülâsi fiillerle rubâ'i fiiller birbirine karıştırılırdı. Rubâ'i fiilin muzârisinin ön harfi damme olarak gelince bu sorun ortadan kalkmış ve ikisi arasında fark oluşmuş olur.”¹⁰⁴ O, eserinde bu illetten sık sık bahsetmiştir.¹⁰⁵

L. Muhâlefet İleti

Muhalefet illetini ile ilgili olarak İbnu'l-Varrâk (لأَصْرَبَنَّ أَيُّهُمْ فِي) (الدَّار) cümlesindeki (أَيُّ) kelimesinin damme üzere mebni olmasının nedenini gerekçelendirerek şöyle açıklamıştır; “burada damme üzerine

¹⁰¹ Age, s. 376.

¹⁰² Age, s. 237, 376, 602.

¹⁰³ Age, s. 613.

¹⁰⁴ Age, s. 262.

¹⁰⁵ Age, s. 312, 376, 463, 464.

mebni olmasının nedeni kendi benzerlerine muhalefetinden dolayıdır. Kendi benzerlerinin hükmünden çıkınca da noksan hale gelmiş olur. Noksan olması sebebiyle de mübteda hazfedilerek mebniliği lüzumlu hale gelir.”¹⁰⁶ İbnu'l-Varrâk bu illet türünü eserinde çok kullanmıştır.¹⁰⁷

M. İvad (Bedel) İlleti

Bu illet türü Sîbeveyh'in *el-Kitâb*'ında geçen illet türlerindedir.¹⁰⁸ İbnu'l-Varrâk bu konuya mezid rubâ'i muzârinin ilk harfinin damme gelmesinin nedenini gerekçelendirerek şöyle der; “çünkü damme harekelerin en kuvvetlisidir ve bu sebeple de mezid rubai muzarinin başına getirilmiştir ki, mahzûf olan harfin yerini tutsun.”¹⁰⁹ Yine, O (قَبْلُ وَ بَعْدُ) kelimelerinin damme üzerine mebni olmasının nedeni olarak ileri sürdüğü iki illetten ikincisinde şöyle der; “çünkü damme harekelerin en kuvvetlisidir ve bu sebeple de bu iki kelime en kuvvetli hareke olan damme üzerine mebni gelerek mahzûf kelimenin yerini tutması sağlanmıştır.”¹¹⁰ O, bu illetten eserinin diğer yerlerinde de bahsetmiştir.¹¹¹

N. Vücub İlleti

İbnu'l-Varrâk bu illetle ilgili olarak (ة) harfinin vasıl (geçiş) ve vakıf (duruş) halindeki sübutunu şöyle izah eder; “(ة) harfinin vasıl veya vakıf halindeyken okunması bu harfin kelimenin aslından

¹⁰⁶ Age, s. 574.

¹⁰⁷ Age, s. 325, 594, 607, 623.

¹⁰⁸ Sîbeveyh, *a, g, e*, s. 207.

¹⁰⁹ el-Varrâk, *a, g, e*, (Nassâr tahkiki), s. 262.

¹¹⁰ Age, s. 323.

¹¹¹ Age, s. 235, 278, 583, 605.

olduğunu ve aynı şekilde müennesliğe işaret ettiğini göstermektedir. Bu tür kelimeler her yerde aynı okunması dolayısıyla bu şekilde gelmesi gerekli hale gelmiştir.”¹¹² O, eserinde bu illetten az yararlanmışır.¹¹³

O. Benzerlik ve Benzemezlik İleti

İbnu'l-Varrâk konuyla ilgili olarak der ki; “nehiy (نہی)’sından sonraki kelime meczum olarak gelir. Çünkü emir sükûn üzere mebnidir ve nehiyden farklı olarak sadece önünde (نہی) harfi bulunur. Bu sebeple de nehiy lafız itibarıyla emir kalıbına benzediği için cezm halinde gelmiştir.”¹¹⁴ O, eserinin başka bir yerinde cemî ve tesniyenin îrâbının değişmeksizin maksur kelimenin îrâbındaki gibi tek biçimde neden gelmediği, sorusuna şu şekilde cevap vermiştir; “cemi ve tesniyenin îrâbının değişmesi zorunludur. Maksur kelimenin îrâbının değişmemesinin nedeni illet harfleri bulunmayan sahih kelime îraplarına benzetilerek takdiri olarak îraplanmasıdır. Aynı şekilde maksur kelime, sıfatının îrâbına göre de takdiri olarak îraplanır. Böylece sıfatın îrâbı neyse maksur kelimenin îrâbı da o şekilde yapılır. Örneğin (هذه عصا معوجة) cümlesindeki (معوجة) kelimesindeki merfû haline benzetilerek maksure de sahih isim yerindeki gibi merfû olacaktı. Ama tesniye ve cemîde herhangi bir sıfat veya benzerlik söz konusu olmadığına göre tek vecih üzere gelmesi caiz değildir. Benzemezlik nedeniyle tesniye ve cemîde îrâbı değişir. Eğer tek vecih üzere gelseydi o zaman olduğu gibi îrâbını gösterecek neden

¹¹² Age, s. 242.

¹¹³ Age, s. 243-244.

¹¹⁴ Age, s. 279-280.

bulunmazdı.”¹¹⁵ İbnu'l-Varrâk eserinde bu örnekten yararlandığı yerler olmuştur.¹¹⁶

P. İştirak İlleti

İbnu'l-Varrâk konuyla ilgili olarak şöyle bir örnek sunar ve (حيث) kelimesinin cümleye izafe edilmesinin gerekçesini şöyle açıklar; “burada nasıl ki (أَيْ) kelimesi cümleye izafe edilebiliyorsa (حيث) kelimesi de müphemlik bakımından onunla bu konuda müşterek olduğu için cümleye izafe edilmesi caizdir.”¹¹⁷ İbnu'l-Varrâk eserinin diğer yerlerinde de konuyla ilgili görüşler belirtmiştir.¹¹⁸

Q. Delalet İlleti

İbnu'l-Varrâk fiil mi masdardan yoksa masdar mı fiilden türemiştir, sorusuna masdarın fiilden türediği cevabını verir ve sunduğu iki illetten ikincisinde şöyle der; “diğer bir açıdan fiil hem zamana hem de masdara delalet eder. Fakat masdar sadece özüne delalet etmektedir. Bu sebeple de fiilin daha önce gelmiş olması gerekir.”¹¹⁹ O, diğer bir örnekte ise, fiilin harf-i cerlerle değil de zaman zarflarıyla birlikte kullanılmasına dair soruya verilen cevapta der ki; “zira fiil çekim itibarıyla zamana delalet ettiğine göre zaman zarflarıyla birlikte kullanılmaktadır.”¹²⁰ O, eserinin diğer yerlerinde de bu illetten bahsetmiştir.¹²¹

¹¹⁵ Age, s. 235.

¹¹⁶ Age, s. 283, 286, 371, 412, 601, 621.

¹¹⁷ Age, s. 322.

¹¹⁸ Age, s. 465, 468, 494, 503.

¹¹⁹ Age, s. 492.

¹²⁰ Age, s. 503.

¹²¹ Age, s. 273, 304, 340, 481.

R. Zaruret İleti

İbnu'l-Varrâk'ın “*İlelu'n-Nahv*” adlı eserinde kullandığı illet çeşitlerinden sonuncusu zaruret illetidir, bu da eserde geçen şiirlerle ilgili zaruret illetidir. O, bu illet türüne örnek olarak şiirde geçen (كان)’in isminin nekre, haberinin de marife gelmesini göstererek şöyle gerekçelendirir;

كَأَنَّ سُلَافَةً مِنْ بَيْتِ رَأْسٍ يَكُونُ مِزَاجَهَا عَسَلٌ وَ مَاءٌ

“*Sevgilimin ağzı, içine bal ve su karıştırılmış, yıllanmış değerli Beyt Râs (Üründe bir yer adı) şarabı gibidir.*”¹²²

İbnu'l-Varrâk bu şiirle ilgili olarak şöyle der; “bu şiirdeki ‘عَسَلٌ’ kelimesi nekre olarak gelmiştir ve (كان)’nin ismidir. Yine şiirde geçen (مِزَاجَهَا) kelimesi de marife gelmiş olup haber durumundadır. Bu durum Arapların şiirlerinde pek azdır ve burada şiir zaruretinden dolayı böyle gelmiştir.”¹²³ İbnu'l-Varrâk zarurete dair diğer bir örnekte ise bir şiirde geçen (كلتا) kelimesindeki elif’in hazfedilmesini zikretmiştir:

فِي كَلْتِ رَجُلَيْهَا سَلَامَى زَائِدَةٌ كَلْتَاهُمَا قَدْ قُرْنَتْ بِوَاحِدَةٍ

“*Her iki ayağında da fazla kemik var, ikisi de sadece birine bağlı*” (erkek deve kuşunun ayağı kasdedilmiştir).¹²⁴

İbnu'l-Varrâk bu şiir hakkında der ki; “Şairin (كلتا) kelimesinden elif’i hazfetmesi tamamen zarureten dolayı olmuştur. Buradaki elif zaid harf olarak takdir edilmiştir. Zaruret olan şeyin ise hüccet (delil)

¹²² el-Berkûki Abdurrahman, *Şerhu divâni Hassân b. Sâbit el-Ensârî*, 1. baskı, Dâru'l-Kitâbi'l-‘Arabî, Beyrut, 2004, s. 37.

¹²³ el-Varrâk, *a, g, e*, (Nassâr tahkiki), s. 353.

¹²⁴ Ömer el-Bağdâdî, *a, g, e*, s. 129.

olarak kullanılması caiz değildir.”¹²⁵ O, zaruret illetini eserinde nadir olarak kullanmıştır.¹²⁶

¹²⁵ el-Varrâk, *a, g, e*, (Nassâr) s. 534.

¹²⁶ Age, s. 231, 484.

SONUÇ

İbnul-Varrâk h. IV. asırda yaşamış klasik nahivcilerin büyüklerinden biri sayılır. O, gramer kurallarının tespit ve tedvin aşamasından sonra dilde değişik eğilimlerin ortaya çıktığı bir çağda yaşamıştır. Bu çağ aynı zamanda dilsel çalışmaların felsefî bir renk aldığı çağ olduğundan önem arz etmektedir. Nahiv illetleri konusu, doğal olarak dil kurallarının oluşturulması esnasında nahivle birlikte gelişmiş ve üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Zamanla nahiv illetleri konusunda aşırıya gidilmiş, gramer kitapları, dil konularının hiç de gerektirmediği, tamamen varsayımlara dayalı nahiv illetlerine dair bilgilerle doldurulmuş ve bazı konular işin içinden çıkılmaz hale getirilmiştir. Nahiv illetleri fıkıh, felsefe ve mantık gibi ilimlerden etkilenmiştir. Bu dönemde klasik nahivcilerden her biri illeti farklı yorumlamışlardır. Çoğunlukla nahivciler kendi ekollerine bağlı kalarak yanlış da olsa bu ekolün görüşlerini savunmaya çalışarak kendi hocalarının görüşlerini benimsemişlerdir. İbnul-Varrâk da çoğu zaman Sibeveyh'den etkilenerek onun görüşlerini savunmaya çalışmıştır.

Çalışmanın esas konusu olan İbnu'l-Varrâk "*İlelu'n-Nahv*" adlı eserinde zikrettiği illet türleri konusunda Sibeveyh'in "*el-Kitab*" adlı eserinden etkilendiği görülmektedir. İbnu'l-Varrâk'ın yaşamış olduğu asırda biri Basra diğeri de Kufe ekolü olmak üzere iki ekol mevcuttu. İbnu'l-Varrâk Basralılar tarafında yer almaktadır. Bunu onun "*İlelu'n-Nahv*" adlı eserinde açıkça görmek mümkündür. İbnu'l-Varrâk, Basralılardan bahsettiği zaman, "*ashabımız*" diye zikreder, onların

görüşlerini her zaman savunur ve onlara destekç çıkardı. Kufelilere gelince onların görüşlerini çürütür veya onları zayıf görürdü.

İbnu'l-Varrâk “*İlelu'n-Nahv*” adlı eserinin bab başlıklarında çoğunluğu Basra ekolü olmak üzere Kufe ekolünün ıstılahlarından da yararlanmıştı. Onun bu şekilde Basralılardan yararlanması tabii ki kendi ekolüne taassup derecesinde bağlı kalmasını gerektirmez. Nitekim Kufe ekolünden el-Ferrâ'ya yedi yerde ve el-Kisâi'ye de bir yerde cevap vermiş, ama hiçbir şekilde sert cevap vermemiştir. Hatta Kufelilerden bahsederken ad söylemeden sadece Kufeliler, Kufe Ehli ve Bazı Nahivciler ifadeleriyle yetinmiştir. Bu konuda “*İlelu'n-Nahv*”de örnekler bulunmaktadır. Bu durum İbnu'l-Varrâk'ın Kufelilere karşı olan ihtiram ve saygısını göstermektedir.

Eserin mukaddimesi yoktur. İbnu'l-Varrâk eserinde konuları ve illetlerini güçlü delillerle isbat ederek şerh etmeye çalışmıştır. Basra ve Kufe nahivcilerinin görüşlerinden de yararlanarak illetleri mantikî bir ölçüde izah etmiştir. O, bazen nahivcilerin görüşlerini daha çok ihtilaflı konular üzerinden sunmaya gayret göstermiştir. İbnu'l-Varrâk kıyasa, mantika, ittifakla konulmuş kurallara ve Araplar nezdinde kabul gören ifadelere muvafakat eden görüşleri savunmuş, bu kurallara aykırı düşen görüşleri de eleştirmiştir. Eserin üslubu hem akıcı hem de çok rahat anlaşılabilir şekildedir.

Nahiv illetlerinin eğitim alanındaki durumu öteden beri hep tartışma konulardan biri olarak kalmıştır. İbn Madâ'nın, birinci derecedeki illetlerin dışında kalan nahiv illetlerinin toptan reddedilmesi gerektiği fikrinin isabetli olmadığı kanaatindeyiz. İbn Madâ'nın bu

görüşleri, kendi döneminde de çok fazla taraftar toplayamamış ancak er-Red âlâ'n-nuhât kitabının tespit edilmesi ve tahkik edilerek gün yüzüne çıkarılması ile yeniden gündeme gelebilmiştir. Bugüne kadar nahiv bilgileri tarafından ortaya konulan illetler ve bu illetler üzerinde yapılan çalışmalar, bazı aksaklıkları ile birlikte Arap dilinin zenginliğin ve kültürünün bir parçası olarak kabul edilmeli, dil felsefesi olarak kabul edilen ikinci ve üçüncü derecedeki illetler de birinci derecedeki illetlerle birlikte araştırmacıların incelemesine açık olmalıdır.

Ancak elbette dil öğretimi amacıyla yazılmış olan ve okullarda okutulacak kitaplarda nahiv konularını fazla detaylandırıp illetlere boğmak doğru olmaz. Bu tür kitaplarda konular açık ve sade bir şekilde ele alınmalı, öğrenciyi sıkacak ve onu dil öğreniminden uzaklaştıracak tarzda dil felsefesi konuları ile doldurulmamalıdır. Böylelikle hem Arap dilinin zengin mirası korunmuş olacak, hem de ikinci ve üçüncü derecedeki illetlerin olumsuz yönlerinden kaçınmak mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abduddâim**, Muhammed Haşim, *et-Talîl Inde'n-Nuhât*, Mecelletu'l-Bahsi'l-İlmi ve't-Turasi'l-İslam, Mekke, 1980.
- el-Berkûkî**, Abdurrahman, *Şerhu dîvâni Hassân b. Sâbit el-Ensârî*, 1. baskı, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 2004.
- Ebu'l-Bekâ**, Muhibuddin Abdullah b. Hüseyin b. Abdullah Ukberî, *el-Lübâb fî ileli'l-binâ ve'l-îrâb*, thk. Gâzi Muhtâr Talimat, Dâru'l-Fikri'l-Muasır, Beyrut, 1995/1416.
- el-Bağdâdî**, Ebû Bekir Muhammed b. Sehl b. Serrâc en-Nahvî, *el-Usul fî'n-Nahv*, 1. baskı, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1975.
- el-Bağdâdî**, İsmail Paşa b. Muhammed Emin b. Mirselim, *Hediyyetü'l-Ârifîn*, el-Mektebetü'l-Faysaliyye, 3. baskı, İstanbul, 1990.
- Çağmar**, Edip, “Arap Dilinde Tağlip”, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Diyarbakır, 2002.
- Çıkar**, Mehmet Şirin, ez-Zeccâcî'nin “el-İdâh fî İleli'n-Nahv ve el-Cumel fî'n-Nahv Adlı Eserleri Bağlamında Nahiv İlmine Bakışı”, Nusha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, sayı. 14, Ankara, 2004.
- Ebu'l-Ferec**, Muhammed bin İshak İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, Dâru'l-Marife, Beyrut, ts.

Elmalı, Hüseyin, “Ebu Osman el-Mazini”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, I, İstanbul. 1994.

el-Enbârî, Ebu'l-Berekât Kemâluddin Abdurrahman b. Muhammed, *Nüzhetü'l-Elibba fî Tabakâti'l-Üdebâ*, Mektebetü'l-Menâr, Ürdün, 1985.

_____, *el-İğrâb fî Cedeli'l-Îrâb Lümau'l-Edille fî Üsul'n-Nahv*, Matbaatü'l-Camiati's-Suriye, Dimeşk, 1957.

_____, *Nüzhetü'l-Elibba Fi Tabakati'l-Üdeba*, Daru Nahdati, Mısır 1967.

el-Endülüsî, Ebu Hayyân Muhammed b. Yusuf el-Ğirnatî, *Tezkiratu'n-Nuhât*, Müessesetü'r-Risâle, 1. baskı, Beyrut, 1986.

Ergin, Mehmet Cevat, el-Ukberî ve *el-Lubâb fî İleli'l-Binâ'i ve'l-Îrâb'ı*, Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2002, (Yayınlanmamış doktora tezi).

_____, “Arap Dilinde Nahiv İletleri Üzerine”, *Marife*, yıl. 9, sayı.1, bahar 2009.

el-Ferâhidî, el-Halil b. Ahmed, *Kitabu'l-Ayn*, thk. Mehdi el-Mahzumî, İbrahim es-Samarra'i, y.y., ts.

Ferezdak, Ebû Firâs Hammâm b. Gâlib b. Şa'sâ Ferezdak, Şeriketü'l-Alemiyye li'l-Kitâb, Beyrut, 1995.

el-Firuzabâdî, Mecdu'd-Din Muhammed b. Yakub, *el-Bulga fî Tarihi Eimmeti'l-Luğa*, yay.y., Dimeşk, 1972.

Güler, İsmail, *Nahvi Kolaylaştırma Çabaları*, Rehber Yayıncılık, Bursa, 2006.

el-Hamevî, Yakut, *Mûcemu'l-Udebâ*, thk. İhsan Abbas, Dâru'l-Garbi'l-İslam, Beyrut, 1993.

Heyet, *el-Mûcemu'l-Vesît*, Dâru Umran, yay.y., y.y., 1985.

Iyd Muhammed, *Usûlü'n-Nahvi'l-Arabî fî Nazari'n-Nuhât ve Re'yi İbn Madâ ve Dav'i İlmi'l-uğati'l-Hadis*, Kahire, 1997.

İbn Madâ, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Abdurrahman b. Muhammed, *Kitabu'r-Red âlâ'n-Nuhât*, Daru'l-Maarif, Kahire, 1982.

_____, *er-Red âlâ'n-Nuhât*, thk. Muhammed İbrahim el-Benna), Kahire, 1979.

İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemâluddin Muhammed b. Mukerrem, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sadr, Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, 1416/1996.

el-İsfahânî, er-Râgib, *el-Mufredat fî garibi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Seyyid Geylânî, Dâru'l-Marife, Beyrut, ts.

Katib Çelebi, Hacı Halife Mustafa bin Abdullah, *Keşfu'z-Zunûn*, Ankara, 1972.

_____, *Keşfu'z-Zunûn an Esmâi'l-Kütüp ve'l-Funûn*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1992.

Kehhâle, Ömer Rıza, *Mûcemu'l-Müellifîn*, Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, ts.

- el-Kiftî**, Cemâluddin Ebu'l-Hasan Ali b. Yusuf, *İnbâhu'r-Ruvât âla Enbâhu'n-Nuhât*, Dâru'l-Kutubu'l-Mısıryye, 1. baskı, Kahire, 1955.
- el-Kefevî**, Ebu'l-Bekâ Eyyub b. Musa el-Hüseynî, *Kulliyât*, Dâru'n-Neşr, Beyrut, 1998.
- Mâluf**, Luis, *el-Muncid*, Beyrut, 1951.
- Mâzin el-Mubârek**, *en-Nahvu'l-Arabî el-İlletu'n-Nahviyye: Neş'etuhâ ve Tetavvuruhâ*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1981.
- el-Mevsilî**, Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî, *Hasâis*, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1988.
- el-Muhtâr**, Muhammed Veledu Ebbâh, *Tarihu'n-Nahvi'l-Arabî fi'l-Meşriki ve'l-Meğrib*, Beyrut, 2001.
- Mez**, Adam, *el-Hadâratu'l-İslamiyye fi'l-Karni'r-Râbii-l-Hicriyyi*, Dâru'l-Kitab el-Arabî, 3. baskı, Kahire, 1947.
- en-Neşşâr**, Ali Sâmi, *Menehicü'l-Bahs İnde Mufekkiri'l-İslam Dâru'n-Nehdeti'l-Arabiyye*, Beyrut, 1984.
- el-Paluvî**, Alâ'uddin, *er-Risâle el-Âlâ'iyye fi'l-İleli'n-Nahviyye*, yay.y., Suriye, 2004.
- er-Râzi**, Muhammed b. Ebî Bekir b. Abdulkadir, *Muhtâru's-Sihâh*, yay.y., Beyrut, 1995.
- es-Safedî**, Salâhuddin Halil b. Eybek, *Kitabu'l-Vâfi bi'l-Vefeyât*, Dâru'n-Nâşir, 2. baskı, Fransa, 1972.

Selim, Sadık Muhammed, *Cuhudu Ebi'l-Bekâ el-Ukberî en-Nahviyye fî Kitabeyhi: Îrâbi'l-Kur'an ve Îrâbi'l-Hadis*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Musul Üniv. Edebiyat Fak, 1409/1988.

Sîbeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber, *Kitabu Sîbeveyh*, Dâru Sâdır, Beyrut 1317.

es-Suyûtî, Celâluddin Abdurrahman b. Ebî Bekir, *Buğyetu'l-Vuât fî Tabakâti'l-Luğaviyyin ve'n-Nuhât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Dâru'l-Fikr, 1399/1979.

_____, *Hem'ul-Hevamı Şerhu Cem'il-Cevâmî*, Dâru'l-Buhusu'l-İlmiyye, Kuveyt, 1975.

_____, *el-İktirâh fî İlmi Usuli'n-Nahv*, thk. Muhammed Hasan İsmail, Dâru'l-Kutub el-İlmiyye, Beyrut 1418/1998.

_____, *Buğyetü'l-Vuât fî Tabakati'l-Luğaviyyine ve'n-Nuhât*, Dâru'l-Fikri, 2. baskı, y.y., 1979.

eş-Şerif, Letruş, "Fıkh'ın ve Fıkıh Usûlü'nün Arap dili çalışmalarına etkisi", Çev. Murat Sula, Marife, yıl.9, sayı.1, bahar, 2009.

el-Varrâk, Ebu'l-Hasan Muhammed b. Abdillâh, *İlelü'n-Nahv*, thk. Mahmud Muhammed Mahmud Nassâr, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye 1. baskı, Beyrut, 2002.

_____, *el-İlel fî'n-Nahv*, Dımaşk, 1426/2005.

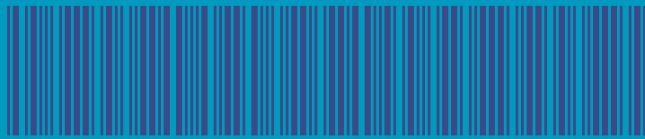
_____, *İlelu'n-Nahv*, thk. Muhammed Câsim Muhammed ed-Dervîş. Mektebetu'r-Râşid, 1. baskı, Riyâd, 1999.

- Yâkut**, Ahmed Süleyman, *Zâhiretu'l-Îrâb fi'n-Nahvi'l-Arabî*, Divânu Matbaati'l-Camiyye, Cezâir, 1983.
- Yâkut**, Mahmud Süleyman, *Mesâdiru't-Turâsi'n-Nahvî*, Kulliyâtü'l-Adab, Camiatu Tanta, y.y., 2003.
- el-Yâsirî**, Ali Muzhir, *el-Fikru'n-Nahvî Inde'l-Arab*, 1. baskı, Dâru'l-Arabî li'l-Mevsuât, Beyrut, 2003.
- ez-Zeccâcî**, Ebu'l-Kasım Abdurrahman b. İshak, *el-Îdâh fi İleli'n-Nahv*, Dâru'n-Nafâis, 5. baskı, Beyrut, 1986.
- ez-Zehabî**, Ebû Abdullah Muhammed b. Osman b. Kaymaz, *el-Müştebeh fi'r-Ricâl*, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1. baskı, 1962.
- ez-Zemahşerî**, Ebu'l-Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer, *el-Mufassal fi İlmi'l-Luğa*, yay.y., Beyrut, 1410/1990.

ÖZGEÇMİŞ

Mansur Teyfur

1985 yılında Özbekistan'ın Sırderya şehrinde doğdu. 2008 yılında Azerbaycan Bakü İslam Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 2010 Yılında Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Arap Dili ve Belagati Bilim Dalı'nda “*İbnu'l-Varrâk ve Nahvin İlletlerine Bakış*” isimli teziyle Yüksek Lisansı, 2016 yılında da “*Ebû Hatim er-Râzi ve Arap Anlambilim Tarihindeki Yeri ve Önemi*” isimli teziyle de Doktora öğrenimini bitirdi. 2014-2016 yıllarında Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı'nda öğretim görevlisi olarak çalıştı. 2017 yılının başından itibaren Bitlis Eren Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Evli ve üç çocuk babasıdır.

ISBN: 978-625-7687-18-8